

HET LEVEN VAN JOHANNES CALVIJN

Samengesteld uit publicaties van

TH. BEZA, MERLE D'AUBIGNÉ, DOUMERGUE EN ANDEREN

Vermeerderd met Calvijns voorwoord in zijn Institutie

**STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2010**

INHOUD

- 1. AFKOMST EN JEUGD**
- 2. BEKERING**
- 3. Calvijn opnieuw te Parijs en vlucht naar Angoulême**
- 4. Calvijn weer te Parijs en te Angoulême**
- 5. De bekering van Calvijn, te Parijs begonnen, werd te Orléans voltooid.**
- 6. Institutie**
- 7. Calvijn te Genève**
- 9. Calvijn te Straatsburg**
- 10. Calvijn getrouwd**
- 11. Brief van Calvijn aan kardinaal Sadolet**
- 12. Calvijn terug naar Genève. Blz. 35**
- 13. Strijd met de Libertijnen**
- 14. Verlies van kinderen**
- 14. Verlies van kinderen en vrouw**
- 15. Strijd met Berthelier**
- 16. Terechtstelling van Servet**
- 17. Servet ter dood veroordeeld**
- 18. De strijd met de Libertijnen beslist**
- 19. De Hervormer van Europa**
- 20. Calvinistisch Genève**
- 21. Achteruitgang en ziekte**
- 22. TESTAMENT VAN CALVIJN**
- 23. Calvijn overleden**
- 24. VOORWOORD VAN CALVIJN IN ZIJN INSTITUTIE**
- 25. BRIEF AAN KONING FRANÇOIS 1, KONING VAN FRANKRIJK**

JAARTALLEN

1509. Calvijn werd geboren in het stadje Noyon, dat ten noorden van Parijs ligt.

1521. Calvijn ontving een "kerkelijke studiebeurs". Hij kreeg de inkomsten van het vierde deel van een kapelaans- plaats.

1523-1528. De moeder van Calvijn was een vrome vrouw, echter geheel de Roomse kerk toegedaan. Zij stierf toen Calvijn nog maar veertien jaar was.

Na het onderwijs op de stadsschool en het huisonderwijs bij de familie Montmor gevolgd te hebben, vertrok Calvijn naar Parijs, waar hij de hogeschool bezocht. In Parijs maakte hij de eerste terechtstelling van een ketter mee. Bij de familie Cop, waarvan vier zonen medeleerlingen waren van Calvijn, kwam hij in contact met de ontlukende Reformatie.

1528-1529.

Calvijn ging nu rechten studeren te Orleans en Bourges. In Bourges kreeg Calvijn les in de Griekse taal van Melchior Wolman, een Duitse Lutheraan.

1530-1531. Calvijn preekte soms in het land van Bourges.

Toen zijn vader in 1531 stierf, keerde hij naar Parijs terug om daar de studie te beginnen, welke hij een warm hart toedroeg: "De humaniora". De "edele studie, die de taal doet beheersen en de menselijke geest doorgronden". Hij voltooide echter wel zijn rechtsstudie. In Parijs bezocht Calvijn de geheime vergaderingen, waar de Bijbel gelezen en bestudeerd werd, maar hij bleef trouw aan de Roomse kerk.

1532. Calvijn verwierf te Orléans de juridische doctorstitel. Tevens verschijnt in datzelfde jaar zijn eerste proefschrift. Het is een commentaar op het geschrift van Seneca: De Clementia (Over de zachtmoedigheid).

1533. In Calvijns leven kwam de grote ommekeer. Calvijn zelf sprak van een "plotselinge bekering". Hij brak radicaal met de Roomse kerk.

Calvijn vluchtte naar Saintonge. Zijn vriend Du Tillet verschafte hem onderdak. Bij zijn vriend werkte Calvijn voor de Institutie. Hij droeg de schuilnaam: Charles d' Espeville.

1534. In dat jaar ging Calvijn naar Noyon en deed afstand van zijn geestelijke waardigheid en van de geldelijke voordelen. Hij bezocht tevens Parijs, want hij wilde Michaël Servet, een Spaanse arts, van zijn dwalingen afbrengen. Servet loochende de Drie-eenheid en verwierp de kinderdoop.

Na nog enkele plaatsen bezocht te hebben, bereikten Calvijn en Du Tillet in het najaar van 1534 de stad Bazel.

1535. In Bazel schreef Calvijn, behalve de voorrede bij de Franse Bijbelvertaling van Olivetanus, ook zijn vermaarde Institutie of Onderwijzing in de Christelijke Godsdienst. Vanuit Bazel vertrok Calvijn met Du Tillet naar de hertogin Renata van Ferrara, een zuster van Frans I.

1536. Vanwege de oorlog tussen Karel V én Frans I moest Calvijn, die - nadat hij nog in Parijs was geweest - naar Bazel wilde terugkeren, de zuidelijke route nemen die over Genève liep.

In oktober van dat jaar vond te Lausanne, op verzoek van Bern, een godsdienstgesprek plaats tussen Farel en enige Rooms Katholieke geestelijken.

Het gevolg was dat zeer velen voor de zaak der Hervorming werden gewonnen.

1537. In dat jaar werden de artikelen over de regering der kerk door de Raad van Genève vastgesteld. Calvijn had de Raad deze artikelen voorgelegd. Calvijn gaf in deze tijd een Catechismus uit, deze werd gevolgd door een belijdenis bestaande uit 21 artikelen.

1538. Er kwam steeds meer verzet in Genève. De Wederdopers, onder leiding van

Caroli, brachten de stad in beroering evenals de Libertijnen, een grote groep vrijzinnigen. Calvijn reisde naar Bazel. Hij was nog maar drie maanden in Bazel of er kwam reeds een verzoek van Bucer om naar Straatsburg te komen.

1539. Calvijn gaf een psalmboek uit met 18 psalmen, waarvan hij zelf er 7 en Marot er 8 berijmd had. Tevens werden er de lofzang van Simeon, de 10 geboden en de apostolische geloofsbelijdenis bijgevoegd.

In de winter van 1539-1540 verscheen zijn eerste commentaar op de brief aan In de winter van 1539-1540 verscheen zijn eerste commentaar op de brief aan de Romeinen. Bij een godsdienstgesprek te Frankfort ontmoette Calvijn Melancton en sloot met hem een vriendschap voor het leven.

1540. Calvijn huwde met Idelette de Bure, de weduwe van de bekeerde wederdoper Jean Stordeur.

Idelette bracht twee kinderen uit haar eerste huwelijk mee. Bij Calvijn kreeg zij een zontje, dat maar enkele weken leefde.

1541. De spanningen in Genève liepen zo hoog, dat de Raad Calvijn verzocht terug naar Genève te komen om orde op zaken te stellen. 1542. Calvijn maakte een nieuwe Catechismus gereed, die sinds 1545 als de Geneefse Catechismus is bekend geworden en handelt over geloof, gebod, gebed en sacramenten. In datzelfde jaar teisterden pest en honger Genève.

1543. Calvijn schreef een geschrift over: "De noodzaak van reformatie der kerk".

1545. De rector van de Latijnse school, Sebastien Castellio, verliet Genève, omdat hij geen predikant kon worden.

1549. De vrouw van Calvijn, Idelette de Bure, stierf na een huwelijksperiode van slechts negen jaar.

1553. Strijd met Philibert Berthelier

1559. De definitieve druk van de Institutie vond plaats.

1564. Dit was het jaar, waarin Calvijn werd thuisgehaald. De Raadsregisters behelzen het volgende afschrift op de 27e mei: "Heden om 8 uur des avonds ongeveer is Jean Calvin naar God gegaan. Hem zij alle dank gebracht uit het diepst van het hart."

1. AFKOMST EN JEUGD

Johannes Calvijn (Frans: Jean Cauvin) werd geboren de 10de Juli 1509 te Noyon in Picardië, in het noorden van Frankrijk, bij Wallonië.

Zijn Vader, Gerard Chauvin, was geen kuiper, zoals enige schrijvers hebben gemeend; hij had achtereenvolgens de betrekking waargenomen van apostolische notaris en procureurfiscaal van het graafschap, secretaris van het bisdom en syndicus van het kapittel; hij was een goed raadsman, die veel verstand van zaken had, maar hard en streng. zijn vrouw, Jeanne Lefranc, die devoot en zonderling gehecht was aan de kleinste plechtigheden van haar eredienst, voedde haar zoon in godvruchtige oefeningen op.

Van zijn eerste kindsheid af werd Calvijn tot het priesterambt bestemd, het enige middel destijds voor hen, die niet tot de adelstand behoorden, om zich enigermate te verheffen. Zijn vader, die de achting en het vertrouwen genoten had van een brave edelman, de heer van Mommor, verkreeg dat hij met zijn zonen werd opgevoed. Johan maakte snelle vorderingen en trok de aandacht van Karel van Hangest, Bisschop van Noyon en bloedverwant van de heer Mommen. Toen de zonen van deze laatsten naar Parijs gingen om hun studiën aan het college van La Marche voort te zetten, verwierf Johan door de bescherming van de kerkvoogd, de eer hen te vergezellen.

Het college van La Marche telde toen onder zijn professoren een zeer uitstekend man; men noemde hem Mathurin Cordier. Hij was geboren in 1475 in Normandië, en had de pastorie te Rouaan verlaten om zijn begeerte te volgen, die hem onweerstaanbaar tot het onderwijs trok. Deze man, even geleerd als zedig, had de jeugd lief, en vond er zijn geluk in haar de smaak voor de studie en de liefde voor de plicht in te boezeroen. Het was niet zonder verbazing dat zijn kwekelingen hem op zekeren dag zijn eerste klasse zagen verlaten om de nederige onderwijzer van de vierde te worden. Hij had opgemerkt dat men, door de kinderen in de beginselen der taalkunde niet goed te onderwijzen, hun studie grotelijks benadeelde.

Deze uitstekende man bemerkte al spoedig de grote gaven van de zoon van Gerard Chauvin; diens verstandig gelaat trof hem en het verbaasde hem in de knaap een diepe intelligentie te vinden, welke zijn leeftijd te boven ging; hij hechtte zich aan zijn leerling, en ontwikkelde door zijn eenvoudig, helder, diep, geleidelijk en aantrekkelijk onderwijs, de bijzondere vermogens, waarmede God dit uitverkoren kind had begaafd. Hij had een wonderbaar en vast geheugen, een zucht om alles te kennen, een geschiktheid om alles te vatten en een gemakkelijke in het werken die alleen door zijn ijver geëvenaard werd.

De leerling en de meester verbonden zich door een vriendschap, die hun leven lang duurde; en toen later Calvijn de eerste geleerde van zijn eeuw werd, vond hij er vermaak in te zeggen, dat hij aan Cordier al de vorderingen had te danken, die hij in hogere wetenschappen gemaakt had. "Zo het nageslacht," voegde hij er bij, "enige vruchten plukt van mijn werken, het wete dat het die ten dele aan hem te danken heeft."

Calvijn scheidde van zijn meester met smart en ging zijn studiën in het college van Montaigu voortzetten. Dáár had God hem tot leraar een geleerde Spanjaard bestemd, die het door Cordier aangevangen werk gelukkig voortzette: "en daar het kind," zegt Beza, "een zonderlinge geest had, maakte hij zulke grote vorderingen in de studiën, dat men hem binnen korte tijd tot de filosofie zag overgaan."

Was hij onder zijn medestudenten de eerste door zijn verstand en door zijn kennis, hij

was het ook door zijn gedrag. Reeds zeer vroeg legde hij een besliste smaak voor de godsvrucht en een groten afschuw voor de ondeugd aan de dag; hij berispte dan ook streng zijn medeleerlingen die zich slecht gedroegen, en hoewel hij zich daardoor bij enigen gebaat maakte, werd hij door de meesten toch geacht.

De goede berichten die zijn vader aangaande zijn gedrag en zijn vorderingen ontving, versterkte hem in de gedachte dat hij zich aangaande zijn roeping niet bedrogen had, toen hij hem van zijn eerste kindsheid voor de kerk had bestemd.

Als man van doorzicht maakte hij dat zijn zoon een kerkelijke beneficie kreeg in de kathedraal van Noyon, en later het pastoraat van Pont l'Evêque. Het is daar dat Calvijn, hoewel hij geen enkele ordening ontvangen had, verscheiden predicatiën voor het volk hield.

De scholier zette zijn studiën voort, en bereidde zich om als priester geordend te worden, toen zijn vader plotseling besloot hem in de rechten te laten studeren, "aangezien dit het zekerste middel was om schatten en eer te verkrijgen."

Calvijn gehoorzaamde zijn vader; meer nog uit overtuiging dan uit onderworpenheid.

Calvijn had tot bloedverwant Robbert Olivetanus, de vrome vertaler van de Bijbel, met wien hij de Heilige Schriften had overdacht. De lezing daarvan had in zijn geest twijfelingen doen geboren worden aangaande de onfeilbaarheid van zijn kerk; twijfelingen die, al sterker en sterker wordende, hem later het besluit deden opvatten om van zijn communie af te zien.

Hij verliet de theologie voor de rechtsgeleerdheid, en begaf zich naar Orleans, waar hij tot professor had Pierre l'Etoile, de beroemdste Franse rechtsgeleerde van die tijd. Hij maakte zulke vorderingen dat hij niet lang na zijn aankomst niet als leerling maar als meester werd beschouwd.

De rechtsgeleerde studie nam hem niet geheel in; hij keerde telkens weer tot zijn dierbare Bijbel terug, en meer en meer van diens inhoud doordrongen, begon hij, zonder dat hij, het zelf vermoedde, zijn hervormingswerk.

"Zonderling," zegt Beza, "bevorderde hij te Orleans het koninkrijk van God, in onderscheiden steden de waarheid onderwijzende, niet met een gemaakte taal, waarvan hij altijd een vijand geweest is, maar met zulk een diepte van kennis, en een zo groten ernst in zijn taal, dat er van toen af niemand was die hem hoorde die niet van verrukking werd opgetogen."

Destijds bezat de hogeschool van Bourges een Italiaanse professor, Alciatus geheten, een der geleerdste rechtsgeleerden van zijn eeuw. De faam van zijn roem wekte bij de jeugdige Calvijn de begeerte op om zijn discipel te worden. Hij begaf zich tot hem en vermeerderde door diens onderwijs zijn reeds zo grote kennis. Bourges had ook in Melchior Wolmar een hoogleraar, die aan een grote kennis, welke hij zijn leerlingen wist mede te delen, een levendige en verlichte godsvrucht paarde. Hij onderwees het Grieks aan Calvijn, die zich nu met nog meerderen ijver aan de studiën der Heilige Schriften wijdde. Calvijn's twijfelingen aangaande de onfeilbaarheid van zijn kerk verontrustten hem hoe langer zo meer, en hij begon te geloven dat zij op het geloof schipbreuk had geleden; en alhoewel hij van uit zijn aard minder voor de wereld geschikt was, daar hij altijd de stilte en de eenzaamheid bemind had en zich altijd zocht verborgen te houden, werd hij ondanks zichzelf uit de duisternis gehaald, waar hij het liefst was, en werd een verbreider der Christelijke waarheden.

"Allen," zegt hij, "die enige begeerte naar de zuivere leer aan de dag legden, kwamen tot mij, hoewel zelf maar een vreemdeling en leerling zijnde." Hij won de mensen

voor de waarheid, en met name de heer van Lignères, "die zich gelukkig gevoelde hem iets nieuws te horen prediken."

2. BEKERING

(Volgens de gegevens uit *De Hervorming ten tijde van Calvijn*, door Merle d'Aubigné; deel 1 en 2.)

Op zekere dag van het jaar 1527, bevond zich een man van zesendertigjarige leeftijd, van goede familie, verwant met mijnheer de Lude, opgevoed in de geestelijke waardigheden, pauselijk oppergeheimschrijver en van Verscheiden beneficiën voorzien, de Sieur Nicolas Doullon, beschuldigd van de misdaad van ketterij, voor de kerk van Notre-Dame en een overgrote menigte van burgers, priesters en gepeupel omringde hem. De beul had zich des morgens aan de gevangenis aangemeld, had de oppergeheimschrijver beroofd van de klederen van zijn ambt, hem een touw om de hals gedaan, hem een toorts van was in de hand gegeven en hem voor de kerk van de Heilige Maagd gevoerd. Deze arme man had schone dagen gezien; hij was dikwijls aan het paleis van de Louvre, van Saint-Germain, van Fontainebleau geweest, te midden van de edellieden in de nabijheid des konings, van diens moeder en zuster; hij had zelfs Clemens V als een van zijn beambten gediend. De burgers van Parijs, die door deze terechtstelling derwaarts gelokt waren en zijn droevig gelaat aanschouwden, meiden dan ook tot elkaar: "Hij verkeerde aan het hof des konings en hij heeft te Rome gewoond, in dienst van de paus."

Doullon werd dus beschuldigd van een grote lastering tegen de roemrijke moeder onzes Heeren en tegen onze Heere zelf te hebben uitgesproken; hij had ontkend, dat de hostie Jezus Christus in Persoon was. Daar de koning afwezig was, had de geestelijkheid daarvan gebruik gemaakt en men had deze veroordeling met een ongehoorde overhaasting doorgezet. "Hij was de Donderdag te voren gevat," en vier dagen later bevond hij zich, met ontbloten hoofde, naakte voeten en het touw om de hals, voor de aartsbisschoppelijke kerk van Parijs. Ieder luisterde met open oren, om de betamelijke boete te vernemen, die hij voor de Heilige Maagd zou doen. Maar men luisterde Tevergeefs; Doullon bleef ten einde toe standvastig in zijn geloof.

Bijgevolg sloeg de beul op nieuw de hand aan hem en de gewezen oppergeheimschrijver, omringd door de gerechtsdienaars en voorafgegaan en gevolgd door een menigte volks, werd naar de plaats van de Grève gevoerd. Daar werd Doullon op een brandstapel gebonden en levend verbrand."

Deze terechtstelling van een priester, die tot een hoge waardigheid in de Kerk was verheven, maakte indruk in Parijs, vooral in de scholen en onder de leerlingen van de Hervorming. "Ach!" zei later Calvijn, "de kwellingen van de heiligen, welke de hand des Heeren onoverwinnelijk maakt, moeten ons stoutmoedig maken; want wij hebben aldus vooraf het onderpand onzer overwinning in de persoon onzer broederen."

Terwijl de dood de gelederen van het Evangelische leger dunde, kwamen nieuw strijders de plaats innemen van hen, die verdwenen waren. Calvijn had enige tijd in de duisternis omgedoold, wanhopende behouden te worden door de weg van de paus, en die van Jezus Christus niet kennende.

Op zekere dag, (wij weten niet op welke), zag hij het licht schemeren te midden van de duisternis en een troostende gedachte sloop plotseling zijn hart binnen, "Een nieuw leervorm verheft zich," zei hij. "Indien ik mij eens bedrogen had Indien Olivétan,

indien mijn andere vrienden, indien degenen, die hun leven geven om hun geloof vol te houden, in de waarheid waren. Indien zij op die weg de vrede gevonden hadden, welke de leer van de paus mij weigert?" Hij begon acht te geven op de dingen, die men hem zeide: hij begon de staat van zijn ziel te overpeinzen. Een straal verlichtte hem en ontsluierte hem zijn zonde, Zijn hart werd verontrust; het kwam hem voor alsof al de woorden van God, die hij in, de Schrift vond, hem zijn euveldeeden ontsluierten en verweten; hij stortte overvloedige tranen.

"Voorzeker," zei hij, "die nieuw predikers hebben stof om mijn geweten te prikkelen. Nu, daar ik mij heb toegerust om waarlijk oplettend te zijn, begin ik, dank zij het licht, dat mij is gebracht, te bekennen in welk een modderpoel van dwaling ik mij tot nu toe heb gewenteld : door hoeveel vlekken ik mij heb misvormd. en vooral, welke de eeuwige dood is, die mij bedreigt."

Hij beefde geweldig; hij, ging zijn kamer op en neer" gelijk Luther eertijds het klooster van Erfurt. Hij slaakte, zo verhaalt hij ons, diepe verzuchtingen en storte stromen van tranen. Het gewicht van de zonde verpletterde hem. Verschrikt door de Goddelijke heiligheid, gelijk aan een door de wind gedreven blad, aan een man, die beangst is door de hagel, door bliksemschichten en donderslagen, riep hij uit: o God! Gij houdt mij ingesloten, alsof gij op mijn hoofd de bliksem afzond."

Toen viel hij neer voor de voeten van de Oneindige, uitroepende, lieer! ik veroordeel met tranen mijn vroegere wijze van leven en ik trek mij terug in uw weg. Arm, ellendig, geef ik mij over aan de barmhartigheid die gij ons in Jezus Christus hebt bewezen, ik ga die enige haven des heils binnen. O God! reken mij die gruwelijke verzaking en verwijdering van uw woord niet toe, waarvan uw wonderbare goedheid mij heeft teruggetrokken."

Volgens de raad van Olivétan, gaf Calvijn zich over aan de studie van de Schrift en overal vond hij Jezus Christus. "O Vader" zei hij toen, "Zijn offer heeft Uw toorn doen bedaren; Zijn bloed heeft mijn bevlekkingen afgewassen; Zijn kruis heeft mijn vloek gedragen; Zijn dood heeft voor mij voldaan. Wij hadden nutteloze dwaasheden gedaan maar Gij hebt Uw woord als een fakkel voor mij gesteld, en, Gij hebt mijn hart geroerd, opdat ik een afkeer zou hebben van elke andere verdienste, dan die van Jezus."

Toch was er voor Calvijn nog een laatste strijd te leveren. Even als voor Luther was ook voor hem het vraagstuk van de Kerk de grote tegenwerping. Hij had altijd het gezag geëerbiedigd van een Kerk, die hij door de apostelen gesticht waande en die belast was met de mensen rondom Jezus Christus te verzamelen, en dikwijls ont-rustten hem deze gedachten. "Er is iets," zei hij tot de Evangelischen, "dat mij verhindert u te geloven; het is de eerbied aan de Kerk verschuldigd. De majesteit der Kerk moet niet verminderd worden. Ik kan mij niet van de Kerk scheiden."

De vrienden van Calvijn te Parijs, wellicht later Wolmar en anderen te Orleans en te Bourges, aarzelden niet hem te antwoorden: "er is een groot onderscheid tussen zich van de Kerk afscheiden en arbeiden tot verbetering van de ondeugden, waarmee zij is besmet. Hoeveel malen hebben Antichristussen in haar schoot de plaats ingenomen, die slechts aan de herders toekomt!"

Calvijn begreep eindelijk, dat de eenheid van de Kerk slechts kon en moest zijn in de waarheid. Zulks bemerkende, voerden zijn vrienden hem openlijk tegen den Paus van Rome." "Men houdt hem voor stedehouder van Christus, opvolger van de heiligen Petrus, hoofd van de Kerk. Maar deze titels zijn slechts ijdele verschrikkingen." Verre van zich door deze grote woorden te laten verblinden, moeten de gelnovigen de zaak naar waarheid onderscheiden. Indien de paus zich tot zulk een hoogte en luister

verheven heeft, is het omdat de wereld in onwetendheid was gedompeld en met blindheid geslagen. Het is noch door de mond Gods, noch door een wettige roeping der, Kerk, dat de paus tot vorst en hoofd van de Kerk is gesteld; het is op zijn eigen gezag en door zijn wil alleen. Hij heeft zichzelf verkoren. Opdat het Koninkrijk van Christus is het nodig dat de dwingelandij, waarmee de paus de volken onderdrukt, eindige. De vrienden van Calvijn sloopten aldus," verhaalt hij ons, door het Woord Gods, de vorstelijke waardigheid van de paus en zijn zo grote hoogheid."

Zich niet tevreden stellende met het oor te boenen aan de redenen van zijn vrienden, "peilde Calvijn de schriften tot de bodem" en vond daarin een tal van getuigenissen, de dingen bevestigende, die hem verkondigd waren. Hij werd overtuigd. "Ik zie zeer duidelijk," zei hij, dat de wezenlijke orde van de Kerk is verloren gegaan; dat de sleutels, die de tucht moeten bewaren, vervalst zijn; dat de christelijke vrijheid is omvergestoten; dat, toen de vorstelijke waardigheid van de paus zich heeft verheven, het koninkrijk van Christus vernietigd is."

Aldus zonk het pausdom voor de geest van de toekomstige Hervormer; en Christus werd voor hem het enige Hoofd en de almachtige Koning van de Kerk.

Wat deed toen Calvijn. Dikwijls meenden de bekeerden geroepen te zijn in de Kerk te blijven, om te arbeiden aan haar reiniging: maakte hij zich van Rome los? Zijn vertrouwde vriend, Theodorus Beza, zegt: "Door een van zijn bloedverwanten, Pierre Robert Olivétan genaamd, in de ware godsdienst onderricht en met zorg de gewijde Boeken gelezen hebbende, begon Calvijn een afkeer te krijgen van de leer van de Roomse Kerk en vatte het voornemen op, zijn lidmaatschap te laten varen."

Dit getuigenis is stellig. Evenwel zegt Theodorus Beza in deze passage alleen: "hij vatte het voornemen op; de afscheiding was toen nog niet beslist en volstrekt. Het was een handeling, waarvan Calvijn het overgrote gewicht gevoelde. Niettemin besloot hij met de leer van de Rooms-katholieke Kerk te breken, als zulks voor het bezit van de waarheid vereist werd.

"Ik begeer overeenstemming en eenheid, Heere!" zei hij; maar de eenheid van de Kerk, die ik verlang, is die, welke in U haar aanvang neemt en in U eindigt! Indien ik, om vrede te hebben met diegenen, die er zich op beroemen de eersten in de Kerk te zijn, die door de verloochening van de waarheid moest kopen dán zou ik mij liever aan alles onderwerpen, dan een zo afschuwelijk verdrag toe te geven."

De Hervormer, zijn karakter, zijn geloof, zijn besluit, zijn gehele leven bevinden zich in deze woorden. Hij zal beproeven in de Kerk te blijven; maar met de waarheid.

De bekering van Calvijn was van verre voorbereid.

En echter was deze verandering in zekere zin plotseling. Toen ik de halsstarrige slaaf van de bijgelovigheden van het pausdom was," zegt hij, en toen het onmogelijk scheen mij uit een zo diepe poel op te trekken, bedwong God mij door een plotselinge bekering en maakte mijn hart vatbaar voor zijn Woord."

Wanneer een stad is ingenomen, is het wel in een enkele, dag en door een enkele storm, dat de overwinnaar er binnentreedt en zijn banier op de wallen plant; en toch gedurende maanden, gedurende jaren wellicht, was hij bezig om een bres te maken in de muren. Aldus werd deze gedenkwaardige bekering volvoerd, die, terwijl zij een ziel redde, voor de Kerk en zelfs, wij durven het zeggen, voor de mensheid weldra het beginsel ener zeer grote verandering zou worden. Toen was het slechts een arm student, die zich in een college bekeerde; maar in de tegenwoordige ure is het licht, dat deze scholier op de kandelaar geplaatst heeft, tot liet einde van de aarde doorgedrongen en uitverkoren zielen, onder al de volkeren verspreid, erkennen in zijn bekering de oorsprong van de hunne. Tot zover Merle d'Aubigné

Het was te Parijs, dat Calvijn een nieuw geboorte ontving; wij hebben er het bewijs van gezien. Men kun haar niet later plaatsen, gelijk men heeft willen doen, zonder zich te plaatsen tegenover de stelligste getuigenissen.

Volgens Theodorus Beza, werd Calvijn door Olivétan in de ware godsdienst onderwezen, alvorens zich naar Orléans te begeven; wij weten bovendien, dat Calvijn, hetzij te Bourges, hetzij zelfs reeds te Orleans, het koninkrijk Gods op wonderbare wijze bevorderde. Hoe zou hij zulks hebben kunnen doen, indien hij dit koninkrijk niet gekend had? Calvijn, negentien jaren oud, begaafd met none diepzinnige en godsdienstige ziel, omringd door ijverige vrienden en bloedverwanten van het Evangelie, te Parijs bevindende te midden ener machtige godsdienstige lewe ging, werd zelf door de Geest Gods aangetast. Ongetwijfeld geschiedde toen niet alles; enige van de trekken, die wij volgens de Hervormer zelf hebben aangetekend, kunnen, gelijk wij reeds opgemerkt hebben, betrekking hebben op zijn verblijf te Orleans of te Bourges; maar het wezen van het werk werd voorzeker in 1527 voltooid. Zodanig is de overtuiging, waartoe wij door een oplettende studie zijn gebracht.

Graag bezaten wij omtrent de bekering van Calvijn, en wel van hemzelf meer nauwkeurige en kleinere bijzonderheden, om hem in dit gewichtige gedeelte van zijn leven van stap tot stap te kunnen volgen. Hij sprak echter niet graag van zichzelf, en als hij het deed, was het, zoals bij Paulus, als de nood hem werd opgelegd, "tot onderwijzing en stichting van de Kerk."

Wat wij ten aanzien van zijn bekering kunnen zeggen, is dat zij niet de kenmerken van die van Luther droeg: hij moest die indrukken bij zich behouden, welke ons zo levendige belangstelling inboezemen, als wij de geestelijke ontwaking van de jeugdige Wittenberger monnik nagaan, die het grote licht van zijn eeuw moest worden.

De bekering van Calvijn was dus zoals in verhouding tot zijn kalme en diepzinnige natuur zijn moest. Bij was haar echter, even als Luther, aan de Heilige Schrift verschuldigd. Zij toch verlichtte hem ten aanzien van de dwalingen van zijn kerk, gaf hem beslistheid in zijn twijfelingen en was zijn kracht toen hij met Rome brak. Zij eindelijk, was tot zijn laatsten snik, de rots waarop hij zijn vijanden trotseerde en van wier hoogte hij hen overwon.

Zoals Luther zocht Calvijn de vrede van zijn ziel in de godsdienstige oefeningen van zijn kerk, doch vond die niet. "Ik was," zei hij, "zeer ver van een gerust geweten te bezitten. Zo dikwijls ik tot mij zelf inkeerde en ik mijn hart tot God verhief, overviel mij zulk een afgrijselijke angst, dat geen reinigingen of boetedoeningen mij daarvan konden bevrijden. En hoe meer ik mij van naderbij beschouwde, zo veel te scherper prikkels pijnigden mijn geweten zódanig, dat mij geen andere troost overbleef, dan mij te misleiden door mijzelf te vergeten; doch God ontfermde zich over mij."

Gedurende deze inwendige strijd zonder welke er geen ware bekering bestaat, kende Calvijn reeds het grote leerstuk van *de rechtvaardiging door het geloof*, hetwelk Luther geheel alleen in de eenzaamheid van zijn klooster in een geketende Bijbel vond. Maar de kennis van deze grondwaarheid geeft de zondaar de vrede niet, tenzij hij zich als een arm tollenaar op de borst sla, en in zijn angst uitroepen: "*O God! wees mij zondaar genadig!*"

Calvijn was een arm tollenaar, en Hij die ons nimmer ledig terug zendt, wanneer wij ons tot de troon van zijn barmhartigheid wenden, hoorde het gebed van de student van Bourges en verhoorde hem. "Hoewel ik" zegt hij ons, "zo hardnekkig aan de

pauselijke bijgelovigheden verknocht was, dat het niet gemakkelijk viel mij uit die diepe modderpoel te trekken, overmeesterde God mijn hart en schikte het tot gewillige gehoorzaamheid door een plotselinge bekering."

Van de dag af dat hij de zaligheid door het geloof aannam, trok de Bijbel hem meer aan dan zijn rechtsgeleerde boeken, gelijk hij ons zelf bericht.

"Toen ik nu," verklaart hij, "enige smaak voor en kennis van de godzaligheid had ontvangen, werd ik onmiddellijk door zulk een grote begeerte aangevuurd om die te genieten, dat, al liet ik ook de andere studiën niet geheel en al varen, ik er mij meer op mijn gemak mede bezig hield."

Te Bourges, even als te Orleans, was Calvijn, zonder het te willen of te begeren, meester. Allen die aangedreven werden door de begeerte om partij te kiezen in de grote vraagstukken van de dag, die zoveel edele geesten en grote lichten bezig hielden, schaarden zich rondom hem, om bij hem de oplossing hunner twijfelingen te zoeken, schoon het scheen dat hijzelf nog maar begon. Hij was er geheel over verbaasd, en daar hij van nature een weinig onbeschaafd en schaamachtig was en graag zijn rust en gemak nam, ontvlood hij veelmeer de gelegenheden om zich beroemd te maken, dan dat bij ze zou opgezocht hebben. Zijn begeerte om zich te onderwijzen was zo sterk, "dat wel ver van zijn wens vervuld te krijgen, alle schuilhoeken en afgelegene plekken hem als openbare scholen waren;" maar God die hem nodig had voor de verlevendiging van zijn kerk, liet hem geen rust of duur, en de student versterkte door zijn zo stichtelijk als diepgaand onderwijs, de kleine christelijke gemeente die te Bourges tot stand was gekomen. Vanuit deze stad ging hij in de omstreken en predikte in de dorpen en kastelen. De heer van Lignères opende hem het zijne.

Eens dat hij hem hoorde prediken, zei hij: "Het schijnt mij toe dat mijnheer Joan Calvijn beter predikt dan de monniken, en dat hij de zaken bij hun ware naam noemt."

3. Calvijn opnieuw te Parijs en vlucht naar Angoulême

Na enige tijd zich te Bourges te hebben opgehouden, vertrok Calvijn naar Parijs.

De jeugdige Hervormer zette gedurende drie jaren (van 1529 tot 1532) te Parijs het werk voort, dat hij te Bourges had aangevangen. Menigten schaarden zich om hem heen, en de ontluikende hervorming won door hem aanhangers in alle klassen der maatschappij. Zijn vergaderingen, die eerst geheim waren, werden openbaar, niettegenstaande het gevaar dat zij liepen, die ze bijwoonden; maar het verlangen naar onderricht deed hun de haat der priesters trotseren, en van alle kanten kwam men onderwijs zoeken bij de jeugdigen meester, die bij een koopman Etienne de La Forge logeerde, dewelke in 1535 zijn moedige getrouwheid met een roemvolle marteldood bezegelde. Zijn gast zegt van hem: "dat zijn aandenken onder de gelovigen, als van een heilig getuige van Christus, in zegening moet blijven."

"De Evangelieprediking van de Hervormer heeft niets geruchtmakends zoals die van Farel, niets schitterends, als die van Luther; maar zo zij het merkteken van zijn teruggetrokken natuur heeft, zij heeft er ook al de degelijkheid van. Hij was er niet zo zeer op uit om opstandelingen tegen Rome te maken, als wel getrouwe discipelen van JEZUS Christus: zijn grote geleerdheid die hem in staat stelde de Christelijke waarheid aan de geletterde en hoog aanzienlijke standen der maatschappij te verkondigen, verwijderde hem van de eenvoudigen niet; zijn Meester gelijk, nam hij de persoon des mensen niet aan, en de ziel van de geringste werkman was hem even dierbaar als die van een aanzienlijke en van een geleerde; hij geloofde, "dat elke kerk,

even als elke staat, op het volk gebouwd moet worden."

Onder degenen die hij voor het Evangelie won, tellen wij Nicolaas Kop, (Cop) de rector der Hogeschool. Deze geleerde die volgens gebruik een rede in het octaaf van St. Maarten moest uitspreken, had zijn jeugdigen vriend, wiens verdiensten hij op prijs stelde, verzocht hem in het opstellen daarvan te helpen. Deze zaaide er "betreffende de rechtvaardiging door het geloof en tegen de verdienstelijkheid der werken," zinsneden in, die zijn hoorders wanluidend voorkwamen.

De Sorbonnisten (leraars van de Universiteit) en het Parlement waren vertoornd over de stoutmoedigheid van de rector, die, voor zijn leven vrezende, de vlucht nam, als ook Calvijn, die als zijn medeplichtige verdacht werd; want toen was het warm in Parijs voor degenen, die van het geloof kwaad dachten."

Vluchtende zei de jeugdige Hervormer: "Als de waarheid in Frankrijk geen verblijf kan vinden, jeugdige ik ook niet; ik wil in Frankrijk geen beter lot dan de waarheid;" maar voor hem was het ogenblik om zijn vaderland voor goed te verlaten nog niet gekomen.

Volgens enige schrijvers moet hij op zijn vlucht uit Parijs, een schuilplaats gezocht hebben in Normandië, op het kasteel van de heer Hazeville, en zich van daar naar Angoulême begeven hebben, waar wij hem vinden onder de naam van Charles d'Espeville hij de Kanunnik Du Tillet, die tot de hervorming overhelde. Onder het dak van zijn gastheer vond hij een vriendelijk onthaal en een schone bibliotheek, waarin hij gelukkige ogenblikken doorbracht. Zijn verblijf in deze stad was gezegend; door hem werden vele personen tot het Evangelie gebracht, en onder deze enige geestelijken, onder anderen Antoine Chaulou, prior van Bouteville, de abt Saint-Etienne van Bussac.

"Hij stond," zegt Florimond van Remond, van Calvijn sprekende, "ter goeder naam en faam, bemind bij alle liefhebbers, der fraaie letteren; het was," voegde hij er bij, "in de "bibliotheek van Du Tillet, dat hij het eerst, tot verbazing van de Christenheid, op het weefgetouw scheerde het linnen van zijn Institutie, welke men de Koran, of liever, de Talmud der ketterij kan noemen."

Calvijn beloonde de gastvrijheid van Du Tillet op een waardige wijze. Hij onderwees hem in de Griekse taal, en stelde op zijn verzoek formulieren van preken en christelijke vertogen op, die hij door enige priesters van zijn kennis liet lezen. Op deze wijze beantwoordden de nieuwe denkbeelden zo goed aan de algemene gezindheden des tijds, dat de priesters, zelfs in de uitoefening van hun bedieningen, zich er toe leenden om ze te verspreiden.

Gedurende zijn verblijf in Angoulême, ging Calvijn naar Nérac, waar Margaretha van Valois, Koningin van Navarre, hem met veel onderscheiding en hartelijkheid ontving. Deze was de 14den April 1492 te Angoulême geboren. Hare moeder, Louise van Savoie, deed haar met veel zorg opvoeden en vertrouwde hare opleiding aan beroemde meesters toe; onder hun bekwame en verstandige leiding maakte de jeugdige prinses snelle vorderingen, en op de leeftijd van nauwelijks vijftien jaren werd zij genoemd als een wonder van bevalligheid, verstand en kennis; zij maakte schone verzen. Zij- en haar broeder hadden elkaar innig lief; deze deed niets zonder haar te raadplegen en noemde haar zijn lieveling.

Vele vorsten dongen naar hare hand; de onwaardigste van allen, de hertog van Allencon, kreeg die na de dood van haar gemaal, die in 1525 voorviel, hertrouwde, zij met Pierre d'Albret, koning van Navarre, en kreeg bij hem een dochter, die beroemd werd onder de zo bekend geworden naam van Jeanne d'Albret.

Hoewel Margaretha in het midden van een prachtlievend en bedorven hof leefde, wist zij zich rein te bewaren; en de laster, dat zo gevaarlijk wapen voor hem tegen wien het gericht wordt, en zo schandelijk voor hem die er zich van bedient, ontzag haar. Te geleerd en te levendig om vreemd te blijven aan de godsdienstige beweging welke de verlichte standen tot de hervorming trok, wilde zij alles kennen, en door de gezegenden dienst van de ouden Jacques Lefèvre en van Briconnet, bisschop van Meaux, ontdekte zij dat degene, welke men nieuwlichters in de godsdienst noemde, Hervormers waren.

Zij schaarde zich aan hun zijde; maar zij vreesde zo zeer haar broeder (Keizer Karel) te mishagen dat zij niet openlijk het katholicisme afzwoer, in welks schoot zij bleef, terwijl zij de hoofdleringen van de hervorming beleed. Altijd was zij de beschermster van de Protestanten en mocht de blijdschap smaken velen van hen van de gevangenis en den brandstapel te bevrijden.

Toen zij door haar huwelijk met Pierre d'Albrel, koningin van Navarre werd, maakte zij haar hof te Nérac tot wijkplaats van die geleerde mannen, welke de Sorbonne vervolgde. Op het oogenblik dat Calvijn in hare kleine hoofdstad aankwam, was Jacques Lefèvre d'Étaples bij Margaretha, die met eerbied aan hem gehecht was.

De vrome grijsaard, Calvijn ziende, beefde van blijdschap. Een voorzeggende geest openbaarde hem dat die jonkman de Hervormer van de Kerk zou zijn; reeds lang verlangde hij naar het gezegende oogenblik waarin hij de sterkte des satans mocht zien instorten. "De tijd zal weldra komen," zei hij met profetische indruk "dat Christus overal zuiver, zonder inmengsels van menselijke overleveringen gepredikt zal worden, hetgeen nu niet geschiedt!"

En op het zien van het zedelijk verval der Christenheid, richtte hij zijn blikken op tot God, en riep uit: "O Evangelie! fontein van levend water die tot in het eeuwige leven springt, wanneer zult gij in uw reinheid heersen! Wanneer zal Christus alles in allen zijn!"

Calvijn stichtte zich in de omgang met de godvruchtige grijsaard en keerde weer naar Angoulême, waar hij voortging zich aan de studie over te geven. Drie malen werd hij door het kapittel dezer stad belast met in de St. Pieterskerk Latijnse redevoeringen voor de vergaderde geestelijkheid te houden. Tot op dit tijdstip had hij zich nog niet van zijn kerk gescheiden, en ontving hij nog altijd het beneficie van zijn kapel van La Gésine en van zijn geboorteplaats, die hij door zijn vicarissen deed bedienen; maar het oogenblik kwam, dat hij zich genoodzaakt gevoelde om tussen zijn nieuwe overtuiging en zijn stoffelijke belangen te kiezen.

Gedurende een reis die hij naar Noyon deed, deed hij afstand van zijn kapel ten behoeve van Antoine de La Marlière, en ontdeed hij zich van zijn priesterschap ten voordele van een van zijn bloedverwanten. Deze daad, die hij zo laat verrichtte, zou aan zijn rechtschapenheid kunnen doen twijfelen, indien zijn gehele leven niet een onbaatzuchtigheid aan de dag legde, die haars gelijke kan hebben, maar nooit overtroffen kan worden. Tijdens zijn verblijf te Noyon, bracht hij vele personen tot de kennis van liet Evangelie, onder andere zijn zuster Marie, zijn broeder Antoine Chauvin, en een kanunnik, Hendrik van Callemont, die echter weer tot de Roomse kerk terugkeerde.

4. Calvijn weer te Parijs en te Angoulême

Calvijn ging weer naar Parijs; hij leefde er afgezonderd en eenzaam, tot plotseling de treurige zaak der Plakkaten inviel. De Hervormden in de hoofdstad hadden zich enigen tijd verstout en vergaten dit bevel van de Heere: "wees voorzichtig gelijk de slangen en oprecht gelijk de duiven." Het welslagen van hun broeders in Zwitserland deed hun menen dat het ogenblik naderde waarin te Parijs het rijk van de Antichrist zou verwoest worden; en daar zij meenden dat de macht van Rome in de mis lag, verbeeldden zij zich dat zo zij die afschaften, zij de Paus in het hoofd en in het hart zouden treffen. Zij vergisten zich ten deze opzichte, gelijk vele Protestanten in onze dagen; want de ketterij der Roomse kerk heeft haar grond niet in de mis, maar in de leer van de rechtvaardiging door de werken die het eeuwige leven verdienen. De gelovigen van Parijs deden op alle openbare plaatsen een stuk tegen de mis aanplakken.

Dit geschrift dat in de grond waar was, was in de vorm heftig zodat, toen de Parijzenaars des morgens uit hun woningen komende het lazen, zij van toom en verontwaardiging vervuld werden. Zij scheurden de plakkaten af en vertraptten die onder het uitroepen van: "dood aan de Hervormden!"

Het zou wellicht hierbij nog gebleven zijn; maar François I die ongelukkig een van die plakkaten tegen de deur van zijn kabinet had aangeplakt gevonden werd woedend, en door degenen die hem omringden verkeerd geraden, ontbood hij terstond de luitenant van politie, Michiel Morin, een hardnekkige vijand der Hervormden. Deze wrede en hebzuchtige man handelde maar al te zeer in de geest van deze grimmige vorst: hij zond zijn agenten tegen de gelovigen van de Parijse kerk uit, vulde de gevangenissen met hen, en enige dagen daarna werden er op acht openbare pleinen brandstapels opgericht en, elk van die werd door een Lutheraan beklommen. De koning wilde hen zien sterven, stak met eigen hand het vuur aan dat hen moest verteren, en zwoer plechtig dat hij zijn eigen kinderen niet zou sparen, zo zij met hun verfoeilijke ketterij besmet werden bevonden."

De vorst, die deze afgrijselijke taal voerde, bezat noch vroomheid, noch huiselijke deugd; hij meende God te wreken en bemerkte niet dat hij aan zijn beledigden trots offerde.

Op het zien van de vlamme brandstapels, verliet Calvijn Parijs, getrouw aan het bevel dat de Heere JEZUS aan zijn discipelen gegeven heeft: "zo zij u in de een stad vervolgen, vlied naar de andere."

Hij begaf zich naar Angoulême, waar Du Tillet hem met broederlijke hartelijkheid ontving. Na enigen tijd wilde de kanunnik, die zich meer en meer tot de hervorming getrokken voelde, zijn gast naar Poitiers volgen.

Op het vernemen van hun aankomst, schaarden de geleerden in deze stad zich rondom Calvijn, begerig om een jonkman te horen, die door zijn grote geleerdheid zo beroemd was. Een hunner, Francois Fouquet, prior van Trois-Moutiers, bood hem een verblijf in zijn huis aan.

De Hervormer vond te Poitiers een uitnemend toebereide akker; elkeen wilde de punten kennen, waarover tussen de priesters en nieuwigheidsinvoerders geschil bestond; niemand was beter dan hij bekwaam om ze hun toe te lichten. Hij redeneerde zuiver, gemakkelijk, helder, geleidelijk, diep; hij plaatste zich vlak tegenover de moeilijkheden, en met grote gemakkelijke wist hij het ware van het valse te onderscheiden; ingetrokken van natuur, gaf hij zich niet aan de vervoering van het ogenblik over; en uit zijn hart, dat van binnen brandde, liet hij gewoonlijk alleen

datgene ontsnappen, wat hij voor hen die naar hem luisterden, nuttig keurde. Dicht bij Poitiers zijn de grotten van Saint-Benoit en van Croutelles. Daarheen geleidde hij zijn hoorders. Op zekeren dag, meer bewogen dan naar gewoonte, sprak hij tot hen met een grote vrijmoedigheid over de dwalingen van Rome en over de noodzakelijkheid van een heilige hervorming van de Kerk; hij liet bun de schriften zien, die hij had opgesteld, en gaf hun afschriften van gebeden, die hijzelf had geschreven; vervolgens neerknielend, bad hij met kracht, hun aantoonende dat men van Hem, van wien alle goede. gaven en volmaakte giften afdalen, het licht moet vragen dat wij nodig hebben om de christelijke waarheid te verstaan.

Onder degenen die de hervorming omhelsden, moeten wij vermelden Philippe Véron, procureur bij de fiscus, die de waarheid in Saintonge bracht; Antoine de La Duguie, doktorregent; Jean Boisseau, heer van La Borderie, advocaat; François Bouquet, zijn huiswaard.

De heerlijkste overwonneling van deze jeugdige Hervormer was Albert Rabinot, rechtsgeleerde en dichter, die na zijn bekering de blijde boodschap der zaligheid in het zuiden van Frankrijk ging brengen, en inzonderheid te Toulouse. Hij is het van wie Florimond van Remond zeide: "dat hij het land doorging, in het geheim enige gebeden doende, en onderwijzende hoe men het Avondmaal des Heeren moest houden, zoals die man Gods (Calvijn) het hem geleerd had; het was die goede man," voegt hij er bij, "die in de stad Agen een regent deed binnensluipen, Sarasin, geheten, de voorbereider van het Calvinisme in dat land." (1530.)

Een andere overwinning welke Calvijn behaalde, was die op zijn landgenoot Charles Le Sage, doktorregent, een man van grote geleerdheid, die bij Louise van Savoye, moeder van Frans I, in hoge achting stond.

De Hervormer, verstout door het aandoenlijk vertrouwen dat men hem bewees, besloot de leer van het sacrament des Avondmaals aan te tasten. In de grotten van Saint Benoit en Croutelles, en op enige andere afgelegen plaatsen, werden deswege bijeenkomsten gehouden om de vermoedens der priesters niet op te wekken. Tot op dat ogenblik waren de hoorders van Calvijn, zoals al de vrome mannen van 'dien tijd, gehecht aan de leer van de wezenlijke tegenwoordigheid van Christus' lichaam en bloed, gegrond op de woorden, welke zij naar de letter nemen: "Dit is mijn lichaam; dit is mijn bloed," en zij, wier ogen reeds voor de pauselijke aanmatiging en vele andere leerstellingen waren open gegaan, weigerden ze in hun ware betekenis, d. w. z. in een geestelijken zin op te vatten. Al de diepe Schriftkennis van de jeugdige geleerde en zijn krachtige betoogtrant waren er toe nodig om hen te overtuigen dat zij dwaalden. De discussies waren lang, levendig, maar broederlijk; een enkele, Charles le Sage, stond zijn bewijsvoeringen tegen, en beschuldigde hem eenti leer aan te randen, die bij alle Christenvolken in ere was.

Toen stond Calvijn op, en zijn Bijbel tonende, sprak hij tot hem: "Ziedaar mijn mis!" Vervolgens zijn meestersmuts afwerpende en de ogen ten hemel geslagen, riep hij in de toon der innigste overtuiging: *"Heere! indien Gij mij in de dag des oordeels er over berispt dat ik ter mis geweest ben en haar verlaten heb, zal ik met reden zeggen: Heere! Gij hebt het mij niet geboden. Ziedaar Uw wet, ziedaar de Schrift en de regel die Gij mij gegeven hebt, waarin ik geen ander offer gevonden heb dan dat, hetwelk op het altaar des kruises geslacht werd."*

Charles le Sage was overtuigd. Enige dagen daarna namen Calvijn en zijn discipelen voor goed afscheid van hun kerk op een plechtige als hartroerende wijze. In een der

grotten, die hun tot schuilplaats dienden, vergaderd, vestigden zij hun roerende blikken op een rotsblok, waarop men een beker en gebroken brood zag.

Na te hebben gelezen en gebeden, deelden zij onder elkaar de heilige tekenen van het lichaam en bloed des Heeren uit, en voedden hun ziel met het hemelse voedsel. Zo gaf het geloof aan de Christenheid de beker terug, welken de pauselijke eierzucht haar had ontroofd, en bracht haar weer tot de eenvoud en de zuiverheid van de oorspronkelijke eredienst.

5. De bekering van Calvijn, te Parijs begonnen, werd te Orléans voltooid.

Er zijn, gelijk wij gezegd hebben, verschillende tijdperken in dit werk. Het eerste is dat van het geweten, waarin de ziel ontwaakt; het tweede is dat van het verstand, waarin de geest wordt verlicht, daarna komt het laatste, waarin de nieuw mens zich meer en meer sticht, gesticht in Jezus Christus en vruchten draagt voor God. Te Parijs had Calvijn in zijn hart de Goddelijke stem gehoord, die hem riep tot het eeuwige leven; te Orléans hield hij niet op de heilige brieven te bestuderen en hij werd geleerd in de wetenschap van de zaligheid, verhaalt ons Theodorus Beza.

De kerk zelf heeft zodanige fasen; het eerste tijdperk van haar geschiedenis, dat van de apostolische Kerkvaders, was dat van een eenvoudige godsvrucht, zonder wetenschappelijk element; het tweede, dat van de verdedigers, was dat van een Christelijk verstand, dat het geloof in de ogen van de rede zoekt te rechtvaardigen. Calvijn volgde ook deze gang; maar hij gaf zich niet over aan een intellectualisme dat de dood in zijn hart zou hebben teruggebracht. Integendeel begon juist de derde fase onmiddellijk en het Christelijk leven werd in hem gedurig inniger en gedurig werkzamer.

De bekering van Calvijn en van de andere Hervormers (wij moeten op dit punt blijven aanhouden) was dus niet eenvoudig een verandering, door de studie in hun gedachten en in hun stelsel gebracht. Calvijn legde zich niet de taak op een nieuw godgeleerdheid uit te vinden, zoals zijn tegenstanders gezegd hebben. Men zag hem niet in koelen bloede over de Kerk nadenken, met nieuwsgierigheid de Schriften doorbladeren, daarin enig middel zoeken om een gedeelte van de Christenheid van Rome los te maken. De Hervorming was niet de vrucht ener afgetrokken redenering; zij kwam voort uit een inwendige arbeid, uit een geestelijken strijd, uit een overwinning, die de Hervormers behaalden bij het zweet huns aanschijns, of liever van hun ziel. In plaats van zijn leer hoofdstuk voor hoofdstuk samen te stellen, zoals men meent, vond Calvijn, smachtende naar gerechtigheid en vrede, haar bij Jezus Christus. "Als in de smeltoven Gods geplaatst," (dit zijn eigen uitdrukkingen) "werden het schuim en de onreinheden van zijn geloof aldus gezuiverd."

Calvijn werd in de smeltkroes van de beproeving gebracht en de nieuwe waarheid kwam, brandend en schitterend als het goud, uit de bearbeiding van zijn ontvlamde ziel voort. Om de voortbrengselen van de natuur of die van de kunst te begrijpen, is het nodig de geheimen van hun vorming van nabij te bestuderen. Te voren hebben wij het voortbrengend beginsel van de Hervorming in het hart van Luther trachten op te sporen; nu zoeken wij het ook te onderscheiden in Calvijn. Overtuigingen, genegenheden, verstand, werkzaamheid, alles vormde zich toen in dat bewonderenswaardig genie onder de levenwekkende stralen van de waarheid,

Er kwam een ogenblik, waarop Calvijn niets meer dan God willende bezitten, afstand deed van de wereld, die van toen af aan niet heeft opgehouden hem te haten, "Ik heb u

niet door mijn liefde aangespoord," zei hij, Gij hebt mij naar uw goeddunken bemind. o Christus! Gij hebt geschitterd voor mijn ziel, en van toen af aan is alles, wat mijn ogen verblindde, aanstonds verdwenen of althans, ik let niet meer daarop. Gelijk degenen, die zich op de zee begeven, wanneer zij hun schip in gevaar zien, alles in het water werpen, opdat zij, het schip ontladen hebbende, in veiligheid de haven zouden kunnen bereiken, aldus wil ik liever ontbloot zijn van alles, wat ik had, dan alleen van U beroofd te zijn. Liever wil ik arm en ellendig leven, dan met mijn rijkdommen verdrinken. Mijn goederen in de zee geworpen hebbende, begin ik hoop te voeden op ontkomen, daar het schip gelicht is. Geheel naakt en geheel ledig, kom ik tot U. En wat ik in U vind is geen gering en vuig gewin Ik vind er alle dingen. De hand tot God verheffende, bood Calvijn hem aldus als een offerande zijn hart brandend van liefde aan. Hij maakte zichzelf zijn titel van adeldom, zijn blazoen uit deze grote gedachte en dit beeld op zijn cachet graverende, een geofferd hart, dat door een hand wordt aangeboden, schreef hij daar rondom: "*Cor meum velit madatum, Domino in sacrificio offero.* O Heere ik bied u als een offerande mijn hart aan, voor U geofferd." Dit was zijn zinspreuk, en dit was zijn leven.

Na zich enige tijd te Poitiers te hebben opgehouden, verlieten Calvijn en Du Tillet deze stad en richtten hun weg naar Bazel. Zij hielden zich eerst op te Orleans, waar Calvijn een werk uitgaf, ge titeld: "Psychopannychia" dat in het Frans verscheen onder de titel: "Verhandeling waarin bewezen wordt dat de zielen waken, nadat zij de lichamen verlaten hebben, tegen de dwaling van enige onkundigen die menen dat zij tot op het laatste oordeel slapen."

Toen Calvijn zijn "Psychopannychia" had uitgegeven, maakte hij en zijn vriend zich gereed om naar Bazel te vertrekken. Onze twee vrienden, elk op een muilezel gezeten, reisden, volgens het toenmalig gebruik, bij kleine dagreizen, gevolgd door twee knechten te voet.

Toen zij te Delme gekomen waren, een niet ver van Metz gelegen stadje, verdween een dier knechten met een van hun rijbeesten en het valies waarin hun geld was. Gelukkig bezat de andere knecht een tiental kronen, waarmee zij hun vertering tot aan Straatsburg betaalden, waar zij door de Hervormer Bucer broederlijk werden ontvangen.

Korte tijd daarna gingen zij op weg naar Bazel.

Calvijn verlangde zeer daar te komen hij had grote behoefte aan rust; het zwervend leven tobde hem af. "Ik ging," zegt hijzelf, "naar Duitsland om er in een of ander afgelegen hoek de rust te zoeken, die ik zo lange tijd niet had kunnen vinden."

Hij leefde stil en afgetrokken, en hield zich met ijver bezig Met de studie in het Hebreeuws, toen hij vernam dat François I bij protestantse Duitse vorsten zijn ongelukkige Lutherse onderdanen belasterde, welke hij in zijn gevangenissen wierp en aan zijn beulen overgaf. Deze vorst was de 12^E September 1494 te Bognac geboren. Zijn oom, de goede koning Lodewijk XII, getuige van zijn lichtzinnigheid, zijn liefde tot vermaken en zijn spilzucht, zei zuchtend: "Die wilde jongen zal alles bederven."

Nauwelijks had hij de troon beklommen, of hij gaf verfoeilijke voorbeelden aan zijn hof. Jong, krachtig, schoon, gaf hij zich aan al de verstrooiingen van zijn leeftijd over, maakte zijn gemalin Claudia van Frankrijk, dochter van Lodewijk XII, het leven bitter, drukte zijn volk, wierp het in de verwoestende kansen van de oorlog, won en verloor veldslagen. Te Pavia gevangen genomen, waar hij alles verloor, betaalde hij een zwaar losgeld aan zijn mededinger Karel V, en ondertekende verbintenissen die hij niet

nakwam. Nauwelijks had hij de grenzen van Spanje overschreden, of hij kwam bijna in galop te Parijs, hervatte zijn vorige vermaken, en bouwde van de penningen van zijn onderdanen zijn prachtig verblijf van Chambord.

Het was onder deze vorst, wier men de naam van "ridderkoning" gaf, dat de hervorming in Frankrijk ontstond.

In het eerst begreep hij niet al het gewicht dat er in de godsdienstige beweging lag, en zag er, even als paus Leo X, slechts een twist van monniken in. Op aanraden van zijn zuster Margaretha beschermde hij in het eerst degenen, die een heilige hervorming in de kerk verlangden; hij woonde somwijlen met zijn moeder, Louise van Savoye, en met zijn zuster, godsdienstige gesprekken bij, en scheen er zelfs vermaak in te scheppen.

Maar het zaad des Evangelies schoot in die lichtzinnige grond evenmin wortel als het zaad dat bij de weg gestrooid wordt. Genieten, dat was zijn leven, en toch liet deze vorst, die noch een Nero, noch een Domitianus was, zich tot daden van wreedheid veroeren, welke zijn regering onteerd hebben. Hoewel hij in zijn rijk onbepert heerser was, gevoelde François I, sedert hij in zijn hoofdstad brandstapels had laten oprichten, zich door de publieke opinie gevonnist, wier aanklagende stem in Duitsland een grote sympathie opwekte voor de slachtoffers en een grote ontevredenheid tegen hun vervolger.

Toen besloot hij degene zwart te maken, die hij had doen omkomen, door te zeggen: "dat zij gestraft waren, niet ter oor zake van hun geloof, maar om hun oproerigen geest."

6. Institutie

Getuige van deze lage lastering werd Calvijn daardoor ontvlamd; en door niets anders opgewekt dan door zijn heilige toorn en zijn bekwaamheid, schreef hij in 1536, het beroemde werk, de *Christelijke Institutie, of "Onderwijzing in de Christelijke leer,"* waarvoor hij een brief van opdracht aan François I schreef.

De jeugdige schrijver (hij was nauwelijks 26 jaren oud), neemt voor het oog van geheel Europa de verdediging van zijn broeders op; hij onderzoekt de redenen welke de koning moeten nopen zijn aandacht aan het godsdienstige geschil te wijden.

Uittreksel uit zijn brief aan koning Francis I

"Hij die (zegt hij) niet regeert met het doel om tot eer van God te dienen oefent geen bestuur, maar roverij uit." Hij bewijst hem dat de leerstellingen van zijn broeders met de Heilige Schrift overeenstemmen, en dat de priesters die hen vervolgen, geen andere God hebben dan hun eigenbelang. De schrijver rechtvaardigt het beginsel der reformatie, die in zaken van geloof en wandel de Heilige Schrift tot grondslag heeft, wijst onder krachtige bewoordingen de schandelijke misbruiken aan die in de Roomse kerk zijn ingeslopen, en eindigt zijn brief met deze woorden:

"Ik keer terug tot u, Sire! Gij moet u door deze valse berichten niet laten opruien. Waarlijk, het blijkt wel dat wij, van wie nooit een oproerig woord gehoord is, toen wij onder uw bestuur leefden, Sire! zouden samenspannen om de koninkrijken omver te werpen! Wat meer is: nu wij uit onze huizen verjaagd zijn, houden wij niet op God voor uw voorspoed en die van de Kerk te bidden... En voorts, hebben wij, Gode zij dank! niet zo slecht van het Evangelie geprofiteerd, dat ons leven die lasteraars niet tot voorbeeld zou kunnen zijn van kuisheid, milddadigheid, matigheid, geduld, zedigheid en andere deugden.... De mond van die benijders zelf heeft de onschuld moeten betuigen van elk onzer, die men om deze zaak alleen ombracht Dat het dan de koning voor het minst behage het boek te lezen, hetwelk de schrijver hem aanbiedt, en zijn toorn zal vallen. Maar zo integendeel de lasteringen der kwaadwilligen uw oren zodanig verstoppen, dat de beschuldigten geen enkel middel overblijft om zich te verdedigen, en zo die ontembare furiën, zonder dat gij er order op stelt, voortgaan met wreedheden, gevangnissen, geselingen, helse tormenten, met snijden en branden, wij voorzeker zullen, als schapen ter slachtbank gedoemd; tot het uiterste gedreven worden, niettemin zodanig dat wij onze zielen in lijdzaamheid zullen bezitten en de krachtige hand des Heeren wachten, die zich ongetwijfeld op haar tijd vertonen en gewapend verschijnen zal, zoowel om de ellendigen uit hun verdrukking te redden, als om de tegenstanders, die zich thans zo stoutelijk verheugen, te straffen. De Heere, de Koning der koningen, vestige uw troon op recht en uw stoel op gerechtigheid!"

Na zijn broeders te hebben verdedigd, door hun geloof en hun gedrag voor de rechtbank der publieke opinie te hebben gerechtvaardigd, vertrok hij op uitnodiging van Renée van Frankrijk naar Ferrara, waar zij haar hof hield.

Renée was de jongste dochter van Lodewijk XII. Drie jaren oud zijnde werd zij

verloofd aan Karel van Oostenrijk, de sedert zo beroemd geworden Karel V. De staatkunde, die tot deze verbintenis besloten had, verbrak haar weer. Daarop eerst aan Hendrik VIII, en vervolgens aan de markgraaf van Brandenburg verloofd, gaf François I ten laatste zijn jeugdige schoonzuster ten huwelijk aan een klein Italiaans vorst Herkules van Este, de zoon van de beruchte Lukretia Borgia, waardige dochter van de schaamtelozen paus Alexander VI.

Renée had tot medeleerling gehad Margaretha van Valois, de bevallige zuster van François I, en had even als deze het zaad des Evangelies in haar hart ontvangen. Zij was helemaal niet schoon, maar van hart en verstand rijk begaafd. Zij was een liefhebster van de fraaie letteren, de poëzie en de schone kunsten. Toen zij hertogin van Ferrara werd, liet zij aan haar hofgeleerden, kunstenaars en dichters komen. Zo vond Clement Marot, die ter oorzaak van de plakaten uit Frankrijk gebannen was, een schuilplaats te Ferrara; maar toen de hertog Calvijn en andere vogelvrijverklaarden zag komen, werd hij ongerust en vreesde de toorn van de paus en van Karel V, die toen alvermogend was.

Het verblijf van Calvijn te Ferrara werd gezegend voor Renée en voor de aanzienlijke dames van haar hof. De jeugdige Hervormer onderwees en bevestigde haar in het christelijke geloof. Onder zijn meest uitstekende proselieten kunnen wij noemen mevrouw de Soubise; Anne de Parthenay, hare dochter, beroemd door haar verstand en hare talenten; Antoine, sire van Pons en graaf van Marennes.

De hertog van Ferrara, die hoe langer hoe meer in verlegenheid geraakte, noodzaakte zijn gemalin zich van de mannen, die met haar één van hart en van geloof waren, en voor welke haar hof een wijkplaats was, te scheiden. Calvijn, die als vluchteling in Italië gekomen was, moest het weer als vluchteling verlaten; men beweert zelfs dat zijn leven groot gevaar liep, en dat hij zijn behoud alleen aan gemaskerde ridders te danken had, die hem tegen de samenzweerders in veiligheid brachten, door hem, even als Luther in een oud kasteel te verbergen.

Deze historische bijzonderheid is echter niet geheel zeker; het stilzwijgen dat Calvijn over dit belangrijke geval in zijn leven bewaart, doet het ons in twijfel trekken. Indien het ooit bevestigd werd, zouden wij met Bungener zeggen: "dat dit een reden te meer is om de achterhoudendheid te bewonderen van een man die zulke belangrijke en zulke dramatische bijzonderheden van zijn leven verzwijgt."

Bij het verlaten van Ferrara was Calvijn vergezeld van zijn vriend, de kanunnik Du Tillet, wiens ijver voor de Hervorming weldra bij het zien van de brandstapels zou verflauwen. Even als Brionnet werd hij bevreesd en hoe zeer hij overtuigd was van de dwaling van zijn kerk, scheidde hij zich niet van haar af.

In een brief, in antwoord op die van de kanunnik, waarin deze hem de redenen blootlegde die hem beletten de Hervorming te omhelzen, zei Calvijn hem: "De vochtige zakken waarmede wij gewoonlijk ons voor de mensen bedekken, zullen de hitte van de oordelen Gods niet kunnen weerstaan."

Du Tillet was voor zijn vriend niet de geschiktste man om diens moed aan te wakkeren, en hij haastte zich weer te Angoulême te komen om buiten gevaar te zijn. Zij kwamen te Pignerol, van waar Calvijn zich naar Val d'Aoste op weg begaf, wier bewoners gezind waren om van Rome te scheiden. De tijding van de aankomst van de jeugdigen Hervormer vervulde hen met hoop en blijdschap; maar hij kon niet in Aoste komen, omdat de toegang daarheen hein afgesloten werd door de waakzaamheid van de bisschop Petrus Gárini, die, zijn staf in een bijl veranderde, en twaalf edellieden die

van ketterij verdacht waren, had doen onthoofden.

Calvijn koos tot wijkplaats een boerderij die de edele familie van Sint Audan behoorde, welke hem de gastvrijheid aanbood. Daar, even als te Poitiers, predikte hij het woord der zaligheid aan degenen die in menigte zijn lessen kwamen horen, want voor hem was alles school en tempel; maar de bisschop was op zijn hoede, en de zich verzettende minderheid, die de mis wilde doen afschaffen, zag hare wensen niet vervuld. Calvijn verliet zijn post niet, voor en aler alle hoop van welslagen verloren was; hij vluchtte over het gebergte als een wild dier door de graaf van Chalans gejaagd. God bewaarde hem nevens zijn reismakker; en zij achtten zich niet 'eerder in veiligheid, dan toen zij de bergpas van La Duranda achter de rug hadden, die heden nog de naam draagt van "het venster van Calvijn."

Na het gedwongen vertrek van de Hervormer verlost de bijl, het koord en het vuur de bisschop van de nieuwigheidsinvoerders; en om aan de nakomelingschap de gedachtenis van zijn zegepraal over te brengen, richtte men een kruis op, op welks voetstuk men de vlucht van Calvijn en de verlossing der stad verhaalde.

In 1841 herstelde men het uitgewiste opschrift; maar wat de bisschop als een verlossing beschouwde, was voor Aoste slechts de voortzetting van hun slavernij; zij viel weer in de duisternis waaruit de Hervormer haar had willen redden.

Calvijn keerde kort daarna naar Noyon terug, stelde orde op zijn huiselijke zaken, maakte enige discipelen, onder welke een advocaat was, De Normandië geheten, en vertrok naar Bazel met zijn zuster Marie en zijn broeder. Antoine die de inkomsten van zijn kapel van La Gésine er aan gaf. Zijn voornemen was om door deze stad zich naar Duitsland te begeven; maar omdat de oorlog tussen François I en Karel V andermaal was uitgebroken, trok hij door Frankrijk en kwam in de maand Augustus van het jaar 1536 te Genève aan.

7. Calvijn te Genève

's Daags na de aankomst van Calvijn te Genève diende zich iemand bij hem aan. Het was een klein, lelijk, ineengedrongen mannetje met een rosachtige baard, maar wiens ogen als twee saffieren schitterden.

"Het is God die u hier zendt," zei deze man, hem aansprekende, "de oogst is groot; maar de arbeiders zijn weinige."

Op het voorstel van Farel (deze was het), om zijn werkzaamheden te delen, verontschuldigt zich Calvijn. "Ik ben," antwoordde hij hem, "een man van de studeerkamer, en weinig geschikt voor de strijd."

Farel, die nu zijn bliksemende ogen op hem vestigt, zei tot hem: "Ik zeg u van Godswege aan, dat, tenzij gij te gelijk met ons in het werk des Heeren werkt, God u, als die meer uzelf als Christus zoekt, vloekt."

Calvijn was het, alsof God hem met een geweldige hand van de hemel had aangegrepen, en antwoordde Farel: "Ik zal blijven."

Deze woorden besliste over het lot van Genève. God had deze stad in Farel een bevrijder gegeven; in Calvijn gaf Hij haar een wetgever.

Nauwelijks was Calvijn te Genève aangekomen, of hij gaf in de Hoofd of St. Pieterskerk openbare lessen over de Heilige Schrift. De jeugdige professor had noch de heftigheid, noch de verbeeldingskracht van een Farel; maar stond hij in dit opzicht

bij zijn ambtgenoot ten achter, hij won het van hem in diepte van gedachten, en de wijze waarop hij dit voordroeg. Als men hem hoorde, vergat men zijn jonkheid, en iedereen gevoelde dat hij een meester voor zich had. Deze meester sleepte niet weg, hij overtuigde; en zijn onderwijs drong daarom te dieper en te vaster in, omdat het met een begaafd verstand gegeven werd. Farel was gelukkig, en kon zich niet genoeg verblijden over de opgang die zijn jeugdige vriend maakte.

Van nu af wilde hij slechts zijn helper zijn en stond hem met blijdschap de eerste plaats af. En toch had hij zóveel gedaan! Van al de arbeiders, van welke God zich bediend had om de kerken in Frankrijk en Zwitserland te stichten, had hij de schitterendste overwinningen behaald; maar ten dage dat hij de ereplaats aan Calvijn afstond, daalde hij niet, integendeel hij steeg; want hij bewees dat al wat hij gedaan had, geen ander doel had gehad dan alleen de verheerlijking van zijn God.

De twee vrienden begonnen hun gemeenschappelijk werk te midden van drukkende en moeilijke omstandigheden. Genève was in beroering; evenals een stad de dag na een revolutie, wanneer zij eensklaps uit een oude tot een nieuwe regeling moet overgaan. Niets was er geregeld; alles moest met de overblijfselen van het oude hersteld worden. Naast een klein aantal mannen die van harte Christenen waren, waren er enige Roomsden die men wilde dwingen ter preek te gaan en die dit weigerden, en tussen deze beide uiterste partijen stond een gehele massa volk zonder overtuiging, die de zegepraal van Farel toejuichte, maar die er geen vermoeden van had wat de jeugdige Fransman van haar wilde maken.

Wel waren er velen die inzagen dat er te Genève veel te verbeteren viel; maar onder hen was een stoutmoedige, werkzame, woelige partij, die elke zedelijke verbetering tegenstond, en die de kern werd van de partij der Libertijnen, welke in de geschiedenis van Genève een zo droevige en zolang nawerkende rol speelde. Deze partij wachtte slechts op het ogenblik om zich te vertonen.

Calvijn ging niet blindelings voorwaarts: hij peilde het kwaad en vond dat het een diepe afgrond was; dit bedroefde hem, maar ontmoedigde hem niet. Onder het broze omhulsel van die van nature schuchter en ingetrokken man, woonde een wil die nooit boog, als hij meende voor de zake Gods te arbeiden. "Als Genève geen zedelijke stad wordt," zei hij, "dan is 't met haar gedaan. Zij zal het worden, of ik zal onder de last bezwijken."

Enige dagen na zijn aankomst verzocht hij dat de zedeloze vrouwen, die schandelijke liederen langs de straten zongen, in de gevangenis zouden worden gezet als zij daarmede voortgingen, en met het gevangenis gestraft als zij er zich weer aan schuldig maakten. De Raad vond het verzoek billijk en vaardigde in die geest een besluit uit.

Calvijn, meer en meer overtuigd dat Genève een krachtige godsdienstige regeling nodig had, zette zich met Farel onvermoeid aan liet werk om er een op te stellen; drie maanden na zijn aankomst, was hun werk voltooid: zij bevatte een geloofsbelijdenis, waarin alles geleerd werd, wat men te geloven en te betrachten heeft.

De twee vrienden hadden zich geplaatst vóór de Bijbel en die opnemende, hadden zij niet gezegd: "wat denken wij van hetgeen wij lezen;" maar: "wat lezen wij?" De Bijbel was dus hun geestelijke grondwet: zij wilden niets meer; maar zij wilden ook niets minder.

De twee vrienden boden hun geloofsbelijdenis aan de Raad der Tweehonderden aan, die haar na een lange discussie. aannam.

Calvijn wetende dat de onkunde het bijgeloof en het zedenbederf voortbrengt, trok zich met veel ijver het openbaar onderwijs aan, waarvoor Pierre de La Baume en zijn

voorgangers niets gedaan hadden. Men moet hun dit niet als een misdaad aanwrijven: Rome kan, en met reden, de verspreiding van kennis, die natuurlijkerwijze een geest van onderzoek uitlokt, welke haar altijd noodlottig is, niet liefhebben; maar Calvijn die het onderwijs niet van de godsdienst scheidde, wilde dat het kind vroegtijdig in de christelijke waarheden onderwezen woerd. Daarom meende de man, die het beroemde boek van de Institutie had geschreven, zich niet te verlagen met een catechismus op te stellen.

Het werk der oude Hervormers ging vooruit, maar langzaam. De partij die zich aan de gevestigde orde niet wilde onderwerpen, werd van dag tot dag talrijker. De Hervormer werd ongeduldig en Farel nog meer; bij oogenblikken begaf hun de moed; misschien zouden zij bezweken zijn, had God hun geen krachtige steun gegeven in een blinde, die Farel reeds Genève had helpen veroveren: deze heette Coralt.

Coralt die van zijn jeugd af aan het monniksleven was gewijd, had met vuur de hervorming omhelsd; hij was een der predikers van Margaretha van Valois geweest. De brandstapels die allerwegen ontstoken werden, hadden hem genoodzaakt zijn vaderland te ontvluchten; hij was te Genève gekomen, waar hij door zijn ongekunstelde maar gloeiende welsprekendheid opzien verwekte; zijn blindheid, wel ver van zijn ijver te verflauwen, vuurde die slechts aan; en niemand, zelfs Farel niet, wist de priester zo ronduit de waarheid te zeggen als hij. Zijn moed berekende nimmer de hindernissen, en altijd ging hij voorwaarts, wetende dat God sterker is dan de mensen. In het midden van de hevigste worsteling evenaarde zijn kalmte zijn geestkracht; hij wilde even als Calvijn dat Genève een zedelijke stad werd, en toen de Hervormer en Farel onder het gewicht van hun taak kromden, sprak Coralt hun toe: "Versterkt uw bevende knieën en bereidt uw vingers tot strijden. Zo de Meester voor u is, wie zal dan tegen u zijn?"

Zo bediende God zich van die oude blinde om aan zijn twee dienstknechten nieuwe krachten te geven.

Calvijn en Farel, aldus door Coralt bestuurd, geholpen en bemoedigd, namen een geduchte maatregel, die wij in onze dagen niet zouden begrijpen, maar die in dat oogenblik het noodwendig gevolg was van de door de beide Hervormers ingenomen stelling, die hun doel' niet konden bereiken, indien de door de Raad aangenomen geloofsbelijdenis een dode letter ware. Zij besloten de gedrukte geloofsbelijdenis elke burger te doen aanbieden, opdat iedereen zou verklaren of hij haar tot regel van zijn gedrag en van zijn wandel wilde aannemen, ja of neen. Velen zeiden ja; maar een groot aantal wilde noch ja, noch neen zeggen. Hun verzet gold niet het leerstellige gedeelte der geloofsbelijdenis, maar de disciplinaire reglementen waaraan zij openlijk weigerden zich te onderwerpen. Calvijn en Farel wilden niets toegeven; want zij gevoelden dat als zij één punt verzaakten, zij het weldra een ander moesten doen, hetgeen onvermijdelijk de vernietiging van hun werk tengevolge zou hebben.

De meerderheid was nog aan de zijde der twee Hervormers, maar bij de verkiezing van 1538 ontviel haar die: van de raadsheren behoorden drie tot de partij hunner tegenstanders.

De toestand van de beide vrienden was hachelijk; een nietige kwestie maakte die nog hachelijker. De Libertijnen verlangden dat het Avondmaal naar de Bernse ritus zou gevierd worden: met ongezuurd, in plaats van met gewoon brood. Calvijn zou hebben kunnen toegeven, zonder iets van zijn geloof op te offeren; maar, door zijn

onverzettelijke geest beheerst, verwierp hij het verzoek der Libertijnen.

Er werd een kerkvergadering te Lausanne bijeen geroepen. Calvijn en Farel gingen daarheen, en verdedigden hun gevoelens met evenveel kracht als gematigdheid. De Berners behaalden de overwinning op hen bij meerderheid van stemmen. De twee Hervormers kwamen van hun besluit in beroep bij de aanstaande kerkvergadering van Zurich, en te Genève teruggekeerd, begeerden zij dat er in de wijze van Avondmaal vieren niets zou veranderd worden, totdat Zurich uitspraak zou gedaan hebben. De Libertijnen wilden niet wachten en de Raad der Tweehonderden, daarin eenstemmig met hen, bepaalde dat men voortaan volgens Berns gebruik het Avondmaal bedienen zou.

Het besluit van de Raad was wettelijk, omdat hij slechts gebruik had gemaakt van de macht, welke de godsdienstige grondwet hem had toegekend; de Hervormer zou het hoofd hebben kunnen buigen en zich onderwerpen als het er slechts om te doen was geweest om het gewone brood door het ongezuurd te doen vervangen; maar hij zag in het synodaal besluit iets van meer ernstigen aard: het oogmerk was de gevestigde orde omver te werpen. Hij bereidde zich op weerstand voor. Zijn vijanden, door de steun van de Raad verstimd, maakten zich gereed om door onwaardige handelingen de heilige tafel te naderen: zij hoonden de predikanten en schreeuwden onder derzelver vensters: "In de Rhône, in de Rhône!"

Zij formeerden vervolgens een maskerade, waarin zij de heilige dingen bespotten, en gaven zich aan uitpattingen over, die een Pierre de La Baume zelfs zouden geërgerd hebben. Aldus bereidden zij zich voor om de heilige bondzegelen te ontvangen, waarvan gezegd is, "dat die ze onwaardig gebruikt, zijn eigen oordeel eet en drinkt."

Beide Hervormers deze ontheiliging ziende, waren door droefheid verbrijzeld, en sterkten zich in het gebed om de storm die dreigde los te breken, liet hoofd te bieden. Op paasdag stond Calvijn op de preekstoel in de St. Pieters' Kerk en Farel in de St. Graviskerk. De laatste ontwikkelt in brede trekken de gezindheden welke hen, die de heilige tafel naderen, behoren te bezielen; en na toespeling gemaakt te hebben op de schandelijke tonelen, waaraan de Libertijnen zich hadden overgegeven, verklaart hij dat het Avondmaal niet zal gehouden worden.

De Libertijnen, die gewapend ter kerke waren, slaken kreten van woede tegen hem. Farel, met het oog op hen gevestigd, waarin zij de afkeer en de verachting kunnen lezen, die zij hem inboezemen, tot hen: "Men moet geloof bezitten, om Avondmaal te kunnen vieren. En gij lastert het Evangelie; men moet liefhebben, en daar staat met zwaarden en stokken gewapend; men moet berouw hebben, en hoe hebt, gij de nacht doorgebracht?"

Op deze woorden heffen de Libertijnen hun stokken op, trekken hun zwaarden, en velen hunner lopen op Farel aan. Deze wacht hen kalm, de handen over elkaar geslagen, af; zijn vrienden schieten toe, maken een muur van hun lichamen om hem heen en geleiden hem naar huis.

Hetzelfde tooncel heeft in de St. Pieterskerk plaats. Calvijn dezelfde onverschrokkenheid aan de dag. Door beider moedige chritelijke getrouwheid wordt de heilige tafel niet ontheiligd.

8. Calvijn en Farel uit Genève verbannen

De andere dag sprak de Raad het banvonniss over de beide Hervormers uit, en deed hun het bevel tekenen om Genève binnen drie dagen te verlaten. "Het zij zo," sprak Calvijn, "men moet Gode meer gehoorzaam zijn dan de mensen," en hij maakte zich

gereed die stad te verlaten, welke hij aan God wilde onderwerpen om haar vrij te maken.

De Libertijnen triomfeerden, en met hen allen die het juk der beide Hervormers te hard vonden. Bonnivard, de beroemde gevangene van Chillon, getuige van hun dolzinnige vreugde, zag de woorden verwezenlijkt, die hij tot de Genèvezen gesproken had, toen deze laatsten vroegen hervormd te worden. "Gij hebt," had hij hun gezegd, "de priesters gehaat, omdat zij te veel op u geleken; gij zult de predikanten haten, omdat zij te veel met u verschillen; en geen twee jaren hebt gij ze gehad; of gij jaagt ze weer weg, zonder hen voor hun moeite anders dan met een vracht stokslagen te belonen."

De beide vrienden, door de stad, welke de een van het haar ontierend bijgeloof had bevrijd en de andere christelijk had willen maken, vogelvrij verklaard en verjaagd, richtten in gezelschap van de ouden Coralt hun schreden naar Bern, waar zij in liet eerst vrij slecht ontvangen werden. Calvijn verklaarde aan de overheid edelmoedig, eenvoudig en zonder verwijtingen wat hij en Parel te Genève hadden willen doen, en bewees hun dat hun uitbanning in verband stond met het plan van enige raddraaiers die de stad aan haar voormalige bisschop wilden overleveren, zodra de leraren zouden verdreven zijn.

Omtrent de oproerigheden die bij gelegenheid van het Avondmaal hadden plaats gehad, toonde hij Waarlijk aan dat hun weigering om het te bedienen hare oorzaak alleen had in de onwaardigheid der communicanten. zijn ernstige taal stemde de gemoederen gunstig, en toen hij Bern verliet om naar Zurich te gaan, werden zij er met grote welwillendheid door Bullinger ontvangen, die van die lijd af een onverminderde vriendschap aan Calvijn wijdde. Van Zurich gingen de bannelingen naar Bazel.

Toen Calvijn binnen de poorten dezer stad gekomen was, gevoelde hij zich als in een vrijstad. Hij had deze stad lief, die hem de gelukkige dagen herinnerde, welke hij er in stille overgegevenheid aan zijn studie had doorgebracht. Hij wil dit jaar uitrusten, maar zoals een christen rust: door zijn dagen en nachten Gode toe te wijden. Zijn studeerkamer, de aan boeken en handschriften zo rijke openbare bibliotheek, een gezelschap van Christelijke vrienden zullen hem een vaderland terug doen vinden, wijl het geloof dat hij belijdt, voor hem de poorten van dat Frankrijk toesluit, dat hij niet heeft opgehouden lief te hebben, en ten dienste van hetwelk hij zijn vlijtige en vlugge pen stellen zal. Zodanige waren ongetwijfeld de wensen van de jeugdigen Hervormer; maar de wil van God was, dat deze man, die de eenzaamheid lief had, zijn dagen in worstelingen en beroeringen zou doorbrengen. Zijn Meester deed hem de eer aan Hem nodig te hebben; Hij had hem zo vele talenten niet toevertrouwd, opdat hij ze te Bazel in de stilte van zijn studeerkamer verbergen zou.

Nauwelijks is hij aangekomen, of Bucer schrijft hem: "Kom terug naar Straatsburg: wij hebben u nodig." Calvijn weigert, Bucer houdt aan.

"God wil het aldus," zei de Hervormer, en droevig, maar onderworpen, neemt hij afscheid van Farel en gaat naar Straatsburg.

Er is iets zeer aandoenlijks in de genegenheid die Farel aan Calvijn verbindt. Het verschil van ouderdom is verdwenen; zij hebben elkaar lief als twee broeders, en nooit verwekt de meerderheid van de jongeren het minste gevoel van jaloezie bij de ouderen op. Farel erkent in Calvijn zijn meester en deze op zijn beurt komt nooit in de verzoeking, zich boven hem te achten: hij hield hem in hoge achting als een der

moedigste dienaren der hervorming; deze toch had hem Genève toevertrouwd, zoals Paulus de Kretenzen aan zijn discipel Titus toevertrouwde. Deze vriendschap nam met de jaren toe; zij zal in de dagen hunner verdrukking hun sterkte en blijdschap uitmaken.

9. Calvijn te Straatsburg

Calvijn werd te Straatsburg, waar zijn grote naam hem was vooruitgegaan, wel ontvangen. De talrijke Franse vluchtelingen in deze stad kozen hem tot hun leraar. Kort na zijn aankomst verkondigde hij het Woord van God in de kerk der broeders predikheren, tegenwoordig de nieuwe kerk geheten. In menigte stroomde men rondom zijn predikstoel, en in de zalen waar hij publieke lessen gaf.

Het leven van een groot man boeit alleen dan, wanneer men hem ons voorstelt in worsteling, met de ellende en smarten van dit leven. In dit opzicht is dat van Calvijn allerbelangrijkst. Tot op dit ogenblik is zijn leven dat van een balling, die van de een plaats naar de andere zwerft, en die geen ruste vindt voor het hol zijns voets. Later zullen wij hem tegen wil en dank in het midden van strijdende partijen geworpen vinden; thans vinden wij hem worstelende met armoede: hij wordt slecht betaald; "zijn bezoldiging" is niet toereikend voor voedsel en huisvesting. zijn brieven uit dit tijdvak tonen dat hij in een staat van algehele ontbloting is; hij is genoodzaakt zijn boeken te verkopen die hij te Genève heeft achtergelaten, om in zijn gering inkomen tegemoet te komen.

Zijn vriend, du Tillet, die nadat hij het kanunnikgewaad weer had aangenomen, van zijn verlegenheid gehoord heeft, biedt hem geld aan en geeft hem niet onduidelijk te kennen dat zijn ellenden wel een straf van de hemel koude zijn.

Calvijn die onder dit aanbod een lokaas ontdekt, verwaardigt zich niet eens te spreken van wat het vreemds behelst; hij wilde er slechts een bewijs van oude vriendschap in zien; maar aan Farel schrijvende, zegt hij deze: "Du Tillet biedt mij geld aan: maar tegen te hoge rente: sprak hij niet van mij te bekeren?"

Farel die naar Neuchâtel gegaan was, waar hij tot leraar beroepen werd, wil zijn brood met zijn vriend delen.

"Ik dank mijn broeders," schreef toen Calvijn, voor hun liefdadige aanbiedingen. Trouwe zielen, die een aalmoes zouden willen geven aan een die nog armer is dan zij zijn! Maar ik heb mijzelf beloofd niets aan te nemen, noch van u, noch van onze gemeenschappelijke vrienden, zolang ik er niet volstrekt toe gedwongen zal zijn; de boeken welke ik te Genève achtergelaten heb, zullen mijn hospes tot de aanstaanden winter betalen." Aan het slot voegt hij er bij: "God zal het verder maken."

Calvijn droeg zijn ellende zonder klagen, en altijd vurig in het werk, was hij droeg en door van deze waarheid overtuigd, dat zo God ons op de dag des oordeels van ieder ijdel woord rekenschap zal vragen, Hij met te meer reden ons rekenschap zal afeisen van elk slecht besteed uur. Hij predikt, hij leert, hij schrijft, en vooral hij bidt. Het gebed is de olie van de lamp die branden zal tot het ogenblik waarop als zijn groot werk voltooid is, de werkman bij zijn Meester geroepen zal worden.

Wij hebben nog niets van zijn persoon gezegd: hij was tenger en zwak, zonder veel voorkomen; zijn gelaat was lang en bleek; op zijn lippen zag men zelden een glimlach spelen, maar zijn ogen schitterden van het vuur van het genie; hij had in één woord, het mannelijk schoon der grote mannen. Deftig en ernstig als hij was, had hij niets gemeen met Luther, die levendige, bezielde, soms snaakse, maar altijd grote figuur. Even streng voor zichzelf als voor andere, was Calvijn de vlees geworden wet,

getemperd door de stralen der genade; hij was een groot leraar staande op Sinaï met de blik naar Golgótha gekeerd. Vandaar die naam van hardheid en zelfs van wreedheid, welken zijn tegenstanders hem gegeven hebben, hoewel de strenge man voor zich en voor andere slechts de nauwe weg van plicht kende. Hij scheen dus hard en wreed, en was zo min het een als het ander. Zijn grootste roem is zijn dagelijkse algehele onderwerping aan hetgeen hij geloofde Gods wil te zijn.

Calvijn leefde te Straatsburg afgezonderd en eenzaam. Zijn enig verzet was de arbeid, zijn vrienden, getuigen van zijn afzondering, besloten voor hem een levensgezellin te zoeken. Farel die voor zichzelf eens, toen het te laat was, aan het huwelijk dacht, was daarin een der ijverigsten die meer ijver dan takt aan de dag legde. "Gedenk," schreef hem zijn vriend, "wat ik in een levensgezellin wens te vinden; ik ben, gij weet het, niet een van die minnaars, die tot zelfs de gebreken der vrouwen met wie zij ingenomen zijn, aanbidden. De enige schoonheid, welke mijn hart kan behagen, is zij die zacht, geduldig, zedig, zuinig, ordelijk, en zorgvuldig is voor de gezondheid van haar man."

Het ontbrak Calvijn, wiens naam bijna roemvol was, niet aan gelegenheden om te trouwen; een man, minder belangeloos dan hij, en die de harde beproevingen der armoede gevoeld heeft, zou in een huwelijk die levensgemakken gezocht hebben, waarvoor in onze dagen zelfs de christenen te gevoelig zijn; maar de Hervormer haakte naar te kostbare schatten, dan dat die der aarde hem konden verlokken. Hij was en bleef als een apostel. Het is een merkwaardige zaak die wel waardig is herinnerd te worden: de Heere JEZUS riep geen enkele rijke tot de eer van zijn gezant te zijn, om zijn Evangelie te prediken. Petrus bezat niet meer dan zijn netten, en Paulus maakte tenten om de gemeente niet tot last te zijn.

Na hen zijn het beroemde armen, die de sterren der eerste grootte aan de kerkhemel zijn. Luther is arm, Zwingli is arm, Melancton is arm, Farel is arm, Othman, Viret, Marlorat zijn arm, en in de twaalfde eeuw toen Petrus Waldus, een rijk koopman van Lyon, zich gedrongen gevoelde om het Evangelie te verkondigen, maakte bij zich arm om in zijn apostelschap niet door de beslommering van zijn goederen belemmerd te worden.

10. Calvijn getrouwd

De Hervormer vond eindelijk in *Idelette van Buren* de vrouw die hij verlangde; zij was een Gelderse dochter, thans weduwe van Jan Storder uit Luik, een wederdoper die Calvijn tot het Evangelie had teruggebracht en die spoedig daarna aan de pest bezweek.

Zij leefde destijds stil te Straatsburg. Zij bezat een degelijke godsvrucht, een edele ziel, een liefhebbend hart, gereed voor alle opofferingen en alle mogelijke gebeurtenissen. Deze was de vrouw die Calvijn paste; zij die zich blijmoedig en gewillig verloor in de glans van de roem haars mans, en die onder het oog van God zich geroepen gevoelde om in de strijd zijn troostende engel te zijn. Zij bracht hem ten huwelijk mede... hare drie kinderen.

Het huwelijk van Calvijn werd in de loop van September 1540 voltrokken. Vrienden en afgevaardigden van Neuchatel woonden de plechtigheid bij; men weet niet of Farel tegenwoordig was.

Keren wij nu naar Genève terug, om er de draad der gebeurtenissen te volgen, die na de uitbanning van Calvijn en Farel hebben plaats gehad.

De Libertijnen waren meesters van Genève; zij heersten overal, zoowel in de groten als kleinen Raad. Het Avondmaal werd naar de Bernse ritus gevierd, en het lichaam van Christus werd ontheilgd. De synode van Zurich, die bijeengekomen was, verontwaardigd over het gedrag der Genèvezen, zond hun een deputatie met Petrus Viret aan het hoofd. De Hervormer verzocht de bijeenvergaderde Raad, aan Calvijn en Farel de vergunning te verlenen om in de stad terug te komen, ten einde hun zaak te verdedigen.

"Gij hebt verkeerd gehandeld," zei hij hun, "mannen uit te bannen van welke een de republiek gedurende de oorlog gediend heeft; ik bid u wel te willen in aanmerking nemen dat dit alles een grote reden van blijdschap zal zijn voor de vijanden der heilige hervorming. Vergunt dat de gebannen leraars de redenen van hun handelwijze blootleggen, en ontvangt hen als getrouwe leraren des Woords."

De vergadering hoorde Viret met dodelijk stilzwijgen aan, en toen de voorzitter het verzoek van de deputatie in stemming bracht, stonden Amie Perrin en drie van zijn aanhangers alleen op om het te ondersteunen; de grote meerderheid was tegen. Vele der tegenstanders vielen op de vrienden der twee Hervormers aan, onder het geschreeuw van: "sla dood! sla dood! In de Rhône de Guillemijnen!"

De deputatie verwijderde zich met een verbrijzeld hart. 's avonds liep een razende menigte door de straten met braadpannen, kookte olie en riep uit: "Wij braden onze vader Farel!" Onder degenen die zich aan dit schandelijk schouwspel overgaven, bevonden zich waarschijnlijk velen van hen die in de handen geklapt hadden, toen de Hervormer met zijn machtige stem de bolwerken van de Roomse kerk deed instorten en voor hun stad een tijdperk van grootheid en vrijheid opende.

Toen men vernam wat er te Genève plaats vond, ging in alle Zwitserse kerken een kreet van afkeuring op; de overheden aan wie al de verkeerdheden geweten werden, vrezende dat zij openlijk en officieel te Bazel, te Bern, te Zurich, zouden geschandvlekt worden, voelden de noodzakelijkheid om het kerkelijk wetboek te doen eerbiedigen. Zij deden het met alle macht op het land, maar flauw in de stad. Het duurde slechts een oogenblik, en de door Farel en Calvijn gemaakte wetten werden weldra tot spinrag.

Iets dat ongelooflijk zou schijnen, ware het niet door de daad bewezen, was dat het openbaar onderwijs geheel werd verwaarloosd. Het college van de rechteroever (der Rhône), dat de 8e Maart 1536 onder de leiding van de bekwamen en vromen Saunier gesticht was, had zich spoedig tot een hoge trap van bloei verheven; maar na de uitbanning van de Hervormers spraken de magistraten op Sauniers weigering om liet brood en de wijn aan de tafelen van het Avondmaal te dienen, over hem en de regenten mede het banvonniss uit, en het college was zonder professoren.

Calvijn ging in zijn ballingschap 't voortwoekeren van het kwaad met bekommerdheid na; Pierre de La Baume daarentegen schepte hoop. de dag, waarop hij het vertrek van de twee Hervormers vernam, sprong hij op van vreugde, en meende dat hij zijn bisschopszetel herkrijgen zou, ziende zich van de een geholpen door hun bijgelovigheid, van de andere door hun onverschilligheid. zijn hoop werd versterkt door de nieuwe onderscheiding die hem te beurt viel. Paulus III had hem tot kardinaal verheven in de gedachte dat deze waardigheid de Genèvezen zou nopen hem terug te roepen, en niet, zoals men heeft aangevoerd, om hem over het verlies van zijn bisdom te troosten. De paus geeft zijn kronen aan geen andere dan aan overwinnaars.

Verplaatsen wij ons nu naar Lyon, in een der zalen van het aartsbisschoppelijk paleis, waar negen hoogwaardigheidbekleders van de Kerk vergaderd zijn, onder welke wij opmerken Pierre de La Baume en de kardinaal Sadolet, een der uitstekendste prelaten der Roomse kerk. Deze beroemde man, geboren te Modena in 1477 en in 1547 te Rome gestorven, was alleen door zijn verdienstelijkheid tot kardinaal opgeklommen; hij bezat een zeldzaam talent als schrijver en onderscheidde zich door zijn vriendelijkheid en zijn verdraagzaamheid.

De bijeenkomst van de Kerkvoogden had ten doel om naar de middelen uit te zien, die het meest geschikt waren om de ouden godsdienst te Genève te herstellen. Het oogenblik om te handelen was een der gunstigste: Farel en Calvijn waren gebannen, en Jean Philippe, de aanlegger hunner uitbanning, beloofde zijn hulp om de stad over te leveren. Na lang beraad droegen de prelaten die het niet raadzaam achtten tot geweld de toevlucht te nemen, aan Sadolet op om de Genèvezen te schrijven en hen uit te nodigen, in de schoot van de Kerk terug te keren waarvan zij zich hadden afgescheiden.

Deze prelaat volbracht die grote moeilijke taak met veel bekwaamheid en grote behendigheid van taal: hij spaart geen lofuitingen voor de Hervormers: hij spreekt van het verledene, maar met gematigdheid, zonder scherpte of bitterheid, hij roert de leerpunten niet aan, welke de beide kerken scheiden, maar hij doet die uitkomen welke haar verenigen. Hij laat er behendig in doorstralen dat bij de Hervormers de beweegreden van hun gedrag minder is de liefde voor hun zielen, dan die tot de plaatsen en het geld, en hij nodigt de diocesianen van Pierre de La Banale uit, zich weer onder liet gezag van hun ouden bisschop te stellen: hij belooft hun, zo zij het doen, de goedkeuring der mensen en de zegen van God.

Deze brief werd aan de raadsheren overhandigd, die Sadolet voor zijn hoffelijkheid bedankten en Morand opdroegen hem te antwoorden. De lezing van dit stuk maakte een diepe indruk te Genève; de mannen, die in de plaats gehad hebbende grote godsdienstige omwenteling niet meer gedaan hadden dan hun naam van Rooms in die van hervormd te veranderen, gevoelden zich welgezind om tot de ouden toestand terug te keren, en het Rooms geloof aan te nemen, mits men slechts het losbandige gedrag der geestelijken te keer ging.

Indien Pierre de La Baume zich op dat oogenblik voor de poorten der stad vertoond had met de plechtige belofte dat hij de priesters hervormen zou, misschien zouden zij hem geopend zijn!

Calvijn, die door tussenkomst van een van zijn vrienden de brief van Sadolet ontving, gevoelde al het gevaarlijke dat daarin lag. Hij haastte zich daarom de kardinaal te antwoorden. Hij deed dit met een merkwaardige verhevenheid van gedachte.

Weldra werd het duidelijk wat men te denken had van de Christelijke liefde, de toegenegenheid vervuld van dubbele barmhartigheid en medelijden, waarvan Sadolet de verzekering had gegeven. In de maand, die volgde op het overleggen van de brief van Sadolet, begaf een aanzienlijk inwoner van Genève, Curtet geheten, slotvoogd van Chaumont, op de berg van Yuache, zich naar Annecy, dat daarvan niet ver verwijderd, was; en op 17 April in zijn logement vertoevende, sprak hij daar met het landvolk over God en zijn Evangelie.

Onder de aanwezigen was ook Montchenu, die teleurgesteld omdat het hem niet gelukt was Genève aan François I over te leveren, daardoor veel bitterheid had behouden, en uit haat tegen de Hervorming Curtet aanklaagde en de geestelijkheid tegen hem opzette; genoeg: de slotvoogd werd levend verbrand.

Een andere inwoner van Genève, Jean Lambert, broeder van de raadsheer, zat sinds enige tijd om dezelfde reden in de gevangenis te Savoye. Een week na de terechtstelling van Curtet was het plein van Chambéry gevuld met een talrijke menigte van die mensen, die graag het treurig schouwspel van een gewelddadige dood willen zien.

Tegen drie ure werd Lambert voorgebracht; hij was een fris en sterk jongmens; hij werd heen en weer geleid, opdat het volk hem goed zou kunnen zien. "Het is een van die schijnheiligen van Genève," zei men als hij voorbij ging, en andere dergelijke redenen. Hij werd gebracht voor het kasteel, waar de brandstapel was opgericht. De pastoor wilde dat hij een belijdenis aflegde, maar Lambert deed zijn mond niet open. "Doorsteek zijn tong als hij niet spreken wil," riep de vertoornde provoost op barbaarse toon de scherprechter toe. De priesters, die hun slachtoffer omringden, wilden hem noodzaken het Ave Maria op te zeggen, maar de martelaar weigerde dit, en zich tot de *Vader, die in de hemelen is* wendende, sprak hij met luide stem het gebed des Heeren. Hierover werden de pastoors en monniken vertoornd; ze riepen de toeschouwers toe: "Bidt niet voor die vervloekte Christen, want hij is met al de duivelen verdoemd."

"Lambert stierf, zegt een van de rapporten, om het geloof in God en zonder dat hem een proces was aangedaan." Zo liefelijk als de woorden van Sadolet waren, zo hard waren de daden van zijn geloofsgenoten.

11. Brief van Calvijn aan kardinaal Sadolet

Calvijn kon aangaande de brief van de bisschop van Carpentras niet onkundig blijven; een leraar van Bern, Sulzer, had hem die werkelijk in de maand April gebracht. De Hervormer las hem, en zijn eerste indruk schijnt de vraag geweest te zijn, of het wel de moeite waard was daarop te antwoorden; maar daar hij begreep dat die brief veel kwaad aan Genève doen kon, en al de beledigingen, die hij ondergaan had, vergat, gaf hij toe aan de aandrang van zijn vrienden te Straatsburg, en zette zich aan het werk. "Dat zal een zaak van zes dagen zijn," schreef hij aan Farel. De brief draagt de dagtekening van 1 September 1539.

Hij is belangrijk, zowel door het licht, dat daarin geworpen wordt op het karakter en het werk van Calvijn, als omdat daaruit blijkt hoe de slag, die Rome toen de Hervorming toebracht, werd afgeweerd. Die brief was, dit mag gezegd worden, een krachtige stem, die Genève tot het was Evangelie terugbracht.

Tweeërlei gevoelens wordt daarin ten opzichte van Sadolet openbaar. Daar Calvijn spreekt tot een van de beroemdste en meest verlichte mannen van het katholicisme, richt hij zich tot hem met eerbied en zelfs met lof, maar verbergt ook niet de verontwaardiging, die zijn aanval hem inboezemt.

De brief is oorspronkelijk geschreven in het Latijn. Zie Calvin. Opp. V, p. 314416. Calvijn vertaalde hem in het Frans in 1540. Uitgave van Genève 1860.

"Uw uitnemende leer, zegt hij in de aanvang, uw wonderbare bevalligheid in het spreken maakt u terecht waardig, dat u grote achting en bewondering wordt toegedragen door de was beoefenaars van de letteren, en het mishaget mij wonderbaarlijk, dat ik door deze aanklacht uw goeden naam moet kwetsen. Ik zou dit nooit hebben ondernomen, indien ik er niet toe was genoodzaakt. Bij niemand kan het

opkomen, dat de zaak door mij kan worden nagelaten zonder grote lafhartigheid en verachting van mijn leraarsambt.

Gij hebt onlangs een brief geschreven aan de Raad en het volk van Genève, en daar gij van geen ruwheid wilde gebruik maken tegenover degenen, die gij in het belang uwer zaak nodig hat, hebt gij getracht met zachte woorden hen te misleiden. Daarop zijt gij op een onstuimige wijze en als in snelle vaart komen aanstormen tegen hen, die volgens uw zeggen, door drogredenen die arme stad in onrust gebracht hebben.

Ik wens dat gij, Sadolet, weet dat ik een van degenen ben, van wie gij spreekt. Welnu, laat ik goor het tegenwoordige ontslagen zijn van het beheer van de Kerk van Genève, dat belet mij niet haar een vaderlijke liefde toe te dragen.

Maar gij, Sadolet, gij vreemdeling, die tot nu toe niet de minste kennis hebt van het volk van Genève, gij beweert plotseling voor hen een zonderlinge liefde en welwillendheid te hebben, waarvan evenwel geen vrucht, gezien werd. Gij die in de leer geweest zijt aan het hof van Rome, die kraam van alle list en bedrog, die zelfs als op de armen van paus Clemens gedragen zijt, en tot kardinaal gemaakt, gij hebt voorzeker veel vlekken, die u verdacht maken. De plicht van de herders is om de zachtmoedige zielen rechtstreeks te leiden tot Christus; maar uw voornaamste doel is hen terug te brengen onder de macht van de paus.

Daar gij ons verdacht wilt maken, beschuldigt gij ons ten onrechte (want gij weet het tegendeel), dat wij slechts voldoening hebben willen geven aan onze eerezucht en aan onze gierigheid. Waarlijk, indien ik mijn voordeel op het oog had gehad, dan zou ik mij nooit van uw factie hebben gescheiden. En wie zou Farel zo iets durven verwijten, hij die van een edele afkomst, de hulp van niemand nodig had. Was niet de kortste weg om tot rijkdom en eer te komen, het van het begin af aannemen van de voorwaarden, die gij ons gesteld hebt? Met welke sommen zou uw paus toen het stilzwijgen van velen niet gekocht hebben, en nog heden kopen? Hebben wij niet verzocht, dat nadat aan de leraars gegeven was wat hun overeenkomstig hun staat toekwam, de kerkelijke schatten, welke door die verkwisters verslonden worden, aan de armen werden uitgedeeld zoals dit in de eerste Christelijke gemeente geschiedde? Wij hebben aan niets anders gedacht dan om het rijk Gods te doen toenemen door onze kleinheid en geringheid, en het tegendeel te willen beweren is iets, dat zeer slecht past voor Sadolet, een man van zo hoge achting en wetenschap, voorzichtigheid en deftigheid.

De mannen van Genève hebben zich aan de poel van dwaling onttrokken, waarin ze gedompeld waren, en zijn teruggekeerd tot de leer des Evangelies; en dat noemt gij de waarheid van God verlaten! ze hebben zich aan de pauselijke onderwerping en tirannie onttrokken, om een betere kerkelijke inrichting te hebben, en gij zegt dat dit een wezenlijke scheiding van de kerk is! Waarlijk, Sadolet, ik zal u in uw net vangen. Waar is bij u het woord Gods, dat het kenmerk van de was kerk is? Als iemand tot de kudde Gods behoort, dan moet hij tot de strijd worden toegerust. De vijand is nabij, hij komt nader, hij vecht, en het is zelfs een vijand, die goed gewapend is, en wie geen menselijke macht weerstand kan bieden. Welke wapenen zal die arme Christen hebben om niet verslagen te worden? Niet anders dan het woord van God. De ziel, die van het woord Gods beroofd is, wordt geheel ongewapend overgegeven aan de duivel, opdat hij haar dode. De eerste onderneming van de vijand zal dus daarin bestaan, dat hij de strijder het zwaard van Jezus Christus ontnemt. De paus, evenals de verlichten, beroemt er zich hoogmoedig op, dat hij de Geest bezit. Maar de Heilige Geest wordt smaadheid aangedaan, wanneer Hij van het woord gescheiden wordt.

Wij houden ons meer aan de oudheid dan gij, dat is u bekend, o Sadolet, en wij begeren niets anders dan de oude gedaante van de Kerk hersteld te zien, die door de

paus en zijn factie verscheurd en bijna verwoest is. En zonder te spreken van de staat, waarin de kerk verkeerde door de apostelen, (Die ook wij nochtans moeten willen) zie eens wat deze was bij de Grieken ten tijde van Chrysostomus en Basilius bij de Latijnen ten tijde van Cyprianus, Ambrosius en Augustinus, en sla dan eens het oog op de puinhopen, die alleen bij u overblijven.

Gij zult zulk een even groot onderscheid ontwaren als tussen de kerk, die onder David bloeide, en die welke tot allerlei bijgeloof was vervallen onder Zedekia. Noemt gij hem een vijand van de oudheid, die vol van ijver voor de oude godsvrucht, de dingen, die thans bedorven zijn, in hun oorspronkelijke luister wil herstellen? Met welk recht worden wij beschuldigd de oude tucht te hebben omgekeerd, door hen, die haar zelf hebben afgeschafft?

Gij spreekt over de rechtvaardigmaking door het geloof. Maar dit stuk, dat het voornaamste in onze godsdienst is, is door u uit de gedachte van de mensen uitgewist. Gij beweert, dat wij geen rekening houden met de goede werken; als gij mijn Catechismus inzag, zou gij reeds bij de eerste woorden u gewonnen geven en zwijgen. Wel ontkennen wij, dat ze enige waarde hebben in de rechtvaardiging van de mens, nee zelfs niet de waarde van een hoofdhaar, want de Schrift geeft ons geen andere hoop dan op de goedheid van God alleen. Maar als wij de heerschappij van de werken in de rechtvaardigmaking van de mens ontkennen, dan kennen wij daaraan de heerschappij toe in het leven van de rechtvaardigen, want Christus is gekomen om een volk te scheppen dat ijverig is in goede werken."

Wij slaan de schone bladzijden over, waarin Calvijn spreekt over het Avondmaal, de biecht, het aanroepen van de heiligen, het vagevuur, het leraarsambt, de kerk, en gaan over tot die plaats, waar hij er op wijst, dat Sadolet hem en zijn broeders gedagvaard heeft als schuldigen voor de rechterstoel van God. Hij neemt die uitdaging aan.

"Laat ons, zegt hij, onze oren opendoen voor dat bazuingeschal, dat door de as zelfs van de doden uit de diepte van hun graven gehoord wordt. En niet alleen in zijn eigen naam, ook namens al de Hervormers zegt Calvijn tot God:

Heere! ik heb mij altijd wat de beschuldigingen, waarmee ik op aarde verdrukt werd, betreft, op Uw rechterstoel beroepen, en met hetzelfde vertrouwen verschijn ik thans voor U, wetende dat in uw oordelen de waarheid heerst. Ze hebben mij van zeer zware misdaden en van ketterij beschuldigd. Maar wat heb ik gedaan? Ziende dat zij, zich niet aan uw woord storende, het onkundig volk bedrogen, en ik weet niet door welke dwaasheden de spot met hen dreven, heb ik mij tegen hun instellingen durven verzetten. Uw Christus werd wel als God aanbeden, maar Hem werd bijna geen eer gegeven; want beroofd van zijn kracht en macht was Hij verscholen onder de troep heiligen, evenals ieder gewoon mens. Niemand was er die op zijn gerechtigheid alleen steunde, en als er iemand was, die uw goedheid en de gerechtigheid van Uw Zoon deelachtig was, zodat hij een besliste verwachting had aangaande Zijn zaligheid, dan was dit, zeiden zij, een vermetele verwaandheid en een dwaze aanmatiging. Toen hebt Gij, o Heere! Uw woord mij voorgehouden als een fakkel, om mij te doen zien hoe verderfelijk die dingen zijn, en hebt Gij mijn hart aangeraakt, opdat ik ze verfoeien zou.

Zij hebben mij van scheurmakerij beschuldigd. Maar moet hij voor een verrader gehouden werden, die wanneer hij ziet dat de soldaten hun gelederen verlaten, en hun overste, het gevecht, de eed die ze hebben afgelegd, vergeten, verstrooid, uiteengejaagd, hier en daar zwervende, de banier opheft, hen terugroept en in orde schaaft? Om hen van zulk een dwaling terug te brengen, heb ik niet een vreemd

vaandel laten wapperen, maar die edele banier die wij nodig hebben te volgen, indien wij onder het getal van uw volk willen opgenomen worden. Maar zij, die deze soldaten in geregelde orde moesten houden, en ze integendeel tot dwaling hebben gebracht, hebben de hand aan mij geslagen, en de strijd is. Zozeer ontvlamd, dat de eenheid daardoor verbroken is. Maar aan wie ligt de schuld? Het staat thans aan U, o Heere! dit te zeggen en uit te spreken.

Indien ik begeerd had in vrede te leven met hen, die zich beroemden de voornaamsten in de kerk te zijn, dan zou ik die vrede hebben moeten kopen voor de verloochening van de waarheid. Ik heb gemeend mij te moeten blootstellen aan alle gevaren van de wereld, liever dan in zulk een afschuwelijke overeenkomst toe te stemmen. Maar ik wist dat wanneer ik met zulke heren in strijd was, ik niet in onmin was met uw kerk. Uw Zoon, uw apostelen, hadden voorspeld, dat er onder hen, die zich voor herders zouden uitgeven, verscheurende wolven zouden zijn. Moest ik hun dan de hand reiken? De profeten waren geen scheurmakers, omdat ze in.»strijd waren met de priesters. Ook ik, door hun voorbeeld gesterkt, heb zozeer volhard, dat noch hun bedreigingen, noch hun aanklachten mij enigszins hebben verwonderd.

Daaruit zijn beroeringen ontstaan; maar daar deze niet door mij verwekt zijn, moeten ze mij niet geweten worden. Het is U bekend, Heere! dat ik niets anders gezocht heb, dan dat, door Uw Woord alle twist gestild werd. Gij weet, dat ik niet geweigerd heb, zelfs met gevaar van mijn leven, dat de vrede in de kerk hersteld werd. Maar wat deden onze tegenstanders? Namen ze niet plotseling en woedend hun toevlucht tot het vuur, de galg en het zwaard? Wekten ze niet de mensen uit elke stand tot dezelfde woede op? Hetgeen ten gevolge gehad heeft, dat zulk een strijd ontbrand is. En hoe men daarover ook denke, ik ben vrij van alle vrees, dewijl wij staan voor Uw rechterstoel, waar de rechtvaardigheid gepaard gaat met de waarheid."

Daarop verhaalt Calvijn zijn bekering. Dit is een belangrijk gedeelte van zijn verdediging; wij kunnen dit niet achterwege laten. Het is wederom de hoogste Rechter, die hij aanspreekt.

Calvijn voert hier de een of andere Hervormde, die voor de hoogste vierschaar verschijnt, sprekende in: Neque iis, qui praedicatione nostra edocti ad eamdem nobiscum causalem accesserint, deerit quod pro se loquantur quando haec cuigue parate erit defensio: Ego et. etc. Maar er valt niet aan te twijfelen, dat hij zijn eigen geschiedenis verhaalt.

"Wat mij betreft, Heere, ik heb het Christelijk geloof beleden zoals ik het van mijn jeugd af geleerd had." ...

"Destijds waren er slechts weinige mensen, aan wie de studie van die Goddelijke en geheimzinnige wijsbegeerte was toevertrouwd, en bij hen moesten de godspraken daarvan gezocht worden. Maar zij hadden mij niet onderwezen, noch aangaande uw Godheid, noch aangaande een zekere hope van de zaligheid, noch aangaande de verplichting van een Christelijk leven. Om uw barmhartigheid te verkrijgen, wezen ze op geen ander middel dan om met goede werken voor onze zonden te voldoen en de gedachten daarvan uit te wissen. Ze zeiden dat Gij een gestreng Rechter waart, die de ongerechtigheid zwaar straft; ze toonden aan hoe vreselijk uw blik moest zijn, en bevalen dat men zich tot uw heiligen moest wenden, opdat Gij door hun voorspraak gunstig jegens ons gestemd zou worden.

Maar toen ik al deze dingen volbracht had, en ofschoon ik er enigszins vertrouwen in stelde, was het er ver van af, dat ik een stil en gerust geweten had. Telkens wanneer ik

tot mij zelf inkeerde, of mijn hart tot U ophief, werd ik door zulk een vreeslijke schrik overvallen, dat geen louteringen of voldoeningen mij daarvan konden bevrijden. Hoe meer ik mij zelf van nabij beschouwde, hoe scherper de prikkels waren waarmee mijn geweten gekweld werd; er was geen verlichting of troost voor mij.

Daar er niets beters mij voorkwam, ging ik op de ingeslagen weg voort, totdat een geheel andere vorm van leer zich voordeed, niet om ons van de Christelijke belijdenis af te brengen, maar om haar terug te brengen tot haar eigen bron, en haar in haar zuiverheid, ontdaan van alle onreinheid, te herstellen. Door die nieuwigheid gekwetst, wilde ik er het oor niet aan lenen, en ik beken, dat ik in het begin er dapper tegenstand aan geboden heb. Een zaak vooral was er, die mij belette die mensen te geloven, en dat was de eerbied voor de kerk.

Maar nadat ik het soms had toegestaan dat ik onderwezen werd, kwam ik tot de erkenning, dat de vrees, als zou de majesteit van de kerk tekort gedaan worden, ijdel was. Die mensen toonden aan, dat er een groot onderscheid is tussen het verlaten van de kerk en het verbeteren van de ondeugden, waarmee ze besmet is, en dat wanneer ze vrijuit spraken tegen de paus van Rome, die voor den stedehouder van Christus en het hoofd van de Kerk gehouden werd, zij dit deden, omdat die titels niet anders waren dan ijdele verschrikkingen, waardoor de gelovigen hun ogen niet moesten laten verblinden; dat de paus zich tot die hoge waardigheid eerst ver heven heeft toen de onwetendheid de wereld als in een diepe slaap gedompeld had; dat hij op eigen gezag en eigenwillig zichzelf gekozen had, en dat men in genen dele de tirannie moest dulden, waarmee hij het volk verdruchte, indien wij wilden dat het rijk van Christus ongeschonden onder ons bleef heersen; dat toen die vorstelijke oppermacht ontstond, de was orde van de Kerk geheel verloren ging, de sleutels (kerkelijke macht) schandelijk misbruikt, de Christelijke vrijheid beperkt en het rijk van Christus geheel omvergeworpen werd.

Daar ik begon in te zien in welk een modderpoel van dwalingen ik mij gewenteld en met hoeveel vlekken ik mij onteerd had, hevig ontsteld en verslagen bij het zien van de ellende, waarin ik gestort kas, en door de bekendheid met de eeuwige dood, die mij wachtte, veroordeelde ik met tranen en zuchten mijn vroegere levenswijze, en oordeelde ik dat niets zo noodzakelijk voor mij was, als mij tot de Uwe terug te trekken. Wat blijft mij arm en ellendig mens, dus anders tot mijn verdediging over te doen dan een nederig smeken, mij niet toe te rekenen mijn zo afgrijpselijk verlaten en verwijderen van Uw woord, waarvan Gij mij eenmaal door Uw wonderbare goedheid verlost hebt."

Na zijn pleidooi voor de rechter geëindigd te hebben, keert Calvijn tot Sadolet terug, en zegt hij:

"En nu, als gij dit goedvindt, vergelijk dan deze redevoering met die, welke gij in de mond gelegd hebt van de man, wiens verdediging alleen om deze spil draait, dat hij voortdurend de godsdienst heeft aangehangen, die hem zijn voorouders en voorgangers overgeleverd hebben. Zijn zaligheid loopt groot gevaar, zonder enige twijfel, want om dezelfde reden zouden de Joden, de Turken en de Sarracenen het oordeel Gods ontkomen. De rechtbank zal alsdan niet gezeten zijn om het gezag van de mensen goed te keuren, maar om de waarheid Gods te handhaven. Uw leraars zullen dan niet naar believe stellingen hebben, om daarop zonder gevaar hun valse diamanten te verkopen en door hun bedriegerijen en uitvindzels de gewetens te misleiden. Ze blijven wat zij zijn, en zullen vallen in het oordeel Gods, die zich richt, niet naar de gunst des volks, maar naar zijn onkreukbare rechtvaardigheid.

Hoewel gij ons in uw gehele brief zeer onbeleefd behandelt, beschuldigt gij ons in de

laatste zinsnede met open mond van de snoodste aller misdaden, namelijk dat wij de bruid van Jezus Christus verstrooien en verdelen. Hoe! zou de bruid van Jezus Christus verscheurd worden door hen, die haar als een reine maagd Christus wenschen voor te stellen, en die ziende dat ze door veel smetten bedorven is, tot het heldhaftig geloof terugroepen? Was de zuiverheid van de Kerk niet verloren gegaan door vreemde leringen, onteerd door talloze bijgelovigheden, bevlekt door het aanbidden van de beelden? Ja wel, omdat wij niet geduld hebben dat het heilige rustaltaar en het bruiloftsvertrek van Christus zozeer door u verontreinigd werden, beschuldigt men ons zijn bruid ontleed te hebben. Aan die verscheuring hebt gij u schuldig gemaakt, en niet alleen jegens de kerk, maar ook jegens Jezus Christus zelf, die gij op een ellendige wijze hebt in stukken gesneden. Waar is de gezondheid van Christus, als de roem van zijn gerechtigheid, van zijn heiligheid, van zijn wijsheid elders is heengebracht?

Ik erken, dat sinds het Evangelie opnieuw verschenen is, er grote twisten, ontbrand zijn. Maar hiervan moet de schuld niet aan de onze gegeven worden. Wij verlangen een vrede, waaronder het rijk van Christus zal bloeien, maar gij zijt van oordeel, dat al wat voor Christus gewonnen wordt, voor u verloren is.

Geve de Heer, Sadolet, dat gij en de uw eenmaal begrijpen moogt, dat er geen andere band is in de kerk, dan Christus onze Heer, die ons trekt uit de verstrooiing der wereld, om ons te brengen in de gemeenschap van zijn lichaam, opdat wij door zijn Geest in één gedachte verenigd zijn!"

Uit Straatsburg de eerste dag van September 1539.

Deze brief werd overal verspreid waar de grote kwestie van de dag besproken werd, en maakte een diepe indruk. Hij kenmerkte zich door een bewegelijkheid, standvastigheid en openhartigheid, die men niet gewoon was in de geschriften van de Roomse leraars te ontmoeten.

Luther was er zeer over verblijd, en liet kort na de verschijning Calvijn "erbidig" groeten.

Te gelijktijd getroffen over de Roomse verwaandheid van Sadolet, voegde hij er een weinig boos bij: "Ik zou wel wenschen dat Sadolet geloven kon, dat God de Schepper van de mensen is zelfs buiten Italië."

Hij gaf zijn blijdschap daarover te kennen, dat God mannen verwekte als Calvijn, en wei ver van hem te houden voor een tegenstander, zag hij in hem een leraar, die voort zou zetten wat hij zelf tegen de Antichrist begonnen was, en met Gods hulp zou ten einde brengen.

Maar vooral in Genève maakte de brief van Calvijn een diepe indruk. De achting, die hij Sadolet bewezen had, pleitte in zijn voordeel, en de welsprekendheid, die hij aan de dag legde, die gave van de ziel welke hij bezat, maakte dat hij de gemoederen won. Er was in zijn gedachten en in zijn uitdrukkingen een innig verband met de gezindheid van een groot aantal van zijn lezers. Men kon overigens de twee brieven niet lezen zonder te erkennen, dat de jonge Evangelische leraar de Roomse kardinaal geslagen had. Daarbij, was de zaak, waarvoor Calvijn de strijd voerde, niet de zaak van Genève? Was de nederlaag van Sadolet en daardoor van zijn lastgevers, de paus en de vergadering van Lyon, niet de grootste dienst, die aan de Republiek kon bewezen worden? En eindelijk had die man, welke men weggejaagd had, niet met een vaderlijke liefde gesproken van de stad, die hem verbannen had? Zei hij niet in zijn

brief: "Ik kan mijn hart niet aftrekken van de kerk van Genève, noch haar minder lief hebben en waard achten dan mijn eigen ziel. Welk een onverstand, ik bid u, zou het zijn, om geen acht te slaan op de ondergang van degenen, voor wier bescherming dag en nacht gewaakt moet worden."

Als men dit antwoord leest, gevoelt men dat die man zijn God en Genève lief heeft; zijn God, wiens rechten hij verdedigt; Genève, dat hij vrij wil maken van het juk der pausen en van het juk van de hertog van Savoye. De schrijver rechtvaardigt de hervorming en wijst de rechtmatige en wettige oorzaken aan, die haar te weeg gebracht hebben; en op de beschuldiging van geldzucht, welke Sadolet tegen de Hervormers heeft ingebracht, antwoordt hij met de volgende ironische woorden: "Waarlijk, wij zoeken wel het geld en de eerbewijzen, wij die de kerk van de al te grote overvloed van hun goederen willen ontdoen, om de armen te voeden; zou het om tot de grootheid te komen, de naasten weg niet zijn, terstond de door u geboden voorwaarden aan te nemen? Met welke som zou uw paus thans wel het stilzwijgen van vele willen kopen?"

De Genèvezen die de brief van Sadolet welwillend hadden ontvangen, gevoelden al de ware vaderlandsliefde van de balling van Straatsburg, en velen begonnen te begrijpen dat zij zich wel zouden kunnen vergist hebben in het stemmen voor zijn uitbanning.

Toen de conferentie te Lyon kennis genomen had van het antwoord van Calvijn, zag zij wel in dat er wat anders nodig was dan de pen van Sadolet, om de poorten van zijn bisschopsstad weer voor Pierre de La Baume te openen.

Het was, het moet gezegd worden., niet de liefde der zielen die hem daartoe bracht, maar het uit Lyon gegeven bevel. Zij verlieten met tegenzin de kloosters van Savoye, waar zij hun leven in kalmte sleten; en zij die verklaard hadden, "gene klerken te zijn en niet te kunnen bewijzen of de mis goed was," zagen zich eensklaps veranderd in zendelingen en genoodzaakt de leerstellingen hunner kerk te verdedigen tegen de predikanten van welke enigen wel, even als Farel, "een duivel konden hebben in ieder haartje van hun baard."

Vierenveertig kanunniken of priesters kwamen over de grenzen van Savoye op het gebied van Genève; het was een waren inval. De Raadsheren bevalen hen onmiddellijk voor hen te verschijnen, en, meer menselijk dan de Savoyaards, die de protestanten lieten verbranden, stelden zij zich tevreden met te bevelen dat zij terug geleid zouden worden naar de plaatsen, "waar men de mis zingt." De prelaten die veel van deze zending verwachtten, werden teleurgesteld, en verloren alle hoop van Genève te heroveren.

Dezelfde mannen die Calvijn verjaagd hadden, begonnen de balling te waarderen, die van uit zijn ballingschap hun godsdienstige vrijheid zo goed wist te verdedigen, toen een ernstige gebeurtenis hun geheel en al de ogen opende voor degenen, die de eerste aanleggers van zijn uitbanning geweest waren. Jean Philippe, schuldig aan hoogverraad tegen de staat, werd onthoofd.

De reactie ten gunste van Calvijn was begonnen; het duurde niet lang, of het denkbeeld om hem terug te roepen, kwam in de gemoederen op, en de blikken van de grote meerderheid der burgers richtten zich instinctmatig naar Straatsburg. De kleine Raad, het orgaan van de publieke opinie, besloot de 31e September 1540, "dat men de heer Amied Perrin opdragen zou, middelen te vinden om meester Calvijn te doen terug komen."

Toen Calvijn het voorstel gedaan werd om in Genève terug te komen, aarzelde hij. Farel en de predikanten drongen er bij hem op aan; maar de refugiés van Straatsburg wilden hun geliefden leraar niet afstaan. God die zijn dienstknecht gebruiken wilde voor het grote werk dat hij te Genève wilde ten uitvoer brengen, boog allengs zijn hart, en de balling aarzelde niet meer, toen hem bewezen werd dat hij zijn ouden post weer bezetten moest, hoewel hij wist dat hem daar grote verdrukkingen wachtende waren.

12. Calvijn terug naar Genève

Calvijn ging op weg naar Genève, waar hij de 12de September 1541 aankwam. de volgende dag verscheen hij voor de heren van de Raad, en verzocht hun "dat men orde in de kerk stelde, dat die orde op schrift gebracht werd en dat men enige uit hare leden verkoos om daarover samen te komen." "Mij aangaande," voegde hij er bij, "ik zal altijd de dienaar van Genève zijn."

Enige dagen daarna bevelen de regeringspersonen dat men laken zou kopen om hem daarvan een tabbaard te maken, en bepaalden zijn traktement op vijfhonderd florijnen, twaalf schalen weit en twee schepels koren, aangezien. hij een man is van grote geleerdheid en nuttig voor het herstel der christelijke kerk en veel last heeft van doorreizenden."

Nog geen twee duizend gulden van onze tegenwoordige munt, ziedaar de civiele lijst van de man die men later de paus der protestanten heette, en die de eer van Genève voor de vreemdelingen moest ophouden. Men gaf hem bovendien een woning in de kanunnikenstraat, en daar de inboedel die de Hervormer uit Straatsburg had medegebracht, bij lange na niet aanzienlijk mocht genoemd worden, kende men hem honderd een en twintig gulden en twee stuivers toe tot aankoop van enige meubels, waarvan hij alleen het gebruik had, en die de republiek in 1564 weer in bezit nam. Op de inventaris die toen gemaakt werd, komen voor: een buffet zonder slot en een twaalfstal stoelen, die nieuw waren, maar die niet veel beter waren, toen men ze hem gaf.

Calvijn, zonder voor de moeilijkheden terug te deinzen die hem wachtten, werd al meer en meer overtuigd, dat Genève nimmer een Christelijke stad zou worden, dan wanneer ieder burger het hoofd onder een gemeenschappelijk juk boog. Dit juk smeedde hij met eigen hand, niet om de Genèvezen aan zich, maar aan God te onderwerpen en er zichzelf in de eerste plaats aan te onderwerpen. Staat en Kerk zouden dus elkaar de hand moeten lenen en uit die samenwerking moest de voorspoed en de grootheid der republiek voortspruiten.

De Hervormer plaatst zich onverschrokken op het Bijbels terrein; het Evangelie is zijn grondwet: hij wil niets meer, maar ook niets minder. Eerst regelt hij het ministerie, bestaande uit de leraar, die in de Heilige Schrift opziener of bisschop, ouderling, dienaar genoemd wordt; de plicht van de leraar is het woord te verkondigen, de sacramenten te bedienen, en met de ouderlingen de kerkelijke tucht uit te oefenen. Niemand zal tot leraar benoemd kunnen worden, zo hij niet heeft een goede leer, de bekwaamheid om te onderwijzen en een voorbeeldig leven. Verenigt hij deze voorwaarden in zich, dan zal men hem de handen opleggen en hij zal door het gezelschap der leraren tot leraar kunnen gekozen worden; zijn benoeming zal eerst dan geldig zijn, wanneer de gekozen, door enige te die einde uit zijn midden afgevaardigde leden, hem in de vergadering der dienaren de Schrift zal hebben horen

behandelen.

En daar men de gelovigen geen herder of leraar moet opdringen, hebben deze 't recht, in de loop der week volgende op de in alle kerkgebouwen afgekondigde keuze, hun aanmerkingen en bedenkingen in te brengen bij een der Raadsheren. Wordt er geen zwaarigheid tegen ingebracht, dan treedt de gekozene terstond in dienst, na voor de Raad de eed te hebben afgelegd dat hij de plichten van zijn ambt als een getrouw dienstknecht van JEZUS Christus zal nakomen.

Na het ministerie te hebben geregeld, houdt Calvijn zich neet de tucht bezig, "opdat de leraren in de goede harmonie leven." Indien er enige moeilijkheden onder hen oprijzen., moeten zij die op christelijke wijze uit de weg ruimen; indien zij zich niet kunnen verstaan, voegen zij zich de ouderlingen toe: indien, desniettemin, de tweedracht voortduurt, zal men zich tot de burgerlijke overheid wenden, die in laatste ressort uitspraak zal doen.

Calvijn behoudt de burgerlijke overheid het recht voor, om de predikant te straffen die een misdaad begaat, welke volgens de burgerlijke wet strafbaar is; deze straf heeft altijd de afzetting ten gevolge. Wat andere vergrijpen betreft, deze moeten, uit hun aard, door de kerkenraad of door het gezelschap der herders en leraars gestraft worden.

De doop wordt uitsluitend bediend door de leraar, en niemand kan als peet optreden, indien hij niet bekwaam gerekend wordt om geestelijk een vader over het kind te zijn.

Calvijn erkent slechts één dag als van Goddelijke instelling: de Zondag. Op die dag zal het Heilig Avondmaal in de kerkgebouwen gevierd worden; doch slechts vier malen in het jaar: op Pasen, op Pinksteren, de eerste Zondag in September en de Zondag die het naast aan het Kerstfeest komt. Het kind zal niet kunnen aan 't Avondmaal gaan dan na geregeld catechetisch onderwijs te hebben ontvangen en bewijs te hebben ontvangen en bewijs te hebben gegeven van kennis en goed gedrag; en, opdat de heilige tafel niet ontheiligd worde, zal de leraar, vergezeld van een tienman en een ouderling, elk lid van zijn gemeente voor Pasen bezoeken, "opdat niemand aan de tafel kome, zonder te weten welke de grond is van zijn zaligheid."

Nevens het herderlijke lichaam plaatste de Hervormer het consistorie of de kerkenraad, bestaande uit de leraren en twaalf heren, op preadvies van de predikanten, door de Raad benoemd. Dit lichaam heeft het beheer over de geestelijke zaken van de Kerk; aan hetzelfde behoort het recht van uitbanning.

Naast het herderlijk lichaam en de kerkenraad, plaatste Calvijn het diaconaat, welks leden, in twee klassen verdeeld, zich bezig houden, de een met de armen, de andere met de zorg voor de zieken; hij regelde dit zo goed dat de bedelarij, de kanker der middeleeuwen, te Genève is verboden.

Ziedaar, in het kort, het werk van de Hervormer, dat een dubbel zegel draagt, het zijn en dat van zijn tijd. Door de Staat zo nauw aan de Kerk te verbinden en de Kerk aan de Staat, schiep hij botsingen, die niet te vermijden waren, tenzij beiden in het geestelijk leven ver gevorderd waren.

Het dogmatiek en kerkelijk werktuig, waarmede Calvijn Genève omscheppen wilde, was gevonden; maar men moest het in werking zien. Was het goed? was het slecht? Dat kon alleen de ondervinding leren. De Hervormer ontveinst zich de moeilijkheden niet, die hem wachten; maar, hij is vast besloten alles te trotseren en alles te lijden om

zijn doel te bereiken. Gebruik makende van zijn populariteit, die hij weldra moet verliezen, bedient hij zich daarvan voor de inwendige regeling van de Kerk. Hij stelt liturgieën op, terwijl hij zich meer nog van de geest dan van de letter der Schrift doordringt. Hij geeft aan de predikanten besturingen voor hun predicatiën, en beveelt hun vooral aan niet te lang te zijn; hij begrijpt niet hoe een prediker zich vermoeit om zijn hoorders te vermoeien.

Tot de godzalige Farel, die in zijn preken niet van eindigen wist, zei hij:

"Men zegt dat de langheid van uw preken ene reden van klacht is. Gij hebt zelf mij meer dan eenmaal gezegd, dat gij er voor waken zoudt. Vergeet het niet, bid ik u, en naardien het niet naar onze eigene stichting is, dat de Heere ons roept om de preekstoel te beklimmen, maar voor die van het volk, is het uw plicht u zo in te tomen, dat het Woord van God er niet onder lijdt, doordat gij de mensen vermoeid hebt."

Wat Calvijn aangaande de predicatiën aanbeveelt dat prijst hij evenzeer aan omtrent de gebeden. Hij heeft gelijk: het hart is gelijk een beker, één druppel is genoeg om het te doen overlopen.

De Hervormer handelt ook over het gezang dat de Roomse kerk hun priesters had voorbehouden. Hij wil dat de kinderen reeds vroeg geoefend worden in het zingen van psalmen Gods; hij wil ook dat de onwetendheid uit het midden der gelovigen gebannen worde, wel wetende dat zij de moeder is van het bijgeloof en van kwade zeden. Het kind moet de openbare eredienst bijwonen en de Catechismus leren. De Hervormer maakt, het is waar., inbreuk op de individuele vrijheid en hij legt het juk op, dat wij tegenwoordig te hard zouden vinden; maar hij is de eerste die liet voorbeeld geeft van gehoorzaamheid; want hij is niet een van die van welke men zegt: "Doe naar hun woorden, maar niet naar hun daden."

Calvijn had hulp nodig. Hij had graag Farel en Viret bij zich gehad; maar Neuchâtel hield de eerste en Lausanne de tweede. Hij zag zich echter geholpen door Blanchet, Geneston, Des Gallars en zijn vriend, de Rector Cop. Hij werd later genoodzaakt vijf van zijn collega's terug te zenden, die door hun wangedrag de bediening oneer aandeden.

De kerk verpersoonlijkte zich toen in Calvijn, hij werd haar dictator. Hij maakte van zijn gezag echter alleen gebruik tot weerbaring van zijn aangenomen vaderland. Zijn ijver was zonder weerga: hij was op alles bedacht en waakte voor alles. Allen ondervonden zijn invloed, en het kwam bij geen van zijn collega's op, hem de oppermacht te betwisten, die hij niet gewild had, maar die zijn genie en onbaatzuchtigheid welke voor geen offer, hoe groot, terugdeinsde, hem verschafften. Onder zijn bestier werd Genève allengs verstandelijk en zedelijk groot, en de aanneming van de Kerkelijke ordonnantiën, die de 2den Januari 1542 plaats vond, was de dag van de grondlegging der Calvinistische Republiek.

Op het ogenblik dat Calvijn de grondslagen legde van zijn groot werk te Genève, kwam de pest schrik en ontroering onder hare inwoners verspreiden, die te meer bevreesd waren, omdat de herinnering nog in hen leefde van de laatste verschijningen van de plaag, die telkenmale zo velen ten grave had gesleept.

Het hospitaal voor pestlijders werd opengesteld. De predikant Blanchet vestigde zich in dit akelig verblijf, waaruit verreweg de grootste meerderheid dergenen die er in kwamen, niet dan in de doodkist werden uitgedragen. Nacht en dag stond hij bij het bed der zieken, sterkte hen in hun lijden en hielp hen door zijn vrome toespraken en vermaningen, de donkere vallei van de schaduw des doods door te gaan.

Een brief van Calvijn aan Viret in October 1512, maakt ons bekend hoe hevig de plaag woedde. "De pest woedt (schreef hij hem) zo geweldig, dat weinigen die er van aangetast worden, de dood ontkomen. Daar een onzer moest gekozen worden om de zieken bij te staan, heeft Blanchet er zich toe aangeboden. Mocht hem de ramp overkomen, dan vrees ik wel dat ik hem zal moeten vervangen: want, gelijk gij terecht zegt, wij zijn allen elkaars leden, en wij kunnen hen, die onze bediening het meeste nodig hebben, niet in gebreke laten. Wijl wij dit ambt hebben aangenomen, zie ik niet in welken grond wij zouden bijbrengen om ons aan het gevaar te onttrekken."

De plaag verdween in Februari 1513, maar tegen het einde van de maand April van dat jaar verscheen zij weer en woedde met nieuwe hevigheid; hare eerste slachtoffers waren die Genèvezen welke zich aan de dienst hunner medehelpers hadden gewijd. Blanchet gevoelde zijn lichaamskrachten afnemen, maar altijd onverschrokken, zei hij aan zijn vrienden die hem wilden bewegen om uit zijn hospitaal te gaan: "Hier ben ik op mijn plaats; ik blijf er." Hij bleef er in en stierf als eenvoudig soldaat op de post die zijn Overste hem had toevertrouwd. Geheel Genève beweende hem.

Na de dood van Blanchet bood Calvijn zich aan om hem te vervangen. De Raad bewonderde zijn zelfopoffering; maar, oordelende dat het leven van de Hervormer voor de republiek te dierbaar was, dan dat hij het niet de eerste plicht zou gerekend hebben het voor haar te bewaren, sloeg zijn aanbod van de hand, "opdat hij bezig blijve in de dienst van de Kerk, alle doortrekkenden te woord sta en ook om raad van hem te ontvangen."

De geschiedschrijvers die Calvijn van lafhartigheid beschuldigd hebben, hadden de registers van de Raad moeten raadplegen, dan zouden zij er de redenen in gelezen hebben, waarom de magistraten het aanbod van de Hervormer afsloegen. Zij zouden ook hun lezers hebben medegedeeld dat de vrouw van Genesten zich met haar man in het pesthospitaal heeft laten opsluiten en er met hem gestorven is; en dat van de vier predikanten, die de treurigen moed hadden de eer af te slaan van hun leven bloot te geven, één enige, Poupin, zijn blohartigheid van een enkel uur - door een zich nimmer verloochenende zelfopoffering uitwiste, - en dat de drie andere, gewezen priesters, Filip van Ecclesia, en de twee broeders Champreau twee jaren later om hun wangedrag van hun ambt ontzet en ter stad uitgejaagd werden.

De pest verscheen andermaal in 1541. Zij werd door het volk toegeschreven aan booswichten, die het met de naam van peststichters betitelde. De regering gaf bevel tot inhechtenisneming en ving onmiddellijk hun proces aan. Hun verhoor werpt een treurig licht op de menselijke natuur en toont aan in welk een afgrond van ellenden en verdorvenheid het kind van Adam vallen kan, wanneer hij noch God, noch zijn naaste liefheeft. De aangeklaagden verklaarden, tot verbazing van hun rechters, dat zij naar Champel gingen, de voet van een terechtgestelden afsneden, dat zij die fijn hakten en er vervolgens een smeersel van maakten, verenigd met pestachtige smetstof, waarmee zij de deurklinken, de grendels en de leuninggen der openbare trappen bestreken. Zij bekenden nog afgrijselijker dingen. Hun oogmerk was de bevolking van Genève zozeer te verwoesten, dat wat er van zijn inwoners overblijven zou, "met een handvol koren kon gevoed worden."

Om dit schandelijke voornemen ten uitvoer te brengen hadden zij zich met lijf en ziel aan de duivel overgegeven.

Een en dertig van deze gruwelijke booswichten, onder welke vier vrouwen, werden veroordeeld om verbrand te worden. Calvijn verkreeg dat zij eerst ter dood gebracht

werden, alvorens aan de vlammen te worden overgegeven.

In een brief die de Hervormer aan Farel schreef, gaf hij aan zijn vriend enige korte bijzonderheden omtrent deze ernstige zaak, en hij berichtte hem dat velen hunner groot berouw over hun misdaden betoond en tot Hem opgezien hadden, die de grootste zondaars nimmer te vergeefs aanroepen.

Tot in 1546 had Calvijn de orde in de kerk weten te handhaven. Door zijn buitengewone krachtsinspanning had het juk dat hij de Genèvezen had opgelegd, gewenste vruchten gedragen, toen eensklaps het gebouw dat hij met zoveel moeite had opgetrokken, tot in zijn grondslagen geschokt werd, door de aankomst van twee Vlamingers, Quentin en Pocque, die zich inbeeldden de sleutels van het Evangelie te hebben gevonden, en die zich Christenen noemden, terwijl zij het pantheïsme beleden, dat wil zeggen: "dat God alles is wat er bestaat, en dat alles wat er bestaat God is."

Door de helse bekwaamheid waarmede deze verfoeilijke leer door de twee Vlamingers verkondigd werd, die hare onzedelijke gevolgen slechts aan enkele ingewijden openbaarden, vond zij aanhangers te Genève. Calvijn die de Genèvezen als een trouw herder zijn kudde, bewaakte, zag terstond in, welke verwoestingen het verblijf van deze twee gelukzoekers in hun midden kon aanrichten. Hij bleef er niet werkeloos bij, en viel in zijn geschriften en in zijn leerredenen de Libertijnen aan, beurtelings het ongerijmde en het hatelijke van hun onderwijs aantoonende.

Maar dit onderwijs strookte maar al te goed met de neigingen der ondeugende mensen, dan dat het geen grond zou gewonnen hebben in een stad waar zovelen waren die het juk der priesters verkozen als gemakkelijker om te dragen dan dat van de Hervormer.

Calvijn zag het en was er bedroefd over; dikwerf gevoelde hij zich door heftige toorn aangegrepen; maar het was die van een profeet van het Oude Testament bij het zien dat de kinderen Jakobs de dienst van de God Israëls verlieten om de Baal en de goden der vreemde volken te gaan roken.

Het pantheïsme van Quentin en Pocque kon de proef niet eens doorstaan; want hun vurigste aanhangers zouden niet gewild hebben dat men ten hun aanzien in praktijk bracht de stelregel die zij beleden: dat het goed en kwaad niet bestaan, en dat de dief die liet goed van zijn naaste neemt, geen dief is, omdat hij slechts neemt wat hem toebehoort, daar alles gemeen is."

De Hervormer deed op treffend schone wijze uitkomen hoe de pantheïsten zichzelf weerspreken; toch diende een voorval dat plaats greep op het ogenblik dat deze nieuwe leringen de gemoederen bezig hielden, hem beter dan zijn redevoeringen.

13. Strijd met de Libertijnen

Een vriend van Quentin, een Parijs edelman, had een knecht, die met een grote som geld van zijn heer verdween.

Zijn schoenmaker, een geestelijk Libertijn, zag hem op het ogenblik dat hij vernam dat hij bestolen was. Zijn toorn verried hem door de woorden: rover, schurk, en hij vorderde tegen zijn ontrouwe knecht al de gestrengheid van het gerecht.

"Blijf bedaard," zei de schoenmaker op ironische toon tot hem, "een dief heeft u geen leed kunnen aandoen; is hij niet evengoed als wij van goddelijk geslacht?"

De edelman verkropte zijn toorn, want hij had niets om er op te antwoorden: immers

daar hij het beginsel huldigde dat alle dingen ge, meen zijn, had zijn knecht hem niet kunnen bestelen.

Enige dagen daarna vond de schoenmaker zijn winkel leeg geplunderd. Nauwelijks had de edelman dit vernomen of hij ging de werkman opzoeken, die als wanhopig was en van zin om de vermoedelijke dader te laten gevangen nemen. "Hoe durft u," zei hem de edelman, "de godheid van uw dief beledigen, die vermits hij zijn goed van daar genomen heeft waar hij het heeft gevonden, geen berispelijke daad heeft kunnen begaan!"

De schoenmaker, die minder geduldig dan zijn ondervrager geweest was, antwoordde hem met verwensingen, maar hij was van zijn waan genezen.

De Genèvezen maakten zich vrolijk over de ramp van de schoenmaker; maar het pantheïsme breidde er zich niet te minder om uit en besmette zelfs de gegoede klassen, en weldra waren er in Genève twee Genève's: het ene, dat van Calvijn, bestaande uit vrome mannen, die hun leven naar de grondbeginselen van het Evangelie wilden inrichten; het andere, dat der Libertijnen, die het wilden voegen naar de driften van hun bedorven hart.

De worsteling was niet meer te vermijden: zij ving aan en duurde negen jaar!

Het eerste sein tot de strijd werd gegeven ter oorzaak van de vrouw van een speelkaartenfabrikant, Petrus Ameaux, die Calvijn dodelijk haatte, sedert de hervorming de speelkaarten had laten verbieden. Deze vrouw bracht de leerstellingen van het pantheïsme onbeschaamd in praktijk, en leefde, met toestemming van haar man, zonder schaamte of leedwezen in ontucht. Zij werd gedaagd om voor de kerkenraad te verschijnen, die haar tot enige dagen gevangenisstraf veroordeelde, hetwelk de haat van haar man tegen Calvijn nieuw voedsel gaf. Zekere avond dat hij door de wijn verhit was, sprak hij beledigende woorden omtrent de predikanten. "Calvijn," zei hij, "is een slecht aard, een man van God vervloekt. Hij en zijn collega's verkondigen reeds zeven jaren een slechte leer. Wij hebben de goede én dat zal ik bewijzen. Die verleider laat de kinderen het Latijn niet leren uit vrees dat zij door middel van deze taal zijn valse leerstellingen zouden ontdekken. Het is een gemene Picardiër; hij en zijn aanhangers willen bisschoppen worden, en de regering doet niets zonder hen te raadplegen. Daar weet ik belangrijke zaken van, en die zal ik op zijn tijd wel aan het licht brengen."

Deze woorden werden aan de kerkenraad overgebracht, die Ameaux deden gevangen zetten, en enige dagen daarna veroordeelde de Raad met een kleine meerderheid van stemmen hem om op het stadhuis te verschijnen, ten einde God en het gerecht vergiffenis te vragen.

Calvijn en de predikanten oordeelden dat de Raad verslapt was, drongen op een zwaarder straf aan, en de regering op hun eerste besluit terugkomende, veroordeelde Ameaux om met een fakkel in de hand op de voornaamste pleinen der stad schuldbelijdenis te doen en het gesprokene te herroepen.

Deze overdreven gestrengheid droeg jammerlijke vruchten. Allen die het verheven doel dat Calvijn beoogde, niet inzagen, verenigden zich om een verbond tegen hem te maken. De kerkenraad maakte zich nog meer gehaat door kleine misdrijven dan door grote te straffen; maar door het kerkelijk wetboek gebonden, moest hij het óf afschaffen óf handhaven. Tussen deze twee uitersten mocht hij niet aarzelen, en hij handhaafde.

De twisten tussen de Libertijnen en de Hervormers werden van dag tot dag heftiger.

De registers van de kerkenraad, die de gebeurtenissen van die zo bewogen tijd mededelen, tonen ons Calvijn gedurig in de bres, gesmaad, gehoond, gehaat, en meer gehaat telleen mare dat zijn ijzeren hand de oproerigen onder de wet boog; hij voor zich leed altoos, dikwerf verbitterd, zelden ontmoedigd. Het was toch niet zijn eigene zaak die hij verdedigde, maar die van God.

Hij wilde Hem Genève geven, dat de Libertijnen Hem trachtten te ontrukken. Het is zo, in die harde worsteling was hij niet altijd zachtmoedig, liefderijk; dikwerf was hij heftig, streng tot hardheid toe; maar wie en hoe waren ook zijn vijanden?

Spelers, dronkaards, wellustelingen, bijna allen goddelozen, godverzakkers en die Genève tot een waar Sodom zouden gemaakt hebben. Zij die thans over tirannie schreeuwen, zouden minder gauw zijn om de steen op hem te werpen, in die zij, acht gevende op de stem der geschiedenis, in zijn school wilden leren hoedanige de mannen waren die de Hervormer met hun haat vereerden.

Destijds verrees er een schavot te Genève. Een oud kanunnik, Gruët geheten, beklom het en verloor er het leven; deze gewezen priester had de begrippen van Quentin omhelsd en verbreidde ze met de onbeschaamdste laagheid. Men vond eens in de predikstoel van de hoofdkerk een briefje vol van beledigingen tegen Calvijn en diens collega's; hij werd verdacht er de schrijver van te zijn.

Huiselijke onderzoekingen leidden tot het ontdekken van godslasterlijke geschriften en van vele stukken, waaruit bleek dat hij in een samenzwering betrokken was, die ten doel had Genève aan de hertog van Savoye over te leveren.

De vijanden van Calvijn hebben de doodstraf van Gruët aan zijn briefje willen toeschrijven; dat is onwaar. De kanunnik werd terecht gesteld, niet omdat hij de Hervormer beledigd had, maar omdat hij tegen zijn vaderland verraad gepleegd had, een misdaad waarop de doodstraf stond.

Omstreeks diezelfde tijd, verklaarde een man die Calvijn beminde, Amied Perrin, zich openlijk als zijn tegenstander. Zijn vrouw was de dochter van Frans Favre, "een eerbare burger," "maar nu," zegt Bonivard, "oud en door de wijn verdierlijkt."

Tegen de ordinantiën in had zij een bal gegeven; zij werd voor de kerkenraad gedaagd, die haar tot weinige dagen gevangenisstraf veroordeelde; haar vader werd kort daarna om ongebondenheid en overspel gevangen gezet.

Amied Perrin, die het bal had bijgewoond, had de vlucht genomen; maar op de vriendschappelijke vermaningen die Calvijn hem in een brief deed, keerde hij naar Genève terug, beleed zijn schuld, en onderging in Februari 1546 een gevangenisstraf van enige dagen.

Twee maanden daarna, werd Favre, wiens gedrag van dag tot dag ergerlijker werd, andermaal voor de kerkenraad gedagvaard. De vrienden van de aangeklaagde namen zijn verdediging op zich en beweerden dat het recht van uitbanning de Raad en niet de kerkenraad toekwam. Dit was de omverwerping van geheel het door Calvijn met zoveel moeite opgetrokken gebouw. De Hervormer begreep het, en het was niet zonder moeite dat hij de eis van de vrienden van Favre deed verwerpen. De ontstane twist bedaarde allengs, maar wakkerde dra weer aan.

De vrouw van Perrin en haar vader werden, omdat zij in de maand Juni nieuwe redenen tot aanklacht hadden gegeven, naar Pregny, een klein dorp op Berns grondgebied, verbannen. Perrin ging op zijn terugreis naar Frankrijk, waar hij gezonden was om een handelstraktaat te sluiten, zijn vrouw halen en bracht haar in Genève terug; vervolgens kwam hij in woede in de Raad, stoorde de zitting, zeggende:

"dat men een man, die zulke grote diensten aan de republiek had bewezen, onbehoorlijk behandeld had."

Calvijn, over zijn gedrag verontwaardigd, werd niet bedeesd. "Perrin," zei hij, "is rijk en heeft veel invloed; maar dat doet er niet toe, hij zal even als de andere de gemene wet ondervinden." De hervormers neemt de persoon niet aan, in zijn ogera is de rijke niet meer dan de arme, de sterke niet meer dan de zwakke. Hij heeft aan Genève geen wetten gegeven, opdat zij ijzeren wambuizen voor de minderen, spinnenwebben voor de meerderen zouden zijn.

"Wilt gij," zo sprak hij tot zijn tegenstanders, "het juk van Christus niet dragen, bouwt u ergens een stad waar gij naar uw lust kunt leven; maar zolang gij hier zijt, zult gij de wetten niet ontduiken, en al waren er in uw woning zo vele diademen als hoofden, God zal wel weten meester te blijven."

Calvijn vreest dus de Libertijnen niet. Spreekt hij gewoonlijk van de haat, die zij tegen hem koesteren, met de moed van een profeet, soms steekt hij met hen de draak als een Galliër, zo onzinnig en nietig schijnen zij, hem toe. "Het onaangename dat wij hier gehad hebben," zegt hij, daar buiten vergroot; men heeft mij te Lyon op wel twintigerlei manieren laten sterven. Waar is het, dat de satan hier genoeg zwavelstokken heeft, maar zij vlammen zo gauw niet als de vlaswieken. Wat de beledigingen van Perrin aangaat, zij drukken mij even weinig, als zijn persoon voor mij gewicht heeft, dat nog iets minder is dan van een veer;" maar welhaast tot zijn gewone deftigheid terugkerende, schrijft hij aan de heer de Falais: "De roeping van Gods dienstknechten is te lijden."

Al staken de Libertijnen ook het hoofd op, Calvijn boog het zijne niet. De twist werd een heftige strijd, toen er vermoedens van verraad tegen Perrin, die zijn diensten deed gelden, door de stad liepen. De kapitein-generaal had met de kardinaal du Bellay een ontmoeting en samenspreking gehad, waarbij overeengekomen was dat een korps ruitery in de stad zou komen liggen onder commando van hem, Perrin, die belast zou blijven met de verdediging van Genève en de omliggende Franse grondgebieden. Perrin werd gearresteerd; maar aangezien de vermoedens die zijn gedrag hadden verwekt, niet tot stellige bewijzen tegen hem geleid hadden, zag hij zich alleen van zijn ambt als kapitein-generaal ontzet.

De Libertijnen toonden zich hoogst gebelgd over deze afzetting die hen verzwakte, doordien de openbare macht in de handen van zijn tegenstanders overging; maar een groot aantal burgers, minder vertoornd over het gedrag van Perrin tegen Calvijn dan over zijn verraad, waaraan zij geloof hechtten, morden, omdat zij de straf te zacht vonden. De tweehonderden ten zijn aanzien verdeeld, gaven zich aan wederzijdse beschuldigingen en wraaknemingen over. In de herbergen, langs de straten en op de openbare pleinen, hadden dagelijks botsingen plaats, en de Libertijnen, onbeschaamder dan ooit, vermaakten zich in hun beledigingen en in hun ongebondenheden.

De predikanten die over deze uitspattingen welke hun werk belemmerden, verontwaardigd en bedroefd waren, begaven zich de 12e December 1547, en corps, naar de Raad, om daar te verklaren: "hetgeen er gebeurt, zal de ondergang van de stad zijn, als men er niet terstond in voorziet."

Daar de vergadering de zaak niet in een enkele zitting kon afdoen, stelde zij het onderzoek en de beslissing tot de 16^e van diezelfde maand uit. In die tussentijd werden de gemoederen opgewonden; de hartstochten ontvlamden. Op de dag der zitting bezet

een ontzagelijke hoop volks de deur van het stadhuis.

De leden van de Raad vergeten bij het binnentreden van de gerechtszaal de hun van ambtswege passende deftigheid. Enigen hunner beledigen elkaar en worden bijna handgemeen. De oproerige beweging wordt algemeen, er wordt dreigende taal tegen Calvijn en de predikanten gevoerd. Enige vrienden gaan hen in de hoofdkerk, waar zij vergaderd zijn, waarschuwen en berichten hun wat er gaande is, en smeken hen zich niet daar ter plaatse te vertonen."

"Blijft!" zegt Calvijn tot zijn collega's, en gaat alleen naar het stadhuis, dringt tot in de zaal door en stelt zich onverwachts vóór de vergadering.

Hem ziende wordt het rumoer heftiger; hier en daar worden degens getrokken. De Hervormer blijft koel, zonder enige hartstochtelijkheid, en wacht totdat de stilte hersteld is.

"Ik weet," zegt hij, "dat ik de eerste oorzaak van uw tweedracht ben; moet er bloed gestort worden om die weg te nemen, stort dan het mijne. Ik neem God tot getuige, dat ik mij voor uw slagen kom aanbieden."

Het wordt nog stiller; de woedenste worden bedaard, de op de ontblote borst van de Hervormer gerichte degens verdwijnen allengs. "Alleen de godsdienst," roept de onverschrokken leraar uit, "kan u uw vrijheid geven en bestendigen, maar eendracht is noodzakelijk, en zo mijn tegenwoordigheid een onoverkomelijke hinderpaal is om de vrede te bewaren; dan zal ik de stad verlaten, met de bede tot God dat zij die naar de Christelijke regel willen wandelen, de republiek mogen dienen en haar in voorspoed handhaven."

Deze edele woorden ontroeren de samen gekomenen. Zij herinneren zich wat eenmaal de stad verloor, toen zij Calvijn uitbande. Zij gevoelen dat die man die daar spreekt, vrij is van alle zelfzucht, en dat indien zijn ijverzucht groot is, zij ten doel heeft de grootheid van Genève. Onder deze indruk stemt de raad overeen het voorgevallene te vergeten.

Drie dagen daarna herinnert Calvijn dat het kerstfeest nadert en de verzoening voor de heilige tafel moet plaats vinden. Hij reikt Perrin de hand toe; Perrin van zijn kant verklaart dat hij tegen niemand iets heeft en verlangt in vrede te leven.

Men sloot de vrede. Het was slechts een wapenschorsing: want daar waar beginselen in worsteling zijn, kunnen mensen niet lang in vrede blijven.

Grote daden worden door grote mannen gedaan; maar zij doen ze niet alleen en hebben helpers die hen begrijpen en ter zijde staan en elk naar de mate van hun gave en toewijding meehelpen aan de voltooiing van het gebouw. Hoe groot ook het genie en de ijver van Calvijn waren, zou hij alleen toch evenmin het Frans protestantisme geregeld hebben, als Bonaparte al zijn veldslagen zou gewonnen hebben, zonder zijn veldheren. De geschiedenis wijst ons dus vele beroemde mannen rondom hem aan, die onder zijn leiding arbeidden.

Allen zijn bewonderaars ter oorzaak van zijn onbetwistbare meerderheid; allen, zijn vrienden ter oorzaak van zijn nederigheid en zijn verachting om naar grootheid te staan. Reeds hebben wij Farel genoemd. Deze is altijd van 's Hervormers jeugd: zij hebben te zaan gearbeid en geleden, van daar altijd levendige herinneringen. Naar mate hun jaren klimmen, gevoelen zij voor elkaar meer nodig te zijn.

Zij zien elkaar maar zelden: de reis van Genève naar Neuchâtel is kostbaar, zij zijn arm en gaan zuinig om met de tijd, die zij gevoelen aan de kerk te moeten wijden. Zij stellen er zich schadeloos voor, door elkaar dikwerf te schrijven. Calvijn doet niets zonder er de goedgehartige Farel kennis van te geven, en deze wederkerig onderneemt

niets zonder de raad van zijn vriend in te winnen.

Naast de opstuwende Farel vinden wij de zachte, de beminnelijke Pierre Viret. Calvin die zijn verdiensten weet te waarderen beschouwt hem als een der veroveraars van Genève. Heeft Farel hem deze stad toevertrouwd, gelijk Paulus eertijds Kreta aan Titus, Viret heeft het hem ook gedaan. Hij heeft Viret hartelijk lief, die hem wederkerig genegenheid toedraagt in de briefwisseling toedraagt. Hun briefwisseling is vol hartelijkheid en zij storten in elkaars harten over en weer hun smarten, hun vreugden, hun verwachtingen uit: niets houden zij voor elkaar verborgen.

Een man wiens leven even als de gewichtige tijd waarin hij leefde, geschokt werd, François Hotman, genoot de eer van Calvin's vriendschap. Bij diende de zaak van het protestantisme als rechtsgeleerde en als diplomaat, en bracht het stamhuis van Valois een geduchte slag toe door zijn beroemd werk: "Het Frankische Gallië," dat terstond na de St. Bartholomeüsnacht het licht zag.

Bij het woeden van de vervolging in Frankrijk en in Italië zag men vluchtelingen naar Genève stromen, onder welke verscheiden beroemden naam dragen en die allen zich aan het werk des Hervormers aansloten, en zijn vrienden waren.

Onder deze vluchtelingen onderscheiden wij Galéas, markies van Vico, een Napolitaansch edelman, die, geroepen om te kiezen tussen de liefelijkheid van het huwelijksleven en de weelde, de ballingschap koos, verkiezende met Mozes liever in de woestijn met het volk van God te lijden, dan in Egypte de genietingen der zonde te smaken.

Voorts Marlorat, abt van een klooster te Bourges, die zijn onderwijs bij Calvin kwam voltooien en te Rouaan als martelaar van zijn geloof stierf.

Vermigli, prior van de Augustijnen van Lucca, die in de doctorale samenspraak te Poissy blijken gaf van een bijzonder talent, en een groot licht wierp op de universiteiten van Oxford en van Zurich.

Robert Etienne en Crespin, twee godsmannen, beroemde boekdrukkers, die de geschriften van de wetgevers van Genève en der hervormde kerken van Frankrijk onder het volk brachten.

Chandieu, een edelman, die een schitterende loopbaan vaarwel zei en de zendeling werd van de gemeente onder het kruis.

Theodorus Beza, die Calvin als een kind liefhad en de genegenheid waarmede deze hem bevoorrechtte, als de grootste eer van zijn leven rekende.

Andere beroemde personen stonden in nauwe betrekking met de Hervormer, en als wij onder deze Renée van Frankrijk, hertogin van Ferrara, Jeanne d'Albret, Coligny, haar broeder, en Andolet noemen, vermelden wij dan niet namen waar Frankrijk met alle recht trots op mag zijn?

En als wij rondom de Hervormer zo vele geleerde, roemwaardige en vrome mensen zien, die hem als een erewacht zijn, zouden wij dan durven zeggen dat Calvin geen hart had? O, indien hij alleen geleefd had om te denken, hij zou ongetwijfeld, even als al de mannen van genie, bewonderaars hebben gehad; maar zouden zijn bewonderaars hem bemind hebben, als hijzelf niet had bemind?

14. Verlies van kinderen en vrouw

Tot hiertoe hebben wij Calvin alleen nog maar in zijn openbaar leven gadeslagen. Zijn huiselijk leven is ons ongelukkigerwijze niet genoeg bekend. Maar wat ons daarvan is bekend geworden, is vol doende en meer dan voldoende, om te antwoorden

op de aanvallen van degenen die in hem niets dan een onverbiddelijke Lykurgus willen zien, onvatbaar voor alle onze natuur eigen aandoeningen.

Begeven wij ons slechts heimelijk onder het nederige dak van de Hervormer, ten einde hem bij zijn huwelijksleven te verrassen; het zal niet het minst belangrijke gedeelte van zijn geschiedenis zijn.

Onze lezers kennen de weduwe van de wederdoper Johannes Storder *Idelette van Buren*, die de levensgezellin van de Hervormer is geworden. Zij verwezenlijkte de wens van haar beroemde echtgenoot: want zij was een vrome, liefdadige, huishoudelijke en voor de gezondheid van haar man zorgvuldige gemalin. Zij volbracht hare taak te beter, omdat haar hart altijd en volkomen in overeenstemming was met haar geweten. Zij maakte weinig gerucht en deed veel goeds, en maakte Calvijn de harde paden die zijn Heere hem liet bewandelen, minder doornig.

Door hare wijze en standvastige nederigheid bespaarde zij hem de stoffelijke moeilijkheden van het leven die zelfs de grootste geesten verontrusten, en verschafte hem, in spijt van zijn middelmatig inkomen, de aangenaamheid van gastvrijheid te kunnen oefenen. Zij was het die de vrienden van haar man ontving en de talrijke doorreizigers die Genève tot zich trok; zij vergat de armen van hare wijk niet: zij was hun een Dorkas.

Men zou kunnen menen dat God, die Calvijn een zo smartvolle rol in het openbare leven had opgedragen, hem in zijn huiselijk leven had behoren te sparen. Geenszins; de smarten werden hem niet gespaard. Maar staat er niet geschreven dat men "door vele verdrukkingen moet ingaan in het koninkrijk van God?"

In het tweede jaar van haar huwelijk kreeg Idelette een zoon; maar dit kind, dat voor de Hervormer een liefelijke zonnestraal op zijn levensweg was, werd hem weldra ontrukkt. De predikanten van Lausanne, die zich over de geboorte verblijd hadden, gaven aan de bedroefde echtgenoten blijken van de hartelijkste deelneming; dit was hun vertroosting in hun droefheid, die zeer groot was.

In een brief aan Viret, zei hij hem: "Groet al onze broeders; groet ook uw vrouw aan wie de mijn haar dank betuigt voor de liefelijke en heilige ontboezeming die zij van haar heeft ontvangen. Zij wenste die eigenhandig te beantwoorden; maar zij heeft zelfs niet de kracht om enige woorden te dicteren. De Heere heeft ons een zeer smartelijke slag toegebracht, door ons onze zoon te ontnemen; maar Hij weet wat voor Zijn kinderen goed is."

Twee jaren daarna werd dezelfde beproeving herhaald; een hun geschonken dochter werd, na enige dagen hun eenzaamheid vertroost te hebben, hun weer ontnomen. Maar de vijanden van de Hervormer juichten, verblijd als zij waren over zijn huiselijke beproevingen.

"God slaat hem," zeiden zij, toen hij zijn derde kind verloor. Verontwaardigd over die verachtelijke laagheden, richtte de Hervormer zijn blikken tot Hem, die zijn dienstwerk zo overvloedig had gezegend, door Hem een schone kroon van zielen te geven. Hij antwoordde aan een van zijn tegenstanders: "De Heere had mij oenen zoon gegeven, Hij heeft hem mij ontnomen. Laten mijn vijanden zo zij willen, een rede van smaad voor mij in deze beproeving zien! Maar heb ik niet duizenden kinderen in de christelijke wereld?"

Deze herhaalde sterfgevallen en de smartelijke worstelingen waarin de Hervormer dagelijks gewikkeld was, schokten merkbaar de gezondheid van Idelette. Haar man, haar ziende verzwakken, maakte er zich ongerust over, en leefde tussen hoop en vrees.

zijn brieven openbaren ons al de tedere liefde die hij voor de nederige en zachte gezellin des levens koesterde. Hij vraagt voor haar de gebeden van zijn vrienden. In een brief aan Viret, wiens vrouw bijna voortdurend lijdende was, zei hij: "Groet uw vrouw, de mijn is haar droevige lotgenoot in de kwijnende ziekte; ik vrees een noodlottige afloop; maar hebben wij niet genoeg aan zo vele kwalen en jammeren die ons voor het ogenblik bedreigen? Wellicht toont de Heere ons in de toekomst een gunstiger aanschijn!"

Onder de vrienden van de Hervormer was ook de geleerde geneesheer Benedictus Textor. Deze deed wat hij kon voor Idelette. Maar als de dood een Adamskind met zijn lijkzegel getekend heeft, is de meest geoefende kunst machteloos. Zij kan de ure van zijn aankomst vertragen, maar nooit hem beletten. Tevergeefs worstelde de bekwaame dokter tegen de koorts, die telkenmale wat kracht weg nam en zwakte achterliet.

In de eerste dagen van April 1549 nam de toestand van haar ziekte op een verontrustende wijze toe. De vrienden van Calvijn, Rotman, Viret, Des Gallars, Laurent van Normandië, kwamen naar hem toe om hem in zijn zware beproeving te ondersteunen.

Reeds sinds lang maakte Idelette zich geen begoocheling over de afloop van haar ziekte. Als een wijze maagd, die zich niet door de slaap laat overmeesteren, wachtte zij de dood af. Zij hechtte aan dit leven niet voor zichzelf, maar voor de man die zij met de tederste en liefderijkste zorgen omringde. Zij was echtgenoot; zij was moeder ook.

"Wat zal er van mijn kinderen worden?" vroeg zij zich af. Is het billijk dat Calvijn zich zal onttrekken aan de zorgen die hij van de Kerke Gods verschuldigd is, om ze hun te wijden! Nee zeker niet; maar dit verontrustte haar.

Uit bescheidenheid zei zij er niets van aan haar man; maar deze vermoedde het met recht, en hare geheime gedachten voorkomende, zei hij tot haar: "Uw kinderen zal ik als mijn eigen kinderen aanmerken."

"Ik heb ze," was haar antwoord, "Gode aanbevolen."

"Dat belet niet," was zijn weerantwoord, "dat ik voor hen zorg drage."

Daarop hief Idelette de ogen vol dankbaarheid tot haar man op en zeide: "Ik weet wel dat gij degenen die ik de Heere heb toevertrouwd, niet zult verlaten."

Het pak dat zo zwaar op haar hart had gedrukt, verdween, en blijmoedig ging zij de sombere vallei des doods tegemoet. Op zekere morgen, het was de 6de April, had zij een verrukking na een warme toespraak van de predikant Bourgon. Haar gelaat werd verheerlijkt. "O heerlijke opstanding!" riep zij uit. "God, de God van Abraham en van onze vaders! Hope der gelovigen sinds zo vele eeuwen, op U verlaat ik mij!"

In dat gezegende ogenblik gaf God haar een voorsmaak van de hemel. Tegen de avond van dezelfde dag viel zij in zwijm, en gevoelende dat de stem haar ging begeven, zei zij tot degenen die haar omringden:

"Bidt mijn vrienden! o bidt voor mij!" Haar man naderde nu aan haar hoofdeinde; zij richtte haar stervende ogen tot hem op, maar die glinsterden van vreugde; zij was gelukkig de man bij zich te zien die haar tot zich had opgeheven en in wiens armen zij de laatsten snik hoopte te geven.

Calvijn overmande zich, sprak niet van zichzelf tot haar, maar over het hemelse vaderland; daarna knielde hij neer en bad. De stervende volgde hem in het gebed, vervolgens spreidde de sluier des doods zich allengs over haar gelaat en zij ontsliep op aarde om in de hemel te ontwaken.

Calvijn was in zijn droefheid niet overmatig of luidruchtig: hij hoog het hoofd en onderwierp zich. Die hem de dag na de begrafenis van Idelette gezien had, zou, indien hij hem niet gekend had, gezegd hebben: "Die man heeft geen hart." Maar had hij hem gezien in zijn huls, ontledigd van haar die het vroeger met hare aangename tegenwoordigheid vervulde, hij zou uit 's mans neerslachtigheid al de zwaarte van zijn rouw begrepen hebben."

In Calvijn zijn twee mensen: de man in het openbare en de man in het verborgene leven. De eerste schijnt ongenaakbaar voor menselijke aandoeningen; wat andere beroert, schijnt hem zelfs niet eens te raken. De tweede openbaart zich in het verborgen, zoals hij is; hij is ja altijd ingetrokken, altijd matig in woorden, maar wat ligt er een diepte in hetgeen hij zegt!

In zijn schrijven aan Viret legt hij zich voor ons geheel bloot. "Ik heb;" schreef hij aan zijn vriend, "de zachte gezellin mijns levens verloren, haar die mij nooit zou verlaten hebben, noch in de ballingschap, noch in de armoede, noch in de dood. Zolang zij geleefd heeft, is zij mij een kostbare hulp geweest, die zich nooit met zich zelf bezig hield, en voor haar man noch een last noch een hinderpaal was. Ik onderdruk mijn droefheid zoveel ik kan; mijn vrienden doen hun plicht; maar zij en ik, wij winnen weinig. Gij kent de tederheid, om niet te zeggen de zwakheid van mijn hart. Ik zou er onder bezwijken, als ik mijzelf niet overmeesterde om mijn droefheid te matigen."

De brief die Calvijn aan Farel over de dood van Idelette schreef, is niet minder aandoenlijk: "Vaarwel, waarde en zeer geliefde broeder! God besture u door zijn Geest en sta mij hij in mijn beproeving. Ik zou de slag niet hebben kunnen dragen, als Hij mij niet uit de hemel de hand had gereikt. Hij is het die de verslagen harten opbeurt, die de verbrijzelde zielen troost, die de bevende knieën sterkt."

Toen Calvijn deze regelen in de eenzaamheid van zijn studeerkamer schreef, zette hij er zich niet toe om een figuur te maken. Hij schreef op het met tranen besproeide papier slechts neder wat er op zijn hart was, maar zo beantwoordde hij bij voorbaat hen die hem later beschuldigen zouden dat hij geen hart had.

Het verlies van Idelette van Buren," zegt Jules Bonnet in de schone en roerende levensbeschrijving die hij ons van deze godvruchtige vrouw gegeven heeft, "verloor Calvijn, niet alleen de gezellin van zijn bediening en van zijn leven, hij verloor ook een kracht. Is het de roeping van een christelijke vrouw te troosten en te zegenen, de man onophoudelijk de rechten der liefdadigheid te herinneren, die in oproerige eeuwen al te zeer miskend worden, niemand was meer waardig dan Idelette om zulk een roeping bij de Hervormer te vervullen.

Dikwijls ziek en somber, verbitterd door de weerstand der mensen en door die der dingen, die zich slechts langzaam naar de plannen van het genie voegen, verloor Calvijn al te spoedig die huiselijke genegenheden waarvoor hij zo goed geschikt was, en waarvan hij slechts negen jaren de heilzame invloed ondervond.

Hoe menig malen ongetwijfeld heeft hij in de jaren van heldhaftige worstelingen en stille bezwijkingen waarvan zijn briefwisseling blijk draagt, de kalmte terug gevonden bij de moedige en zachtzinnige vrouw die niet wist van plichtverzaken! Hoeveel malen wellicht is hij gematigd geworden, vertederd door een van die woorden welke uit het hart komen en waarvan de vrouw het geheim bezit; en toen eindelijk somberder dagen kwamen, toen het verschil van meningen, gevoegd bij de schok der partijen, een Bolsec, Servet, Centilis verwekte, wie zal het zeggen hoezeer toen de zachtmoedige

invloed van Idelette van Buren de Hervormer ontbrak?

"Deze smart is voldoende om haar te eren wier naam om zo te zeggen verloren is geraakt in de roem van Calvijn, gelijk haar nederig en verborgen leven zonder gerucht te maken is voorbijgegaan, in de volbrenging van de onopgemerkte plichten die het deel zijn der vrouw. Minder schitterend dan Katharina van Bora (Luthers vrouw), ernstiger en deftiger, kende zij van het leven slechts de verloochening, van het moederschap alleen de smart en rouw; haar roem was het zich gedurende haar leven te verliezen en deze zelfopoffering te vereeuwigen."

15. Strijd met Berthelier

Na de onstuimige zitting op het stadhuis, waarbij Calvijn een ware heldenmoed had getoond, scheen de harmonie te herstellen.

Wat in het hart verborgen lag, kwam echter weldra weer boven. De haat die de Libertijnen Calvijn toedroegen, uitte zich in schimp en spot. Zij floten hem langs de straat uit, en met zijn naam spelende spraken zij die zo uit dat zij het woord Caïn lieten horen. Ook gaven zij zijn naam aan hun honden. De Hervormer die zich boven deze lage belediging verheven gevoelde inderdaad ook te laag om hem te kunnen bereiken eiste dat de verzoening een daadzaak zou worden. Zijn tegenstanders beantwoordden die eis met een oorlogsverklaring, door Amied Perrin tot eerste syndicus te benoemen.

Alles scheen verloren, en alles zou ook verloren zijn geweest, had Calvijn, die meer volharding had dan zijn collega's niet evenveel veerkracht als bekwaamheid aan de dag gelegd. Hij ging regelrecht naar de Raad, schilderde hun het gevaar van de staat van zaken en wist de 18de Januari 1549 van hen een proclamatie te verkrijgen, waarin hij hen liet verklaren, dat een der oorzaken van het kwaad "daarin lag dat de bedienaren des Woords nalatig geweest waren, en in het vermanen en bestraffen hun plicht verzuimd hadden."

"Merkwaardige verwijtingen!" zegt Bungener; indien deze proclamatie, gelijk men meent, het werk van Calvijn is, zo was het een zonderlinge meestergreep om de predikanten de gestrengheid te doen aanbevelen door henzelf die hun zozeer verweten hadden dat zij te gestreng waren geweest."

Deze proclamatie herlevendigde de moed der predikanten, die met veel ijver weer aan het werk gingen, en een ogenblik ontsloot liet hart van de Hervormer zich weer voor de hoop. Het was maar voor een ogenblik, want voor de Libertijnen was alles een voorwendsel om de predikanten te smaden en hen in de uitoefening hunner bediening te belemmeren. Als deze laatsten in de naam der wet gehoorzaamheid eisten zij een meer dan stelselmatig verzet.

Het volgende dient hiervan tot bewijs.

De edicten verboden de kinderen zekere namen te geven, zoals: Pinkster, Zondag, Evangelist, Claudius, Balthasar Engel, enz. Door dit verbed, dat te ver schijnt te gaan, had Calvijn geen inbreuk willen maken op de rechten der ouders, maar een overblijfsel van heidens bijgeloof willen bestrijden, dat hun deed menen dat aan zekere namen zekere voorrechten verbonden waren. Zo beloofde Balthasar een goede gezondheid, Zondag een heilig leven, Claudius een lang leven.

De Libertijnen eisten het recht om aan hun kinderen namen te geven die hun gevielen. De predikanten weerstonden hun eis. De zaak werd voor de Raad gebracht, die de

predikanten in het gelijk stelde, maar de reeds gedane dopen geldig verklaarde. Het zou vervelend zijn altijd de nietige, dikwerf de ergerlijke tonelen in bijzonderheden te beschrijven, welke dagelijks plaats vonden en de taak van Calvijn en zijn collega's moeilijk maakten; wij slaan ze over en komen aan de grote zaak van Berthelier.

Berthelier was de zoon van een eerzaam burger van Genève, die voor de onafhankelijkheid van zijn vaderland gestreden en daarvoor als martelaar gestorven was. Zijn zoon, wel ver van in zijns vaders voeten te treden, had vergeten wat een edelman betaamde en gaf zich over aan al de uitspattingen, welke de laagste zedenkunde veroordeelt. Zijn ondeugden hadden hem tot het hoofd der Libertijnen gemaakt. Natuurlijk haatte hij Calvijn en verfoeide het juk, waaronder deze Genève boog. De registers van het gezelschap der predikanten zijn vol van onbetamelijke redenen door Berthelier tegen de Hervormer en diens collega's uitgesproken. Toen hij ter oorzaak van deze redenen voor de Kerkenraad werd gedagvaard, antwoordde hij op diens vragen met onbeschoftheden. De Kerkenraad deed hem in de ban, niet om zich over zijn persoonlijke beledigingen te wreken, maar voor de ergerlijke wellustigheden die bij gepleegd had.

Berthelier beriep zich op de uitspraak van de Kerkenraad op de Raad en beweerde dat het recht van uitbanning bij de Raad behoorde. De Kerkenraad verklaarde dat indien de van 't Avondmaal geweerde zich vrij gevoelde om de heilige tafel te naderen en de Raad hem daartoe machtigde, dit de omverwerping van de Kerkelijke tucht was. Calvijn begreep zulks en zich tot de Raad wendende zei hij: "Mijn heren! het is onbetamelijk de aanmatigingen en de weerstand tegen de kerk goed te keuren en te schragen; wat mij betreft, ik zou liever de dood lijden dan de tafel des Heeren zo schandelijk te laten ontheiligen."

De kalmte en vaste houding, van de Hervormer trof de Raadsheren. Zij weten dat Calvijn nooit wijkt, wanneer het de vervulling geldt van een plicht. Ze handhaven echter hun vonnis, maar doen heimelijk Berthelier zeggen, dat hij voor het ogenblik wel zou doen niet aan de heilige tafel te komen. De balling belooft niets: en in de stad verspreidt zich het gerucht dat de Libertijnen zich in massa naar de Sint-Pieterskerk zullen begeven om aan het Avondmaal deel te nemen.

Des andere daags, de 5de September 1553, verdringt zich een grote schaar in de hoofdkerk. Zij is angstig en ongerust; de wellustelingen verblijden zich bij de gedachte aan de ergerlijkheden die nu zullen plaats vinden. De bedachtzamen en vromen zijn er bedroefd over en bidden God zijn kerk voor nieuwe onheilen te bewaren.

De predikanten zijn op hun gewone plaats, ernstig, ingekeerd, besloten om getrouw te blijven aan hun plicht. De Libertijnen doen hun intrede in de kerk, met opgestoken hoofden en onbeschaamde blikken. Zij staan alleen onder de menigte, recht tegenover Calvijn, die van de predikstoel af doet of hij hen niet ziet en alsof hij de reden van hun aanwezigheid weet.

De Hervormer is kalm, niets van buiten verraadt de inwendige toestand van zijn Bart. Hij is zichzelf geheel meester, want hij gevoelt God, wiens zaak hij verdedigt, nabij zich, alsof hij Hem zag. Zijn rede heeft ten onderwerp de gezindheden, waarmee Avondmaalgangers 's Heeren tafel behoren te naderen. Hij maakt niet de minste toespeling op hetgeen zijn hoorders zo beangst; maar aan het einde van zijn preek, straalt zijn gelaat, als dat van een profeet van Israël op liet zien van de ongerechtigheden van de kinderen Jakobs en van zijn bevende en verontwaardigde lippen laat hij deze woorden ontsnappen: "Mij aangaande, zolang God mij hier zal

laten, wijl Hij mij de standvastigheid gegeven heeft en ik haar van Hem ontvangen heb zal ik er ook van gebruik maken, wat er ook gebeurt, en zal ik mij gedragen naar het voorschrift van mijn meester, dat voor mij helder en duidelijk is. Daar wij het heilige Avondmaal gaan ontvangen, zo iemand wien het door de Kerkenraad is ontzegd, zich aan deze tafel mocht plaatsen, voorzeker zou ik mij liever laten doden dan het heilige des Heeren hen toe te reiken."

Deze woorden, welke alle aanwezigen vatten, doen een rilling over de gehele vergadering. Zo komt Calvijn af van de predikstoel, en de lezing van het formulier vangt aan. Deze volbracht zijnde, nadert hij de heilige tafel en zegent het brood en de wijn. De Libertijnen staan op, zetten zich in beweging; naderen en steken hun schennende handen uit om het brood te ontvangen.

De Hervormer, de teugel aan zijn heilige verontwaardiging loslatende, bedekt met beide handen de heilige tekenen en roept met een donderende stem uit: "Gij kunt deze handen afhakken; gij kunt mij het leven benemen, mijn bloed behoort u toe. Stort het uit, want nooit zal iemand uwer mij kunnen dwingen het heilige aan de onheiligen te geven en de tafel onzes Gods te onteren."

Die deze woorden uitspreekt, is geen eenvoudig leraar; het is eerder man in wie Gods Geest spreekt. Zijn ogen flikkeren als twee brandende kolen, zijn lippen spreken en zijn handen zijn als twee koperen slagbomen tussen de heilige tafel en de onheilige monden van de Libertijnen. Deze laatsten zijn uitgesloten, zij zien in de rondte; de gelovigen, die de Hervormer begrijpen, laten een betekenisvol gemurmel horen.

De Libertijnen begrijpen dat het volk vóór de Hervormer is en tegen hen. Zij wijken door de menigte heen; die ene maakt plaats om hun doortocht te verlenen, en het Avondmaal wordt met vrome aandacht gevierd.

Calvijn had een grootse daad verricht: hij had de moed van man en van de Christen getoond. Hij rekende er natuurlijk op verbannen te zullen worden, omdat hij de Raad ongehoorzaam was geweest.

In zijn namiddagpreek verheelde hij het niet: "Ik weet niet," zo sprak hij tot zijn hoorders, "of het niet de laatste preek is die ik te Genève houd; niet dat ik uit mijzelf afscheid neem, en ik op eigen gezag deze plaats wil verlaten; maar ik spreek alsof men had verklaard dat men van mij niet meer wil gediend zijn en men mij noodzaakt te doen wat naar de wille Gods niet geoorloofd is te doen.

Wat mij betreft, zolang ik vrij ben om te preken en u te dienen, zal ik het in de naam des Heeren doen; maar als men mij een ondragelijke voorwaarde oplegt, zal ik mij tegen hen die de macht hebben, niet verzetten." Van de predikstoel afgaande, ging hij naar huis om daar het bevel der ballingschap te vernemen.

Genève van 1553 was gelukkig niet het Genève van 1538.

De Hervormer had meer grond gewonnen dan hij meende. Men had hem aan het werk gezien, en men gevoelde dat hij enkel voor het geluk en de grootheid van de republiek werkte. Wat meer is, men was ten tweede maal getuige geweest van zijn moed, en men wist dat deze man, die zo geduldig was in het dragen van persoonlijke beledigingen, een leeuwenhart had als het er op aankwam de rechten van God te verdedigen. De Libertijnen eindelijk, hadden door het tot het uiterste te drijven hem een dienst gedaan, en het gezond verstand dat het volk niet altijd mist, had hun instinctmatig doen inzien, dat het heil hunner stad van de zegepraal des Hervormers afhing. Calvijn werd niet gebannen, en de zaak der excommunicatie werd tussen de Kerkenraad en de Raad bedaard behandeld.

In de loop van dezelfde maand waarin de Hervormer zich zo onverschrokken had betoond, kwam Farel zijn zieke vriend vervangen. De onversaagde predikant van Neuchâtel sprak van de predikstoel in de Magdalenakerk, tot zijn hoorders over de gebeurtenissen van de dag, tastte met kracht de leerstellingen van de Libertijnen aan, berispte de jeugd zeer ernstig en vurig.

De rede van de grijsaard veroorzaakt een heftige tegenstand tegen hem. "Die onbeschofte!" zo zeiden zijn hoorders, "hij heeft ons godloochenaars genoemd!"

De Raad, bij wien zij een aanklacht inleverden, deed Farel die reeds vertrokken was, betekenen om in Genève terug te komen, ten einde zich op een rechterlijke beschuldiging tegen hem ingebracht te verantwoorden.

De Hervormer, die toen in de zeventig was, maar jeugdig van hart, bedankte de mannen van Neuchâtel, die hem wilden terughouden, voor hun toegenegenheid, en zei tot hen: "Ik ga naar Genève!"

Drie dagen daarna, toen hij over de straat liep, werd hij door enige Libertijnen herkend, die begonnen te roepen: "In de Rhône, in de Rhône met hem!"

De grijsaard blijft staan, rust op zijn reisstok, en zonder dat een enkele trek op zijn gelaat de minste vrees verraadt, ziet hij hen met droefheid aan: "Ja, in de Rhône, in de Rhône met hem! Dat waren juist dezelfde kreten die de priesters en de papisten voor twintig jaren rondom mij deden horen: ge zijt niet veel veranderd!"

Deze woorden hitsten de woede der Libertijnen slechts aan; woedend ijlen zij naar hem toe. De Rhône zonde het roemvolle graf van de Hervormer geworden zijn, zo niet enige burgers die niet in de haat van zijn vijanden deelden en niet vergeten hadden dat zij aan de grijsaard hun godsdienstige en staatkundige vrijheid te danken hebben, te van zijn hulp waren toegeschoten, hem omsingeld en met hun lichamen beveiligd hadden. Binnen weinige ogenblikken is Genève beroerd, als zijn meer in de ure van een rukwind; de winkels worden gesloten; de burgers verzamelen zich op de straat; men vraagt elkaar wat er te doen is en verneemt in welk gevaar Farel zich heeft bevonden; de belangstelling die iedereen voor de moedigen grijsaard aan de dag legt, maakt het de Libertijnen begrijpelijk dat zij maar een partij in Genève uitmaken.

Gedurende de nacht vergaderden enige weldenkende burgers en besloten iets te doen in het belang van Farel.

De andere dag kwamen zij in statelijke optocht aan en omringden het stadhuis waar de Raad zitting had en de aanklacht der Libertijnen moest behandelen. een deputatie drong tot in de vergaderzaal door. Een lid daarvan nam het woord en maakte zich tot advocaat van de beschuldigde. Hij herinnerde de diensten die Farel aan de republiek had bewezen. Hij, even als vele huisvaders hield hem voor een waar en getrouw dienstknecht van God, en bewees dat de prediking, waarom hij aangeklaagd was, goeds gesticht had en dat, uitgenomen zijn beschuldigers, allen die hem gehoord hadden "van de vermaningen die hij hun gegeven had, profijt en goed onderricht hadden getrokken."

De magistraten, levendig getroffen door hetgeen zij kwamen te horen, verklaarden dat meester Willem Farel "zou gehouden worden voor een echt herder, gelijk hij altijd geweest was, en dat hij trouwe lijk gepredikt en ook zijn dienstwerk trouw verricht had." De magistraten ordonneerden eindelijk dat de oude man op eervolle wijze de stad zou verlaten en dat hij door een heraut naar Neuchâtel teruggeleid zou worden; "wat," volgens het bericht waaruit wij ons verhaal overnemen, "tot grote troost strekte

voor de kinderen van God en tot ontzetting voor de onrechtvaardigen."

De Raad, inziende dat de meerderheid der burgers zich ten gunste van Calvijn verklaarde, en bovendien moede geworden van de onophoudelijke worstelingen, die de republiek nutteloos verontrustten, verlangde zeer daar een einde aan te zien. Hij deed Berthelier de belofte afleggen dat hij zich in langen tijd niet aan de tafel des Heeren zou vertonen. Deze nam het voorkomen van zich te onderwerpen en een ogenblik geloofde men aan een verzoening.

Mensen kunnen zich verzoenen, beginselen niet; vroeg of laat dragen zij hun vruchten, goede of kwade. En werkelijk enige dagen later weigerde Berthelier zijn ongelijk te erkennen, en de onlusten vingen op nieuw aan. De Libertijnen beledigden Calvijn en zijn collega's; de kroegen werden vol van mensen die met het glas in de hand de rechten van de Kerkenraad bespraken en vuile en goddeloze liederen zongen. De regering bemoeide er zich mede en liet enige van die eerlozen in de gevangenis zetten. Toen scheen Berthelier toe te geven en Calvijn verkreeg eindelijk van de Raad dat het recht van excommunicatie aan de Kerkenraad verbleef. Dit gebeurde in 1555.

De Libertijnen waren overwonnen, maar niet onderworpen en altijd klaar om de stad te beroeren. Te die tijd telde zij onder hare burgers vreemdelingen, meest Fransen die de vervolging binnen hare muren had gedreven. Hun vaderland verlatende hadden zij te Genève, in ruil voor de edelmoedige gastvrijheid die zij daar genoten, hun geloof, hun moed, hun talenten, hun christelijke deugden medegebracht.

Met die Genèvezen, die het zaad des Evangelies in een eerlijk en goed hart hadden ontvangen, maakten zij de christelijke kern uit, die te Genève was wat de ent voor de wilde boom is. De refugiés schaarden zich, gelijk van zelf spreekt, onder de banier van Calvijn en vermeerderden het aantal der burgers die de triomf der Libertijnen als een openbare ramp beschouwden. Deze nu haatten de vluchtelingen dubbel, als christenen en als vreemdelingen.

Het aanzijn van deze te Genève verbitterde hen en hun haat gaf zich dagelijks in kwetsende redenen lucht. "Wel, vrienden!" zeiden zij tot de Fransen, "wat waart gij er gauw bij uw land te verlaten; deed u de god van meel dan zeer in de keel? De drommel! die mensen die het vuur van het Evangelie ontvluchten, maken de levensmiddelen maar duur..." "Ziet," zeiden de vrouwen der Libertijnen, "als de Fransen hier zijn, doet men aan de burgers der stad niet meer wel. De duivel breke al die Fransen de nek. Geen enkele deugt ervan."

De Libertijnen bepaalden zich niet tot beledigende woorden, zij sloegen tot daden over; van verscheiden Fransen werden de winkels geplunderd en hun personen gekwetst. De mensen die zij zo behandelden, waren geen lafaards: zij hadden der wereld een schitterend bewijs gegeven van hun gehechtheid aan hun godsdienstig geloof; zij hadden daaraan hun rust, hun goed, en velen hun hogen stand en fortuin, zoals Galeas, markies van Vico, opgeofferd. Zij waren geen slechte burgers, want allen gaven het voorbeeld van de volkomenste onderwerping aan de wetten, en werkten mede om de vrijheid op de goede zeden te gronden; maar hun christelijke deugden en hun liefde voor Genève werden hun tot misdaden. In de ogen der Libertijnen, die zich voor de enige vaderlandslievenden hielden.

Amied Perrin en Berthelier hitsten de Geneefsche prikkelbaarheid tegen de Fransen aan. De eerste stelde de leden April 1553 de Raad voor, dat men de refugiés de wapenen zou ontnemen, behalve de degen, die zij echter niet in het openbaar zouden

mogen dragen. Het volgende jaar verlangde hij dat men hun ook die afnam. 1) e haat, tot op zekere hoogte gekomen, beneemt hem, die daarmede bezielde is, zelfs het verstand. Amied Perrin durfde verzekeren dat hij alleen daarom de refugiés wilde ontwapenen, omdat zij het plan hadden gesmeed om Genève aan Hendrik II over te leveren, en hij gaf er het bewijs van in een brief, die Hendrik II aan de Senaat van Bern had geschreven.

Ditmaal verloren de refugiés hun lijdzaamheid. "Wij, verraders!" zeiden zij; "wij, Genève aan Hendrik II overleveren, en ons weer in de handen geven van die Katharina van Medicis, die zich met haar man in het bloed onzer kinderen baadt! Welk een afschuwelijke daad!"

En zij daagden Perrin uit, zijn bewijzen te leveren. Een eerzaam burger van Genève, de syndicus Lambert stelde zich voor de Raad der Tweehonderden. "Mijn heren!" zei hij tot hen, "ik vraag mijzelf af, waarom kapitein Perrin en de heer Vandiel zich zo zeer tegen het burgerschap der vreemdelingen vertoornen, zeggende dat deze de oudsten uit de stad zullen jagen en hen aan de koning of enige andere vorst zullen overleveren. Denkt eens, waar lijkt deze beschuldiging toch wel naar? Deze mensen zijn van verschillende landstreken, zeden en talen; hoe zouden zij zich kunnen verenigen om ons te verraden en te verjagen?"

Zij hebben hun land, hun magen en vrienden verlaten, al hun grondeigendommen, om niet ongehoorzaam te zijn aan de geboden van God; en nu zouden zij zich wer stellen in de macht der valsers, door de stad te verraden, die hun een wijkplaats verleend heeft!!! Waarlijk, kapitein: riep hij uit, zich tot Perrin wendende; "ik sta er van verbaasd, gij deze vermoedens koestert; voor tien jaren had gij ze niet, toen twee honderd man lichte ruitery de stad wilde laten binnenkomen die de eed van getrouwheid aan de koning van Frankrijk gezworen hadden. Ik voor mij acht, dat men alle vrijheid moet laten aan mensen die ons trouw, eer en geld aanbrenge; de stad zal er zich uitnemen wel hij bevinden, indien wij mannen van goed gedrag en van goeie getuigenis hun burgerrecht laten behouden."

Deze ernstige en edele woorden werden verstaan. De lasteringen tegen de vluchtelingen vielen in de modderpoel, waaruit zij opgestegen waren. De republiek had enige uren rust en bleef het burgerrecht aan de vreemdelingen toekennen. De Libertijnen besloten toen door geweld tewerkstelligen wat zij niet hadden kunnen verkrijgen door de besluiten van de Raad: zij vatten het voornemen op om de voornaamste van de vluchtelingen te vermoorden.

De hoofdaanleggers, Berthelier, Perrin, Bonna, verzamelden de 18^e Maart 1555 hun vertrouwelingen in een berg. "Daar," zegt Bonnivard, "verscheurden zij met hun tongen de Fransen en de Franse partij; nadat de tong haar dienst gedaan had, deden de handen en voeten, geholpen door de wijn, het hunne.

Allen waren gereed, behalve Perrin: hij aarzelde; maar men drong hem aan zijn zwakke zijde aan, zijn gevoeligheid voor vleierij. Volk ... wacht alleen maar op uur; het rekt op u," zeiden hem zijn medeplichtigen. Door de wijn verhit, staat hij op. "Wij gaan," zeiden ze en weldra is de gehele stad in rep en roer; iedereen grijpt naar wapens en vraagt naar de oorzaak van de oploop. Toen zij bekend was geworden, liepen al de welgezinde burgers recht op de Libertijnen aan en joegen ze uiteen: de refugiés waren gered.

In die tijd werd elke poging van de Libertijnen onmiddellijk met de dood van de aanleggers gestraft. Het schavot werd te Genève opgericht, het bloed vloeide, vele hoofden vielen, onder andere van Berthelier; andere, waaronder Perrin ontkwamen de

dood door de vlucht.

Het gerecht toonde zich streng, misschien te streng, ten aanzien van de Libertijnen; maar vergeten wij het niet, Genève had geen gevaarlijker vijanden dan die valse patriotten, die altijd gereed waren om het aan de koning van Frankrijk en de hertog van Savoye over te leveren. Had men zich barmhartig betoond zij zouden het medelijden van de regering voor zwakheid geacht hebben en de andere dag zouden zij hetzelfde van de vorige dag herhaald hebben. Een voorbeeld moest er noodzakelijk gesteld worden; het werd gegeven, en het werd gerechtvaardigd door het gedrag van die Libertijnen die de dood door de vlucht ontkomen waren en een schuilplaats in de omstreken van Genève zochten. Als echte struikrovers stroopten zij rondom de stad, en vele weerloze burgers vielen onder hun dolken. De Genevezen, brachten beklag in bij de heren van Bern, op wier grondgebied zich de Libertijnen ophielden. De Berners, die niet van de Genevezen hielden, lieten lange tijd hun buitensporigheden toe, maar gingen ze toch eindelijk voor goed te keer; het werd te erg.

Van deze zijden overwonnen, boden de Libertijnen hun diensten aan den hertog van Savoye aan, om Genève in te nemen en te verwoesten. Hij nam ze aan en beloofde hun goud en zilver. Een groot gevaar bedreigde de stad maar God waakte over haar. De samenzwering ontdekt zijnde, stelde zij zich in staat van verdediging en werd niet aangetast. Zij vierde deze verlossing door een plechtige vasten- en dankdag, waaraan alle burgers deelnamen, en meer dan ooit begrepen zij dat God hun in Calvijn een hervormer gegeven had, en in de vluchtelingen burgers, wier liefde voor hun stad de hunne evenaarde zo niet overtrof.

16. Terechtstelling van Servet

Michaël Servet, omstreeks 1509 te Villeneuve in Arragon geboren; legde vroegtijdig een besliste neiging tot twisten aan de dag. Zijn vader die terecht verontrust was over diens neiging om alles te kritiseren, wilde hem aan den waakzame en achterdochtige blik van de inquisitie onttrekken en zond hem daarom in 1528 naar Toulouse om er in de rechten te studeren. Deze stad, beroemd gebleven om hare godsdienstige dweepziekte en gehechtheid aan al de overleveringen van weleer, bezat destijds aan haar universiteit mannen, die door het lezen van den Bijbel omtrent de dwalingen hunner kerk verlicht waren, en die met een heilige ijver de christelijke waarheden verbreidden.

Servet schaarde zich met zijn vurige en onderzoekende geest aan de zijde van de tegenstanders van Rome. Ongelukkigerwijze trad hij de protestantse kerk niet door de deur der bekering binnen; ook was hij niet wat de Heilige Schrift "een arme van geest" noemt. In plaats van zich nederig voor de Bijbel te buigen, daagde hij dien voor de rechtbank van zijn eigen rede, en al dieper en dieper vallende, stortte hij in jammerlijke dwalingen, die hem buiten al de christelijke kerkgenootschappen wierpen.

Een der heersende trekken van Servets karakter was hoogmoed. Hij wilde zich op een hoogte plaatsen en het licht zijner eeuw verspreiden. Dit was de oorzaak van zijn ellenden en gaf hem een beruchte naam.

In 1530 vinden wij hem te Bazel, alwaar hij met Oecolampadius over het leerstuk der Drie-eenheid twistte. Kort daarna is

Straatsburg, waar hij door Bucerus en Kapito, die zich aan zijn stoutmoedigheid in het

loochenen der algemeen aangenomen leerstellingen ergerden, koel werd ontvangen. Daar hij zich door deze verstoten zag, beriep Servet, die tot elke prijs voor de dag wilde komen en werkelijk meende een heilige roeping te vervullen, zich van de Hervormers op het publiek, en gaf in het latijn een geschrift uit, getiteld: *De Trinitatis erroribus* (Over de dwalingen opzichtelijk de leer der Drie-eenheid). Keizer Karel V verbood het te verkopen.

Servet bleef echter met zijn pen de oorlog voeren, en verwekte zulk een geweldige weerstand tegen zich, dat hij het raadzaam oordeelde zijn naam in die van Villeneuve te veranderen en naar Parijs de wijk te nemen, waar hij in 1534 aankwam. Hij ging in de medicijnen studeren, en wel met zeer goed gevolg. Gelukkig zou het geweest zijn, zo hij in plaats van de grootste godgeleerde van zijn eeuw, de eerste geneesmeester had willen worden.

Toen zijn studiën geëindigd waren, begaf hij zich naar Lyon om er zijn kunst uit te oefenen. Uit nood werd hij corrector van proeven aan een boekdrukkerij, om zijn brood te verdienen. In 1537 was hij weer te Parijs en gaf daar openbare lessen over de aardrijkskunde, de wiskunde en de astrologie. Dit laatste vak, de kunst om uit de loop der sterren de toekomst te lezen, was een belachelijke studie, die Katharina de Medicis in de mode bracht. De stoutmoedigheid waarmee hij onderwees, haalde hem talrijke vijanden op de hals, die zijn geschriften bij het parlement verdacht maakten. De magistraten spraken hem wel vrij, maar verboden hem voortaan zich in zijn lessen met de astrologie bezig te houden.

De kwellingen van zijn tegenstanders maakten Servet het verblijf te Parijs zo onaangenaam, dat hij naar Charlieu bij Lyon vertrok, waar hij de geneeskunde beoefende om zijn dagelijks brood te verdienen. Maar spoedig verveelde hij zich in dit dorp, en daarom nam hij geredelijk het aanbod van de aartsbisschop van Vienne, Petrus Pahnier aan, die hem te Parijs gekend had, om deze in diens bisschoppelijke stad te volgen, waar hij hem een vertrek in zijn paleis inruimde.

De Spaanse geneesmeester werd daar, zolang hij een stil en vreedzaam leven leidde, bemind en geëerd; maar weldra kwam zijn zucht tot godsdienstige geschillen weer met geweld opzetten, waarschijnlijk ten gevolge van de steeds toenemende roem van Calvijn en diens medehelpers in zijn apostolische werkzaamheden. Servets eigenliefde kon het niet dragen zo vergeten te leven; hij meende toch het grote licht van zijn eeuw te zijn. Hij ging dus aan het werk en schreef zijn groot werk: *Christianismi restitutio* (de Herstelling van het Christendom). Hij verklaarde dat de Hervormers de verkeerde weg waren ingeslagen, en dat zij, in plaats van de wereld het ware Christendom te geven, er, even als de Roomse kerk, een namaaksel van hadden geleverd. Hem dus kwam de roem toe, de Christenheid haar Christus terug te schenken, die bijgeloof en onkunde haar ontroofd hadden. Hij gaf haar alzo niet de Christus des Evangelies, maar die van zijn bedorven inbeelding.

Werkelijk ontkende hij in dit werk de grondwaarheden van het Christendom, zoals die door al de Christenen van allerlei benaming worden aangenomen; en, zonderling genoeg! de man die verklaart dat de Hervormers gedwaald hebben, ontkent het bestaan van een persoonlijk God en leert, gelijk de geestelijke Libertijnen van Genève, dat al wat bestaat God is, en dat God is al wat bestaat."

Servet gaf zijn boek zonder naam van de schrijver uit en nam maatregelen met zijn boekhandelaar, dat het naar Duitsland en Italië verzonden werd, en Calvijn er ook een exemplaar van in handen kreeg. Niet vele dagen daarna schreef een Frans vluchteling, Willem De Trie, secretaris van de Hervormer, aan een van zijn bloedverwanten van Lyon dat het schande was, dat men zulk een verfoeilijk boek als de,Herstelling van het

Christendom" in Frankrijk liet druk ken. "De schrijver," zei hij, "is een Spanjaard, Michaël Servet geheten, tegenwoordig noemt hij zich Villeneuve, en hij oefent de geneeskunst uit te Vienne; hij verdient (voegt hij er bij) verbrand te worden overal waar men hem zal vinden."

Antonius Arneys, aan wien De Trie had geschreven, bracht tegen het werk van Servet een gerechtelijke aanklacht in bij de inquisiteur Matthieu Orry, die zonder verwijl een onderzoek instelde; maar hij kon de Spaanse geneesheer niet overtuigen de schrijver van het geïncrimineerde stuk te zijn. De inquisiteur gaf het niet op; hij verkreeg van De Trie de brieven die Servet hem had geschreven. Had de Hervormer ze hem door de tussenkomst van De Trie doen geworden?

Ja, zeggen zijn vijanden, en zij namen hieruit aanleiding om hem als een laffe aanklager voor te stellen; maar tegenover hun ja stellen wij zonder aarzelen het neen van Calvijn.

"Het gerucht gaat," zegt hij, "dat ik de aanleg gesmeed heb om Servet te Vienne in handen van het pausdom te doen vallen; deswege zeggen zij dat ik mij niet eerlijk gedragen heb, door hem aan de doodvijanden van het geloof bloot te geven; het is niet nodig," voegt hij er bij, "er op aan te dringen om zulk een lichtzinnige laster in te trekken, die vervalft als ik met één woord zeg dat er niets van aan is."

De vijanden van de Hervormer hebben lastering op lastering tegen hem kunnen opstapelen en zelfs met zekere schijn van redenen hem durven beschuldigen van hard, hoogmoedig, onverbiddelijk te zijn; maar zijn welbekende rechtschapenheid is buiten het bereik van hun aanvallen gebleven; indien hij Servet bij Matthieu Orry had aangeklaagd, hij zou gemeend hebben als een goed en trouw christen gehandeld te hebben, en als hij het gedaan had, hij zou het erkend hebben, gelijk hijzelf het ons zegt in deze woorden: "Indien het mij met waarheid voor de voeten geworpen was, zou ik het niet willen loochenen, en ik denk niet dat het mij tot oneer zou gestrekt hebben."

Na deze verklaring van de Hervormer geloven wij dat De Trie buiten diens weten gehandeld heeft.

Matthieu Orry, voorzien van de bewijsstukken, die het uitmaakten dat Servet de schrijver van de "Herstelling van het Christendom" was, deed hem gevangen nemen en ving onmiddellijk zijn proces aan. De beschuldigde, die een menigte vrienden te Vienne had, misleidde de waakzaamheid van zijn gevangenbewaarders en ontvluchtte de 7e April 1553.

De 17de Juni daaraanvolgende werd hij bij verstek veroordeeld om in beeltenis verbrand te worden. Het vonnis werd dezelfde dag voltrokken op het plein Charnéve. Vijf balen van zijn boeken werden de prooi der vlammen, en zijn goederen ter waarde van 4000 livres werden verbeurd verklaard.

Servet doolde drie maanden lang op Frans grondgebied rond, niet wetende naar welken kant zijn dwalende schreden te richten. Ongelukkig genoeg besloot hij eindelijk zijn blikken naar Genève te richten; en toch, hij wist het, dat hij daar Calvijn zou ontmoeten, die zes jaren te voren gezegd had: "zo Servet ooit binnen Genève komt, hij zal er, als ik er nog wat te zeggen heb, niet weer uitkomen."

Wat hem bewoog zich naar de stad der Hugenoten te begeven, dat waren de betrekkingen die hij met de Libertijnen onderhield, die op dat ogenblik het gezag van Calvijn betwistten, en menselijk te oordelen, in de hardnekkige oorlog die zij hem verklaard hadden, eindelijk overwinnaars schenen te zullen blijven.

Servet achtte het raadzaam zich verholten te houden; maar of de eenzaamheid hem te hard voorkwam, of wel dat hij de Libertijnen machtig genoeg achtte om hem te beschermen, hij waagde het voor de dag te komen. Bij werd herkend en terstond bij de Hervormer aangebracht, die van de magistraten vorderde, dat hij gearresteerd werd; maar vermits de Geneefse wet eiste, dat de aanwijzer zich als gevangene aangaf alvorens de aangewezenen te doen inkerkeren, vervulde Nikolaas de La Fontaine, secretaris van Calvijn, deze formaliteit voor hem, gaf zich gevangen en leverde een door zijn meester opgestelde aanklacht in waarin hij de ketterijen van Servet helder in het licht stelde.

Wij kunnen niet in al de bijzonderheden van dit treurige proces treden, dat bijna onopgemerkt zou zijn afgelopen, indien het in plaats van te Genève, te Vienne of in enige andere stad van Frankrijk geïnstrueerd ware geworden; wij zullen alleen zeggen dat Calvijn in Servet slechts diens alle zedelijkheid bedervende beginselen vervolgt. Geestelijke wachter van Genève als hij was, en overigens even als al zijn tijdgenoten van die verkeerde grondstelling doordrongen, dat de ketter met geweld van de maatschappij moet afgesneden worden, kon hij slechts doen wat hij deed, zoals wij later zullen aantonen.

De verdediging van Servet, wel ver van hem te rechtvaardigen, bracht er aan toe om zijn schuld te verzwaren; het werd bewezen dat hij niet slechts de Drie-eenheid loochende, maar ook het bestaan van een persoonlijk God. Eens zei Calvijn voor de Raad tot hem: "Hoe, indien iemand met de voet op deze vloer stampte en zei dat bij uw God vertrapte, zoudt gij dan niet schrikken de majesteit van God aan zulk een smaad te hebben onderworpen?"

"Ik twijfel er geen ogenblik aan," antwoordde Servet, "of deze bank, dit buffet en al wat men maar kan aanwijzen, maakt het wezen van God uit."

Men wierp hem tegen, dat volgens die leer de duivel zelf ook God zou zijn. "Twijfelt gij er aan?" gaf hij lachend ten antwoord; alle dingen zijn een deel of een gedeelte van God."

Zodra de godloochenende gevoelens van de beschuldigde bekend waren, hield hij op medelijden te verwekken en hij had tot verdedigers gene andere dan de Libertijnen, die minder uit belangstelling in hem, dan wel uit haat tegen Calvijn van zijn zaak de hun maakten, en alle moeite deden om hem vrij te krijgen; maar de Hervormer die gevoelde dat de vrijspraak van de beschuldigde de zegepraal van het kwaad op het goed zou zijn, verdubbelde zijn doorzettende kracht.

Gedurende de debatten van het proces gebeurde er iets opmerkelijks. De kleine Raad vroeg aan het gerechtshof van Vienne de mededeling van de stukken van het proces dat tegen Servet was gemaakt; het weigerde ze, maar toch bedankte het door middel van de procureur des konings de overheid van Genève, dat zij de ketter had laten arresteren en verzocht om diens uitlevering. Zijn prooi was het ontsnapt, het wilde die weer meester worden; de kleine Raad deelde Servet dit verzoek mede, maar liet hem de keuze over of hij naar, die stad wilde teruggezonden worden, of dat hij te Genève wilde geoordeeld worden. De beschuldigde kon niet aarzelen: werd hij naar Vienne teruggezonden, daar wachtte hem de dood; te Genève bleef hem nog een hoop over: hij koos Genève.

17. Servet ter dood veroordeeld

In dit proces dat Genève in beroering bracht, werden al de Helvetische gemeenten betrokken. Door de overheid geraadpleegd over de straf die men op de beschuldigde behoorde toe te passen, waren allen eenstemmig in het uitspreken van de dood.

Bij deze schrikwekkende eenstemmigheid, aarzelden de magistraten niet langer. Servet werd ter dood veroordeeld.

Onder het horen voorlezen van zijn vonnis werd de veroordeelde door een onuitsprekelijke angst aangegrepen. In zijn wanhoop wist hij niet wat hij zei of wat hij sprak; de dood stelde zich hem voor in al zijn verschrikking en afgrijselijkheid, en om hem te bezweren had hij niets anders voor zich dan het 'Niet'; de kracht van de christenmartelaar ontbrak hem; hij sloeg zich op de borst en riep om genade en barmhartigheid.

Farel, die kortelings van Neuchâtel gekomen was, getuige van dit hartverscheurend toneel, werd er niet door bewogen: wat hem vóór alles bezig hield, was niet de brandstapel die de ongelukkige Spaanse geneesheer zou moeten beklimmen, maar God voor wien hij zou moeten verschijnen en wiens bestaan hij loochende. Wat waren enige smarten van een ogenblik, vergeleken bij de eeuwige belangen van zijn ziel? Niets, hoegenaamd niets. Bij wilde maar één ding van Servet: de afzwering van zijn misdadige dwalingen die de gemeente Gods geërgerd hadden.

Servet herriep niets. Farel, ziende dat hij hem niet tot betere gevoelens kon brengen, verlangde dat hij met Calvijn een laatste gesprek zou hebben.

De Hervormer drong in de gevangenis van de veroordeelde door. Deze zei tot hem: "Ik smeed u om vergiffenis."

"Ik betuig," antwoordde hem Calvijn, dat ik nooit u over een enkele particuliere belediging heb vervolgd. Herinner u dat ik te Parijs al wat mij mogelijk was, gedaan heb om u voor de Heere te gewinnen; mijn vurige begeerte was u met de goede dienstknechten van God te verzoenen, en gij hebt mij ontweken; mijn brieven zijn vruchteloos geweest; maar wat mijn persoon aangaat, dat willen we nu laten. Vraag vergiffenis aan God die gij gelasterd hebt door de drie Personen te willen uitwissen die in Zijn Wezen zijn. Vraag de Zoon om vergiffenis die Gij miskend en als Zaligmaker verloochend hebt.

Servet keek Calvijn strak aan, en zeide: "Ik kan mijn overtuiging niet opofferen."

De Hervormer, ziende dat een nieuwe poging nutteloos was, groette hem en ging heen.

Kort daarna het was 11 uur in de morgen trad de luitenant van het gerecht de gevangenis binnen. "Volg mij," zei hij tot de veroordeelde.

Servet stond op en volgde hem; Farel vergezelde hem; men kwam op het stadhuis door de straten welke opgepropt vol waren van door verschillende gevoelens geschokte mensen.

Toen de ongelukkige op het bordes van het stadhuis, was, las de syndicus Dalord hem met een ernstige en plechtige stem zijn doodvonnis voor.

Op het horen van de woorden: "Gij zult levend aan de brandpaal gebonden worden, totdat uw lichaam tot as verteerd is," riep Servet, door schrik overmand uit: "Laat mij door het zwaard sterven!"

Wat geschreven was, was geschreven: het vonnis luidde dat hij door het vuur moest sterven.

Farel ziende zijn angst zei tot hem: "Erken uw fout, en u zal genade geschonken worden."

"Ik doe het niet," antwoordde hem Servet.

De optocht zette zich in beweging; onderweg hield Farel opnieuw bij hem aan, maar tevergeefs.

Ten zuidoosten van Genève bevindt zich een plateau van waaraf het oog een bevallig en verrukkelijk panorama ontdekt. Westwaarts verheft zich de Jura wiens voet zich in een lachende en vruchtbare vlakte verliest; oostwaarts strekt zich de keten uit van de kleine en grote Salève; noordwaarts stuit het oog eerst op het oude Genève en op een klokketoren van St. Pieter, en zich verder uitstreckende over de stille blauwe wateren van het meer, rust het op de rijke heuvelen van het Waadland.

Op dit plateau is een brandstapel opgericht. Helaas! niets ontbreekt aan de strafoefening van de Spaans geneesheer. Een Torquemada zou de uitvoering onberispelijk hebben gevonden. Men laat Servet een schavot van takkenbossen omringd beklimmen; de beul maakt hem met een ijzeren keten aan de paal vast, bindt hem het boek op de heupen en plaatst op zijn hoofd een bladerenkroon met zwavel bestreken; vervolgens zich bij de brandstapel met een flambouw in de hand plaatsende, wacht hij het bevel van de overheid af.

Voor dat Servet de trappen van de brandstapel besteeg, smeekte Farel hem de gebeden der stervenden niet te weigeren. "Zie al dit volk," zei hij hem, "het wil voor u bidden, voeg uw smekingen bij de hunne."

De veroordeelde scheen getroffen, en hij die niet wist te bidden, gelijk aan de matroos die in de dagen van kalme God vergeet en Hem zich herinnert in de dag van de storm, sloeg de blikken naar de hemel, als om Hem daar te zoeken.

Vlak voordat Servet op de brandstapels sterf roept hij uit: "Jezus, Zoon van de eeuwige God ontferm U over mij!"

Servet hield vast aan zijn dwaling. Hij bidt tot Jezus de Zoon van de eeuwige God; *maar niet tot Jezus Die Zelf God is; de eeuwige Zoon van God.*

De magistraat geeft de beul een teken, deze steekt de flambouw uit; op het zien van de vlam, die flikkert en opstijgt, stort Servet een afgrijselijke kreet uit, die de omstanders van schrik doet rillen.... Enige ogenblikken daarna blijft er van de godloochenaar niets dan een weinig as over, dat de wind wegvaagt, maar die de tegenstanders van Calvijn zullen oprapen om ze hem in het aangezicht te werpen.

Sommigen menen dat Servet een van de weinigen was die de doodstraf kreeg. Bovendien wordt eraan toegevoegd dat Calvijn de oorzaak was van de doodstraf in Genève. Dit is een onjuist beeld.

Uit onderzoek van dr. Stam blijkt het volgende:

"Welke competentie bezat de kerkenraad?

Het consistorium claimde de bevoegdheid tot vermaning, verzoening, excommunicatie en verbanning (uit kerk en stad, want de grenzen van beide vielen samen). Dat laatste recht claimde de overheid, maar in 1555 won Calvijn het gevecht daarover en ging het excommunicatierecht van magistraat naar kerk.

Vanaf dat moment nam het aantal excommunicaties explosief toe: **van 80 per jaar in 1556 naar 300 per jaar in 1559; in 1568 (na Calvijns dood, 1564) werden er 681 gemeenteleden geëxcommuniceerd**, wat neerkomt op 12 excommunicaties per kerkenraadsvergadering (!). Bovendien bezat de kerkenraad het recht, gedaagden door te verwijzen naar de Kleine Raad, het uitvoerend dagelijks bestuur en de 'rechtbank' van de stad."

Wij begrijpen de ongelovigen, die de geschiedenis niet bestudeerd hebben, wanneer zij in Calvijn slechts een harde, wrede, onverzoenlijke kettermeester willen zien; maar wij begrijpen niet de ultramontanen, (aanhangers van het pausdom) die uit de dood van Servet alle wapenen tegen de Hervormer smeden. Zij vergeten, zo hatelijk zijn zij, dat de ketter voor dat hij te Genève veroordeeld werd, het reeds te Vienne geweest was, en dat zo de Geneefse overheid de beruchte ketter aan hun voorvaderen had overgeleverd, de brandstapel van Champel niet opgericht zou geworden zijn, maar Servet zou zijn gedood worden door hun voorvaderen zelf. Zij bemerken niet, dat zo Calvijn schuldig is, het bloed dat op hem komt, ook op hen terugvalt, tenzij zij Rome alleen het recht voorbehouden om de eer te hebben van op te hangen, te martelen en te branden.

18. De strijd met de Libertijnen beslist

Calvijn had de Libertijnen overwonnen en Genève was op de weg teruggebracht, die hij wilde dat het bewandelen zou. 't Zij ver van ons de roem te verlagen van de krijgsman die de boeien van zijn landgenoten verbreekt; maar de roem van Calvijn, die negen jaren achtereen zonder ophouden tegen al die mannen worstelt, welke Genève verpersoonlijkten in al wat er meest goddeloos en bedorven bestaat, heeft een zeer bijzonder en in de geschiedenis geheel enig karakter.

Uitwendig heeft de worsteling waarin de Hervorming gewikkeld is, niets wat de ogen der menigte boeit; zijn worstelperk is binnen een kleine door hare wallen ingesloten stad beperkt; wat doet het er dan toe, of hij overwinnaar of overwonneling zij? Zal de wereld er wel de geringste schok van gevoelen? En toch op dat hoekje grond werd een slag geleverd, groter dan de beroemdste in de geschiedenis der wereld.

Zo Calvijn overwonnen werd, dan viel Genève weer in zijn vorig duister, en de stad die later de naam van het protestantse Rome zou dragen en haar lamp omhoog bonden, zou niet meer dan een Chambéry of Freiburg geweest zijn. Zo Genève, door zijn geloof te verliezen de hartslag had bekomen, zou het Franse protestantisme in hetzelfde dat brandpunt van werkzaamheid en licht hebben verloren, waardoor het in zijn slechtste dagen staande bleef; en die poorten van Genève die voortdurend voor zo veel door de vervolgingen uit hun vaderland verjaagde ongelukkigen openstonden, zouden voor hen gesloten zijn geweest. Wordt de grootheid der zegepraal door hare gevolgen bepaald, dan moet die van Calvijn onder de grootste gerangschikt worden; immers door Genève van de Libertijnen te verlossen, heeft bij van deze stad de hoofdstad der christelijke begrippen en de geheiligde kweekplaats der vrijheid gemaakt, welke deze schonen naam alleen dán verdient wanneer zij op de zedelijkheid gegrond is.

Van Genève uit bestuurde Calvijn de kerken, die zich in Frankrijk te midden der wreedste vervolgingen hadden gevestigd. Telkenmale dat er iets van ietwat ernstige aard voorviel, nam men de toevlucht tot Calvijn, en met een merkwaardige beslistheid wees hij de te kiezen weg aan.

Wij zijn in 1559. Hendrik II woedde toen met ongehoorde behoorde wreedheid tegen de hervormden; hen tot de laatsten man uit te roeien, was het somber droombeeld van zijn leven. Het zou hem gelukt zijn, zo niet de kerken onder bet kruis op aanraden van Calvijn het denkbeeld hadden opgevat om van al de verstrooide gemeenten één enkele gemeente te maken; dit denkbeeld verwezenlijkt, was haar behoud.

In 1559 waren de vertegenwoordigers der elf gemeenten te Parijs in een vertrek, van waar men de protestantse martelaren hun brandstapels kon zien beklimmen, rondom een tafel geschaard waarop een opengeslagen Bijbel lag. Zij waren hoogst ernstig gestemd, doordrongen van de grootheid hunner roeping die ten doel had om aan de ontluikende kerk een geloofsbelijdenis en een tucht te geven. hun bouwstoffen alle waren gevonden; zij hadden zich slechts tot de heilige Godspraken te buigen en niet zeggende: wat menen wij? maar: hoe lezen wij?

Zij deden dit en uit deze studie kwam het wetboek voort, dat bestemd was de grondwet van de hervormde kerken te worden.

Hun eerste werk was de geloofsbelijdenis. In die plechtige stond spraken zij uit wat zij geloofden en wat zij ontkenden, opdat de wereld hen niet voor nieuwigheidsinvoerders, noch voor dweepers zou houden.

Na de vaststelling der geloofsbelijdenis hielden zij zich met de regeling van de Kerk bezig. "In dit werk" zegt Bungener, "is het punt van uitgang de gemeente, in de apostolische zin van het woord, de plaatselijke gemeente, de verzameling der gelovigen, die zich in een en dezelfde plaats, hetzij stad of dorp bevinden. Hun komt het toe zich, zodra zij dat kunnen, een kerkvorm te geven, door het benoemen van een kerkenraad, het beroepen van een leraar, de vaststelling van een geregelder dienst.

"Boven de gemeenten staat het Colloquium, groep van gemeenten; dat vergadert tweemaal per jaar; elke gemeente wordt er vertegenwoordigd door een predikant en een ouderling; het regelt alle zaken die de gemeenten van deze classis gemeenschappelijk hebben.

"Boven het Colloquium staat de provinciale Synode, die eenmaal in het jaar vergadert, het is het vergrootte Colloquium, groep van vele Colloquia; elke gemeente zendt er een predikant en een ouderling heen. Aan haar is het beroep van predikanten, maar elke gemeente is geroepen om de door haar gedane keus te bekrachtigen.

"Eindelijk, boven aan staat de nationale Synode, bestaande uit twee ouderlingen en twee predikanten, uit elke provincie door de provinciale Synode gezonden. Zij doet in het laatste ressort uitspraak over alle zaken en tegen haar gezag is geen hoger beroep." Calvijn herleeft geheel in dit werk, dat het merk van zijn krachtige persoonlijkheid draagt. Gelijk alle menselijk werk, is het ver van volmaakt te zijn; maar het is alles wat het toen zijn kon: daaraan heeft het Franse protestantisme het te danken, dat liet in de woelende stormen die het dreigden te vernielen, niet is omgekomen; het had van nu af een hoofd, en dat hoofd stak het edel en fier op in een onweer waarvan de laatste rukwinden aan de voet van het schavot van Calas zouden te niet gaan.

19. De Hervormer van Europa

De invloed van de Hervormer strekte zich van Genève over geheel het vasteland van Europa uit.

Met de martelaren hield hij briefwisseling en vermaande hen in het geloof te volharden; aan de gemeenten gaf hij predikanten en bestuurders; de beroemdste Hervormers van die tijd, een Coligny; een Condé, een Andelot, een Jeanne d'Albret achtten zich met zijn vriendschap vereerd en raadpleegden hem. Niets waar hij geen werkzaam deel aan nam, en de man die diplomaat, wetgever, herder en leraar, professor en schrijver was, hield zich te Genève met de kleinste zaken bezig, hetzij deze de kerk betroffen of de belangen van de Staat raakten.

Telkenmale dat de heren van de Raad in verlegenheid waren, zeiden zij: "laat ons mijnheer Calvijn gaan raadplegen, en de Hervormer gaf hun terstond een antwoord, zo gezond en toch zo eenvoudig, dat het iedereen scheen of hijzelf het gevonden had.

Calvijn diende de zaak van het Evangelie met zijn woord en met zijn pen. Men staat verbaasd als men al zijn geschriften ziet en men vraagt zich met verwondering af hoe hij al dat werk heeft kunnen verrichten, vooral wanneer men bedenkt dat de schrijver van zoveel werken dagelijks overstelpt was door zijn bedieningen als herder, catecheet, professor, en hij behalve zijn gewone werkzaamheden, een uitgebreide correspondentie had, en zijn studeerkamer het kabinet van raadpleging van de republiek van Genève en van al de kerken was.

De verbazing klimt ten top wanneer men de schrijver met zijn lichamelijke zwakheden ziet worstelen, en met al de verkeerde richtingen die in zijn woonstede uitbreken om het zaad des Evangelies te verstikken.

Het geheim van dit reuzenwerk wordt gevonden in 's mans rijke natuur, in zijn wil die voor niets boog, in de waarde die hij aan elk uur van zijn leven hechtte, en in zijn ijver om overal waar bij en ongeloof heersten, de fakkel der waarheid op de kandelaar te plaatsen. Deze grote man, die zijn eeuw vooruit was, had van de zijn de liefde tot de arbeid, en van de achttiende de ijver; het is aan deze twee hoedanigheden en aan zijn genie toe te kennen, dat hij voor het nageslacht geschreven heeft. Alles ongetwijfeld, is niet onberispelijk maar overal ontdekt men het merkteken van de meester.

Als polemist, hetzij tegen de Rooms-Katholieken, hetzij tegen de Libertijnen, hetzij tegen hen die niet geloven zoals hij, spreidt hij grote rijkdom van, de stijl aan de dag, jammer maar, dat hij zich somtijds te lichtelijk tot smaadresenen laat vervoeren, en al te dikwerf, al wil hij ook maar enkel de kwade beginselen aantasten, ook hen aantast die ze aankleven en verbreiden.

Om van zijn ere wil zou men enkele hoofdstukken en volzinnen, menig kwetsend, beledigend woord willen uitschrappen, die zouden kunnen doen denken dat het de schrijver ten enenmale aan de geest der liefde ontbreekt. Maar door hoeveel schoonheden van de eerste rang wist hijzelf niet die vlekken uit, die hij met al de schrijvers van zijn tijd gemeen heeft!

Een leerstelling die Calvijn zuiver en duidelijk omschrijft en die de grondslag van geheel zijn theologisch systeem uitmaakt, mogen wij niet stilzwijgend voorbijgaan: wij bedoelen de *predestinatie*.

Dit dogma was ten tijde dat het als geloofsartikel in de leerstellige symbolische schriften, der hervormde kerken van Frankrijk geschreven werd, gene nieuwigheid. Het was met veel glans in de vijfde eeuw door Augustinus, en vóór de hervorming door vele beroemde godgeleerde doktoren en later door de Jansenisten geleerd; en te deze dage is het de grondslag van de geloofsbelijdenissen van de meeste der uit de heerlijken stam der reformatie opgeschoten kerken.

Calvijn, door de Franse en Italiaanse vluchtelingen, verhief Genève tot een hogen trap van verstandelijke en zedelijke voorspoed. Hij maakte er van: de stad liggende op een berg die voor niemand kan verborgen zijn. Het gebouw door de wetgeving begonnen, werd allengs door de vrijheid voltooid.

Het belangwekkendst schouwspel van die fel bewogen tijd, welke er zo vele had, was ontegenzeggelijk die aan de boorden van de Leman gelegen stad, zo klein dat er minder dan een half uur voor nodig is, om hare bolwerken om te wandelen. In het oog van het christelijk geloof is zij een ark, waartegen de golven dreigend naderen, gereed

om haar in de afgrond te slingeren, en die eensklaps terugdeinzen, alsof een stem uit de hemel haar toeriep: "Terug!"

Hij is wel blind die de hand Gods niet ziet, welke Genève tot schild dient tegen de onophoudelijke pogingen van de hertogen van Savoye en tegen de herhaalde bedreigingen der koningen van Frankrijk. Vier compagnieën dragonders met enige klaroenen aan het hoofd, zouden voldoende geweest zijn om Pierre de La Baume op zijn bisschoppelijke zetel te herstellen, "om dat kettersnest uit te roeien;" en toch in weerwil van des Savoyaarden, des Fransen en des Pausen haat, blijft Genève een brandend middenpunt der evangelische propaganda.

Uit het studeervertrek van Calvijn komen al de predikanten, die, of kerken gaan stichten of herlevendigen in dat Frankrijk dat zijn zendelingen verslindt, die het lief genoeg hebben om er met blijdschap hun leven voor op te offeren. "Het is niet te geloven," schrijft Calvijn "hoe zeer onze vrienden zich aan de bevordering van het Evangelie wijden. Zo begerig men bij de paus is om naar kerkelijke bedieningen te staan, zo zeer zijn zij het om een bediening te vragen in de gemeenten onder het kruis. Zij belegeren mijn deur om een deel van de akker der bebouwing te ontvangen; nooit had een koning ijveriger hovelingen dan de mijnen zijn. Zij betwisten elkaar de posten, alsof het rijk van Jezus Christus in Frankrijk in vollen vrede ware. Menigmaal zoek ik ze tegen te houden. Ik wijs hen op het snode edict, waarbij de verwoesting van elk huis, waarin de eredienst is gehouden, bevolen wordt. Ik herinner hun, dat in meer dan twintig steden de gelovigen door het gemeen vermoord zijn, maar niets kan hun tegenhouden."

Welke predikanten die aan de deur van Calvijns studeervertrek zich het voorrecht betwisten om het Evangelie met gevaar van hun leven te gaan verkondigen! Maar die krachtige mannen, ... Frankrijk had ze nodig, zou het protestantisme niet van deszelfs bodem worden uitgeroeid, en Genève had de eer en de roem het die te geven, na ze in de grote en strenge school van zijn Hervormer te hebben gevormd. Geen wonder dat in het onstuimige ogenblik al zijn blikken op haar zijn gevestigd.

Uit die stad en uit die school verwacht men raadgevingen, besturingen, bevelen, martelaren; men draagt met blijdschap hare oppermacht; zij is het Rome der hervorming; haar Calvijn is er de paus van. De moed die zij vóór de machtigen der aarde aan de dag legt, put zij niet uit hare bolwerken die door een laag van kogels kunnen omver geworpen worden, maar uit dat christelijk betrouwen, "dat de stad die God bewaart, een welbewaarde stad is."

Toen Karel IX haar met zijn gramschap bedreigde, verpersoonlijkte Calvijn, die voor de grote Raad geroepen was om de lezing te horen van hem die later zijn naam zo betreurenswaardig aan de Sint-Bartholomeüsnacht zou hechten, in zijn kalme houding de stad; en de magistraten antwoordden de koning van Frankrijk in een eerbiedige, maar vrijmoedige brief met de woorden die hij hun voorzgd had; en het onweer, dat een ogenblik boven de stad had gehangen, werd door de adem Gods uiteen gedreven. Later heeft zij de machtigen Lodewijk XIV weerstaar, gelijk zij de zoon van Katharina de Medicis had weerstaan..

Van alle wapenen die de mens ten dienste staan, is er geen meer aanvallend en meer verdedigend dan de pen; dit wapen draagt veel verder dan de getrokken kanonnen en treft veel hoger dan de geweren. Waar deze verwoestende werktuigen machteloos zijn, is zij nog machtig; maar machtig al naar dat men er zich ten goede of ten kwade van bedient.

Na de genade van God was de pen het meest bedrijvige werktuig om het licht des

Evangelies te verspreiden en de duisternis van het pausdom te verdrijven. Het was vooral te Genève, dat de boekdrukkunst een wonderbare vlucht nam met een Robert Stefanus, een Crespin en een Radius. Van hun rusteloze persen, kwamen, bij duizende exemplaren, die stichtelijke en waarheidverdedigende boeken, welke in spijt van het waakzame oog der tolbeambten, van de Rhône en de Rijn afkwamen en vooral in Frankrijk doordrongen door middel van colporteurs, die geen dood zelfs ontzagen. Het waren deze gecolporteerde boeken, die de evangelische waarheid zaaiden, het bijgeloof verdreven en de kerken in de dagen van haar grootste beproevingen in het geloof versterkten. De Geneefse persen waren het die beproevingen Bijbel vleugels gaven en hem tot die in de Openbaring 11 vermelde engel maakten, die door het midden van de hemelen vliegt, brengende het eeuwige Evangelie aan alle geslacht en taal en natie.

Die tijden, hoewel ver achter ons, doen ons echter nog trillen door hun grote en heerlijke gebeurtenissen, en elk kind der hervorming kan nooit genoeg dat oude Genève liefhebben en bewonderen, hetwelk, geheel doordrongen van de geest van Calvijn, zich te midden van de Rooms-katholieke wereld als een lichtende vuurbaak verheft om haar de klippen van bijgeloof en de haven der christelijke waarheid aan te wijzen.

Toen Farel Genève aan Calvijn toevertrouwde, was het slechts in naam protestants. Wij hebben, in de zaak der Libertijnen, haar zedelijke toestand beschreven en de worstelingen van de Hervormer om haar van het juk te verlossen van die mensen, die haar door hun uitzinnigheden de dubbele weldaad der christelijke waarheid en der vrijheid zouden hebben ontrukkt.

Thans is Calvijn overwinnaar: hij regeert, niet hij, maar de zedelijke wet die hij aan zijn aangenomen vaderland heeft gegeven; wordt nu de boom gerechtvaardigd door de deugdelijkheid van zijn vruchten, wie zal dan een veroordeling durven uitspreken over de man, die wilskracht genoeg in zich gevoelde om Genève ten onder te brengen, ten einde het vrij te maken?

Wij voor ons, hoe ook afkerig van mensvergoding kunnen hem onze bewondering niet onthouden; zo zuiver en vrij van alle menselijk belang waren de beweegredenen die hem in zijn Hervormerswerk geleidden.

20. Calvinistisch Genève

Werpen wij een blik op het nieuwe Genève, het heeft niet meer de praal van zijn oude eredienst en de glans van hare ceremoniën; de mis heeft plaats gemaakt voor de preek; er is in de Calvinistische stad niets of zeer weinig voor het oog; maar is er niets meer dan wat er enkel tegen opweegt, in hare naakte kerkgebouwen, waar God in geest en in waarheid gepredikt wordt? Worden de behoeften van ons gemoed en hart er niet beter voldaan, dan toen de Genèvezen hun doodgeboren kinderen op het altaar van de lieve Vrouw der opstanding plaatsten, de eed aflegden op een hertenpoot, devoot een stuk van een vuursteen kusten, dat zij voor de hersenpan van Petrus hielden, en de opening van het graf van sint Gervais raadpleegden om te weten of hun biecht goed of kwaad was?

Het Calvinistische Genève zag op zijn feestdagen geen schaar van rijke en schitterende geestelijken; maar zijn predikanten, in het zwart, arm, eenvoudig, geëerd en geacht, waren zij in de ooggin van Christus niet duizendmaal meer waard dan die

wolk van priesters en monniken, die van hun buik een god maakten? Men hoorde in de stad niet meer het geluid van een lichtzinnige muziek, die tot ijdele en menigwerf ondeugende verstrooiingen verlokte; deze was vervangen door het psalmgezang; maar was er in deszelfs somberheid en eentonigheid voor de ziel niet een bron van stichting en van vreugde?

Onder Pierre de La Baume was Genève dartel, luidruchtig, de dronkaard waggelde in de straten waar de publieke vrouw onbeschaamd het hoofd verhief; onder Calvijn is alles veranderd, de ondeugd verbergt zich en durft zich niet te laten aankondigen. Het is waar, strenge wetsbepalingen hinderen zekere burgers in de openbaring van hun bedorven natuur; maar is in de ogen van de wijze een christelijk Sparta, met een christen Lykurgus aan het hoofd, niet verkieselijk boven een Athene waar een Alcibiades het voorbeeld van slechte zeden geeft? 'Zal orde en regel niet een kostelijker goed zijn dan losbandigheid? Moeten de dagen waarin, ten tijde der Richteren, iedereen deed wat niet goed was, maar wat goed was in zijn ogera, ons ter navolging worden voorgesteld?

Onder de heerschappij der priesters kwijnde Genève in de onwetendheid; onder die van Calvijn werd zij de verlichtste en geleerdste stad der wereld, gelijk zij ook de zedelijkste werd; en terwijl de beroemdste steden van Italië onder het oog van de paus met dikke duisternis werden overdekt, werd Genève onder Calvijn haar licht en brandpunt. Maar zal de dictatuur van de Hervormer de Genèvezen de schoonste verovering eens volks, de vrijheid, ontnemen? Neen, zij zal hun die geven; onderwijl het klerikale absolutisme, overal in Europa in de Roomse landen het despotisme, die dubbele bakermat der onzedelijke en der revoluties, zal handhaven.

Calvijn had zijn grote taak volbracht; maar zijn lichaamskrachten waren er onder versleten. Men zou zich verbazen dat hij er aan kon voldoen, wist men niet dat er onder dat broze lichamelijke hulsel een overvloed van levens en wilskracht aanwezig was. Mensen die niets doen, zijn gemeenlijk de onbarmhartigste gispers van hen die hun naam aan de grote gebeurtenissen dezer wereld verbinden; zij zouden wel willen dat er in het werk en in het karakter van die mannen geen enkel gebrek, onvolkomenheid of vlek bestond, en terwijl zij de ogen stelselmatig gesloten houden voor de lichtzijde van hun bestaan, weten zij er alleen de schaduwzijde van aan te wijzen. Zo is Calvijn voor zijn kwaadsprekers slechts de verklikker van Servet, de vervolger van Bolsec, Centilis, Castalion, de man van de sombere leer der predestinatie. Maar zij die de geschiedenis bestuderen, zoals Michelet, Guizot, Mignet, brengen allen de Hervormer een schitterende hulde toe, en verklaren hem voor de grootste godgeleerde der wereld en de grootste patriot van Genève: en indien er zich tegenwoordig in de stad, die hem de schoonste bladzijden van haar geschiedenis te danken heeft, stemmen verhieven, om hun smaadreuen tot hem te doen opklimmen, dan zouden wij hun toevoegen, wat de ongelovige Jean Jacques Rousseau zegt in *zijn Contrat Social*, in het tweede boek, het zevende hoofdstuk, vierde noot: "Zij die Calvijn enkel als de godgeleerde beschouwen, kennen de uitgebreidheid van zijn genie niet. De redactie der wijze wetten, waaraan hij veel deel had, doet hem even veel eer aan als zijn Institutie. Welke ommekeer er door de tijd ook in de erediens moge komen, zolang de liefde des vaderlands en der vrijheid niet in Genève zullen zijn uitgedoofd, zal de gedachtenis van die grote man niet ophouden er in zegening te zijn."

Minder verzwakt door de jaren dan door de lichamelijke ziekten en kwalen, en de

afmattende werkzaamheden waaraan hij zich overgaf, zag de Hervormer de dood van ver naderen; hij zag hem in het aangezicht zonder zich te verontrusten. En als hij somtijds in de tegenwoordigheid Desgenen, wiens ogen te rein zijn om het kwade te aanschouwen, die heilige beving van de profeet Jesaja gevoelde, dan richtte hij zijn blikken naar het kruis, en, zich door het geloof de gerechtigheid van Christus toerekenende, zei hij dan met de apostel Paulus: "Er is geen verdoemenis voor degenen die in Christus Jezus zijn."

21. Achteruitgang en ziekte

Tot de laatste ure van de dag zich tot werken geroepen voelende, kwam Calvijn door zijn sterke wilskracht zijn lichaamstijden te boven, en ging hij voort met zijn gewone bezigheden te verrichten. De Genèvezen ziende de doodstrekken op het gelaat van hun Hervormer, verbaasden zich en begrepen niet dat er in het lichaam van een stervende zoveel veerkracht was. Men beklagde en bewonderde hem; en hij, ongevoelig voor alles wat hem persoonlijk betrof, benuttigde de uren die hem te leven overig waren, met zoveel ijver als gewone mensen aanwenden om die te verkwisten. Hij streefde naar het onmogelijke, en het gelukte hem.

De kwaal, sterker dan zijn wil, zei hem echter op zekeren dag: "Tot hiertoe en niet verder."

Hij moest het opgeven. In Februari 1564 kreeg hij een bloedstorting onderwijl hij predikte. Van dit ogenblik ontzei zijn geneesheren hem alle openbare werkzaamheid: hij boog het hoofd en onderwierp zich.

Zijn ziekte nam op een onrustbarende wijze toe. Zijn lichaam weigerde alle voedsel, en vele dagen achtereen dronk hij slechts een weinig water: zijn smarten waren zo hevig, dat zij hem kreten ontrukten, maar nooit een enkele morrende klacht; als zij al te hevig waren, riep hij, de handen vouwende en de ogen ten hemel heffend uit: "Ach, Heere! tot hoe lang zal ik nog deze beker drinken?"

En God, die Zijn kinderen nooit te vergeefs aanroepen, hoorde zijn klachten en versterkte hem door zijn vertroosting.

Als de zieke een ogenblik verademing had, dat hij zich redelijk wel gevoelde, zette hij zich aan de studie. Tot zijn vrienden die hem rust aanbevalen, zei hij: "Als de Meester komt, wilt gij dan dat Hij mij niet wakende vinde?"

Als hem een aanval van smart in het midden van zijn werk overviel, riep hij uit: "Ik heb gezwegen, Heere! omdat Gij het beveelt; ja uw hand verbrijzelt mij, maar ik draag uw heiligen wil met geduld."

Tot op de 21ste April gingen zijn dagen met, smarten voorbij; maar zijn geest gevoelde de zwakte van zijn lichaam niet; hij behield zijn volle verstand, en zijn ziel heiligde zich bij de gewaarwording van het lijden.

Men wordt dan ook door verbazing aangegrepen bij het zien van de man die, gelijk aan een lamp die op liet punt is van uit te gaan, zich met de zaken van de republiek en met die van de kerk even als in de drukste dagen zijn levens bezig houdt. Zijn hart dat anders diep gevoelt, maar weinig uitlaat, ontboezemt nu al de schatten die het bevat; voor hen die hem omringen, is het niet een groot man die zij gaan verliezen, het is een vriend die de dood hun staat te ontrukken; worden degenen die nooit bemind hebben, dus bemind?

Calvijn, die gehoorzaamheid aan de bestaande machten geleerd en haar beoefend had,

drukte zijn verlangen uit om een bezoek te gaan brengen aan de heren van de Raad. De magistraten dit vernomen hebbende, voorkwamen hem en begaven zich naar zijn bed. De kranke bedankte hen vriendelijk voor dit grote bewijs van vriendschap dat zij hem gaven en sprak hen op een toon aan die hen diep trof; zijn stem had dat stroeve verloren, dat hem zo bijzonder eigen was: het was een vriend die tot vrienden sprak, en hoewel hij, even als de apostel Paulus, grote reden had om zich te verheffen, vernederde hij zich alsof hij de minste onder zijn broeders geweest was en deed een belijdenis van zijn verkeerdheden: "Ik dank u," zei hij tot de magistraten, "dat gij mij meer eer hebt aangedaan dan mij toekomt, en gij mij in vele zaken gedragen hebt zoals ik dat nodig had. Vergeef mij mijn gebreken, welke God mij behoeft te ontkennen. Neem mijn geringe arbeid welwillend aan, en dat die goede God ons altijd geleide en besture, en over ons en over ons volk zijn genade vermenigvuldige."

Na de magistraten kwamen de predikanten van hem afscheid nemen. Calvijn, hen met zijn verterende blik aanziende, bedankte hen voor dit laatste blijk van genegenheid dat zij hem gaven; hij herinnerde de werkzaamheden van zijn bediening en zijn stormachtige worstelingen met zijn tegenstanders, en betreurde in roerende bewoordingen al de gebreken die hij in zijn werk ontdekte.

"Ik, heb," zei hij hun "vele zwakheden gehad; en zelfs van al wat ik gedaan heb, deugde niets. De kwaadwilligen zullen dit woord wel opvatten; maar ik zeg het andermaal, ik ben een ellendig schepsel; maar als mijn ondeugden mishagd hebben, toch kan ik zeggen dat de wortel van de vreze Gods in mijn hart is geweest, dat de genegenheid goed is geweest; en ik bid u dat het kwaad mij vergeven zij, maar is er iets goeds geweest, dat gij u schikt om het na te volgen."

De predikanten drukten hem de hand en vertrokken met tranen in de ogen.

Op Pasen 2 April, wilde hij in weerwil van zijn smarten, voor de laatste maal de openbare godsdienst bijwonen en er het Avondmaal gebruiken. Hij liet zich in die oude en schone kerk brengen, waar hij vijfentwintig jaren te voren zijn eerste lessen over de Heilige Schrift gegeven had, en van wier predikstoel hij zo dikwijls de raad Gods had verkondigd, en in merkwaardige omstandigheden een bewonderenswaardige kracht had getoond, om onheilige monden het lichaam van Zijn Zaligmaker te betwisten....

Bij zijn aankomst richtten aller ogen zich naar hem; hij is mager, bleek, ontdaan, maar zijn blik, waarin geheel zijn leven zich heeft terug getrokken, heeft niets van zijn gewonen glans verloren; elk gelovige hem ziende, gevoelt als hij vertrekt, dat hij hem voor de laatste maal ziet; hij herinnert zich al wat die man voor kerk en voor vaderland gedaan heeft, en heeft een voorgevoel van de ontzaggelijke leegte, welke de dood onder hen veroorzaken zal, als hij hem hun ontnemt, en toch op lange na heeft hij de ouderdom niet bereikt waarop de mens op geen dag meer te rekenen heeft; maar het veelvuldig werk, de smart en de ziekte hebben hem gesloopt, en hem een te vroeg rijp ouderdom gegeven.

De eigenlijke prediker op die dag is Calvijn. Calvijn die de heilige tafel nadert, en zijn vermagerde handen uitstrekt, om de heilige tekenen uit de hand van Theodorus van Beza, zijn geliefde discipel, te ontvangen, die hem in de moeilijke roeping om Genève en het Franse protestantisme te besturen moet opvolgen.

Uit Neuchatel volgde Farel, gekromd onder het gewicht der jaren, met een pijnlijke angst, de loop van de ziekte van de Hervormer; hij wilde niet sterven zonder voor de laatste maal de hand van zijn vriend te hebben gedrukt. Hoe zeer de zieke ook

verlangde zijn wakkere medearbeider te zien, hij wist dit verlangen in zijn hart te verbergen. De 2^e Mei deed hij hem de volgende brief schrijven:

"Ik wens u een goede gezondheid, mijn zeer waarde broeder! en daar God wil dat gij in deze wereld na mij blijft, gedenk altijd onze vereniging die van de Kerk zoveel goeds heeft voortgebracht en waarvan wij in de hemel de vruchten zullen plukken. Echter bid ik u, dat gij u om mijnentwil niet aan de vermoënis van een reis bloot stelt. Ik heb moeite om adem te halen, en haast zal ik de laatste snik geven maar om gelukkig te leven en te sterven in Jezus Christus, Die voor Zijn kinderen in leven en in dood gewin is. Ik roep u en onze broeders het laatst vaarwel toe."

22. TESTAMENT VAN CALVIJN

In de Naam van God.

Aan allen wordt bekend gemaakt, dat in het jaar duizend vijfhonderd vier en zestig, op de vijf en twintigste dag van de maand April, ik, Pierre Chenelat, burger en beëdigd notaris van de stad Genève, geroepen ben tot de eerbiedwaardige Johannes Calvijn, dienaar van het Goddelijke Woord van de Kerk van Genève, en burger van genoemde stad. Deze, slechts lichamelijk ongesteld en ziek zijnde, heeft ten overstaan van mij verklaard, een testament en uiterste beschikking te willen laten opmaken, mij verzoekende, die op te schrijven, zoals hij zou dicteren en voorzeggen. Overeenkomstig deze opdracht heb ik gehandeld, en alles ten overstaan van hem opgeschreven, zoals hij het dicteerde en woord voor woord uitsprak, zonder iets weg te laten of toe te voegen. En wel aldus,

In de Naam van God.

Ik, Johannes Calvijn, dienaar van het Goddelijke Woord van de Kerk van Genève, voel mij zó verzwakt door vele ziekten, dat ik niet anders denken kan, dan dat God mij heel spoedig uit deze wereld wegnemen zal. Daarom heb ik besloten, mijn testament en uiterste beschikking te laten beschrijven, en wel in de volgende vorm. Allereerst dank ik God, dat Hij met mij, Zijn arm schepsel, medelijden gehad heeft, en mij getrokken heeft uit de afgrond van afgodendienst, waarin ik verzonken lag, om mij te leiden tot de klaarheid van het Evangelie, en mij deelgenoot te maken van de leer van de zaligheid, die ik maar al te onwaardig was. Ook is Hij in de betoning van Zijn barmhartigheid voortgegaan, en heeft mij met al mijn gebreken en zwakheden gedragen, die van die aard waren, dat ik het zekerlijk verdiend had, door Hem honderdduizend maal van voor Zijn aangezicht verstoten te worden. Maar wat meer is: Hij heeft Zijn genade jegens mij zóver uitgestrekt, dat Hij Zich van mij en mijn arbeid heeft willen bedienen, om de Waarheid van Zijn Evangelie uit te dragen en te verkondigen. Zo betuig ik te willen leven en sterven in het geloof, dat Hij mij geschonken heeft, en geen andere hoop of toevlucht te hebben, dan Zijn genadige aanneming tot kind, waarop heel mijn zaligheid gefundeerd is. Ik omhels de genade, die Hij mij in onze Heere Jezus Christus bewezen heeft, en steun op de verdienste van Zijn dood en lijden, opdat daardoor al mijn zonden begraven zullen zijn. Ook bid ik Hem, mij zo te wassen met en te reinigen door het bloed van deze grote Verlosser, dat voor ons arme zondaren vergoten is, dat ik voor Zijn aangezicht, als Zijn beeld dragend, verschijnen kan.

Ook verklaar ik, dat ik, naar de mate van de genade, die God mij verleend heeft, getracht heb, Zijn Woord in prediking en geschrift zuiver te leren, en de Heilige Schrift getrouw uit te leggen. In alle disputen, die ik met de vijanden van de

Waarheid gehad heb, heb ik nimmer gebruik gemaakt van sluwheid of sophisterij, maar steeds ben ik eerlijk te werk gegaan in de verdediging van Zijn zaak. Maar helaas! mijn wil en ijver, als ik zo spreken mag, waren zó koel en traag, dat ik mij in alles en overal zeer schuldig voel. En ware Zijn goedheid niet oneindig, al mijn toewijding zou slechts rook geweest zijn. Zelfs de genadegaven, die Hij mij geschonken heeft, stellen mij des te schuldiger, zodat mijn toevlucht hierin is gelegen, dat Hij de Vader van de barmhartigheid is, en Zich ook als Vader van zulk een ellendig zondaar betonen wil.

Wat het weinige betreft, waarover God mij hier de beschikking gegeven heeft, zo benoem ik tot mijn enige erfgenaam mijn zeer geliefde broeder Antonie Calvijn, maar alleen eershalve, hem als enig recht de zilveren coupe vermakende, die ik van de heer De Varennes gekregen heb, hem verzoekende daarmee tevreden te zijn, waaraan ik niet twijfel, omdat hij weet, dat ik het om geen andere reden doe, dan dat het weinige, dat ik nalaat, voor zijn kinderen blijft.

Ook vermaak ik aan het College tien kronen, en aan het fonds voor arme vreemdelingen evenveel. Een gelijk bedrag aan Jeanne, de dochter van Charles Costan en mijn halfzuster van vaderszijde. Vervolgens aan Samuel en Jan, zonen van genoemde broeder, mijn neven, ieder veertig kronen. Aan mijn nichten Anna, Suzanna en Dorothea ieder dertig kronen. Daarentegen vermaak ik aan mijn neef David, haar broeder, slechts vijf en twintig kronen, als straf, omdat hij lichtzinnig en wispelturig is.

Dit is alles, wat God mij aan middelen verleend heeft, voor zover ik de waarde aan boeken, meubelen, huisraad, enz. heb kunnen berekenen. Mocht er nog iets meer gevonden worden, dan is het mijn bedoeling, dat dit onder mijn genoemde neven en nichten verdeeld wordt, waarbij David niet behoeft te worden uitgesloten, indien God hem de genade geeft, zich voortaan gematigder en bezonnener te gedragen. Ik geloof echter, dat er zich in dit opzicht niet veel moeilijkheden meer zullen voordoen, vooral, wanneer mijn schulden betaald zijn, waarmee ik mijn broeder belast heb, op wie ik mij in deze verlaat, en wie ik tot uitvoerder van dit testament benoem, tezamen met de achtenswaardige Laurent de Normandie; ik geef hun volmacht, zonder verdere formaliteiten inventaris te maken, en mijn meubelen te verkopen, ten einde de beschikking te krijgen over de gelden, die nodig zijn, om uitvoering te kunnen geven aan de inhoud van dit testament, dat opgemaakt is op de vijf en twintigste April van het jaar duizend vijfhonderd vier en zestig. Aldus gedaan, Joan Calvijn

Nadat ik bovenstaande geschreven had, heeft genoemde eerwaarde Calvijn terstond het stuk met zijn gebruikelijke handtekening ondertekend.

De volgende dag, namelijk de zes en twintigste April van het jaar duizend vijfhonderd vier en zestig, liet genoemde eerwaarde Calvijn mij wederom ontbieden, tezamen met de eerwaarden: Theodorus Beza, Raymond Chauvet, Michel Cop, Louis Enoch, Nicolas Coladon en Jacques Desbordes, dienaren van het Goddelijke Woord in deze Kerk, benevens de eerwaardige Henri Scrimger, professor in de vrije kunsten, allen burgers van Genève. In hun tegenwoordigheid heeft hij verklaard, dat hij mij dit testament, in bovenstaande vorm, ten overstaan van hemzelf, en overeenkomstig zijn aanwijzingen, heeft laten opschrijven, mij verzoekende, het in tegenwoordigheid van hem en genoemde getuigen voor te lezen, aan welk verzoek ik met duidelijke stem, alles woord voor woord lezend, gevolg heb gegeven.

Na deze voorlezing heeft hij verklaard, dat dit zijn uiterste wilsbeschikking is, die hij in acht genomen wenste te zien. Ten einde één en ander nog te bekrachtigen, heeft hij bovengenoemden verzocht, het stuk met mij te ondertekenen, gelijk ook geschied is, in bovengenoemd jaar, op bovengenoemde dag, te Genève, in de Kanunnikstraat, in het huis van de testateur.

Met het oog op de geloofwaardigheid en de bewijskracht, heb ik dit testament in bovenstaande vorm opgesteld, ten einde het aan belanghebbenden te doen toekomen, voorzien van het gewone zegel van onze zeer geachte Heren en Overheden, en van mijn eigen handtekening,

P. Chenelat

Chenelat was sedert 1563 burgemeester van Genève.

Eerst op 25 December 1559 werd Calvijn burger van Genève.

Guillaume de Trie, Sieur de Varennes, was een goed vriend van Calvijn. Hij was in 1549 in de stad gekomen, en stierf in 1561 op 37-jarige leeftijd.

Het fonds voor arme vreemdelingen was gesticht uit een legaat van Busanton (zie brief 77), en daarna verrijkt met andere legaten en gaven. Ook Calvijn droeg jaarlijks een bedrag bij.

Marie, de halfzuster van Calvijn, was reeds in 1536 uit Nyon naar Zwitserland gekomen. Zij is gehuwd geweest met Charles Costan, over wie niets bekend is.

Antonie Calvijn is tweemaal gehuwd geweest. Zijn eerste vrouw was Anna Lefert; uit dit huwelijk werden vier kinderen geboren, te weten: Samuel, David, Anna en Suzanna. Zijn tweede vrouw was Antoinette Commelin; uit dit huwelijk werden eveneens vier kinderen geboren, te weten: Jan, Dorothea, Judith en Marie; de beide laatste kinderen werden geboren na Calvijn's dood.

David en Samuel werden later door hun vader wegens hun ongehoorzaamheid onterfd.

Op 8 Juli kocht de stad Calvijn's boeken.

De gehele nalatenschap van Calvijn zal ongeveer vijfduizend gulden bedragen hebben, berekend naar de muntwaarde in deze tijd.

23. Calvijn overleden

Farel, die in het lichaam van een grijsaard al de frisheid van een jeugdig en liefhebbend hart bewaarde, nam zijn reisstaf op en kwam bij kleine dagreizen te Genève. De tijden waren vrij wat veranderd, bij toen de overwinnaar op Pierre de La Baume in de kracht van zijn leven de jeugdige en beroemde schrijver van de "Christelijke institutie," dwong zijn werk met hem te delen; de jaren hadden de een veranderd en de arbeid had de andere versleten.

Slaan wij enige ogenblikken deze twee grote arbeiders, die in de wijngaard Gods van de eerste ure af gearbeid hebben, gade, terwijl zij van elkaar afscheid nemen om elkaar eerst in de hemel weer te zien.

Welk een roerend, maar ook welk een groots schouwspel! Hier ziet gij de man van daden die in het Roomse gebouw een bres gebeukt heeft; dan de wetgever die op de puinhopen, welke zijn vriend gemaakt, heeft, het gebouw van die hervormde kerk van Frankrijk heeft opgetrokken, welke de schoonste en de roemrijkste is van die uit de krachtige stam der reformatie zijn gesproten. Het zijn twee broeders, die alleen meer gedaan hebben dan een legioen; zij buigen hun eerwaardige hoofden voor den. Meester die zij gediend hebben; vergeten hun werk dat hun granieten voetstuk voor het nageslacht uitmaakt, verootmoedigen zich voor God, belijden Hem hun fouten en hebben maar één smart, van namelijk niet genoeg of niet goed genoeg te hebben gearbeid; zij verwachten geen beloning, want zij hebben niets verdiend en al hun

betrouwen is alleen in die Jezus, die hun van God geworden is wijsheid en gerechtigheid, heiligmaking en verlossing.

Voorzeker, er zijn in het leven der twee Hervormers zeer schone bladzijden, maar geen meer treffend dan die ons de oude Farel toont voor de laatste maal zijn meester en zijn vriend omhelzende, en weer zijn reisstaf opnemende om naar Neuchâtel te gaan en weldra daarna in deze zijn wijkplaats en aangenomen woonplaats te sterven.

Na het vertrek van Farel werd de toestand van Calvijn al erger en erger, en de zwakte nam zodanig toe, dat hij zonder hulp niet de minste beweging doen kon. Genève wachtte dag op dag de dood van de man die het van het juk van bijgeloof en van ongelooft bevrijd had; het begreep de grootte van het verlies dat het zou gaan ondervinden. Maar het voelde dit eerst de 27ste Mei, toen men tegen de avond in de straten als van een doorklok de woorden hoorden: "Mijnheer Calvijn is dood!"

De Hervormer had zijn ziel aan God overgegeven met het aanhalen van dit vers van de apostel Paulus; dat hij niet ten einde kon brengen: *"Het lijden dezes tegenwoordigen tijds is niet te waarden bij de heerlijkheid, die ons zal geopenbaard worden."*

Calvijn had zijn grootse loopbaan volbracht, en had geleefd 52 jaren, 1 maand en 13 dagen.

Genève nam de rouw aan en vergoedde door zijn droefheid de grote en diepe smarten, welke zijn onstandvastigheid en lichtzinnigheid hem hadden veroorzaakt; zijn tranen waren de enige plechtigheid die 's mans begraafing onderscheidde; schoner kon de Hervormer er niet hebben. Zijn dood was ook zijn zegetocht; want die verkondigde zijn grootheid, en plaatste hem op een voetstuk waar zijn vijanden hem niet van zullen kunnen afwerpen.

Zijn stoffelijk overschot werd door de gehele stad op het kerkhof van Plainpalais bijgezet. Geen enkele rede werd bij zijn graf uitgesproken, dat door niets van dat des geringstenburgers werd onderscheiden. De vreemdeling die Genève bezoekt, zal er noch marmarsteen, noch standbeeld vinden, niets dat hem aan de grote Hervormer doet denken, en als hij tussen de graven van het kerkhof van Plainpalais doorwandelt, ontdekt hij een kleine vierkante opstaande steen, waarin deze twee letters gegrift staan: J. C.

Rusten werkelijk onder dit nederige gedenkteken de overblijfselen van de Hervormer, in afwachting van de gelukzalige opstanding? Niemand kan dat zeggen. een vrome hand ongetwijfeld heeft deze steen daar gezet, die meer tot het hart spreekt dan het een trotse piramide zou kunnen doen.

Grote mannen hebben geen kunstenaars en standbeelden nodig om hun naam tot de nakomelingschap over te brengen; het enige, hunner waardige gedenkteken is dat, hetwelk zij zichzelf hebben opgericht, door de grote dingen die zij gedaan hebben en waarover de tijd zijn kleed der vergetelheid niet kan werpen.

Het doet er dus weinig toe, dat wij de plaats niet kennen, welke Calvijn onder de doden op het kerkhof van Plainpalais beslaat, als zijn naam niet af te scheiden is van de godsdienstige omwenteling, waaraan Genève zijn zedelijke grootheid verschuldigd is; het doet er weinig toe, dat onder het doorlopen van straten en openbare pleinen dier stad, niets ons de man herinnert, die Rome en de Libertijnen overwon: Rome, door aan zijn aangenomen stad de Bijbel te geven; de Libertijnen, door haar van hun dienstbaarheid te bevrijden. Dat zijn gedenktekenen duurzamer dan koper en brons, en

die de Hervormers meer verheffen dan het een zuil van honderd el zou kunnen doen.

Het Genève der zestiende eeuw heeft sedert enige jaren veel verandering ondergaan, die het haast onherkenbaar maakt, en weldra zal er van die stad niet meer overblijven dan er van het oude Parijs is overgebleven: gedenktekenen; maar zolang die staande blijven, zullen zij ons van Calvijn spreken en van zijn strijden, zijn lijden en zijn zegepraal. Gaan wij naar de Sint Pieters, en Sint Gervais, de Magdalenakerk, iedere steen zal daar ons een toneel uit 't verleden herinneren en ons de apostolische bedrijven vertellen van de man, die, Gode en zijn vaderland getrouw, een uitstekend Christen en een voortreffelijk vaderlander was.

Gaan wij naar de academie die hij stichtte, haar zalen zullen ons verhalen dat hij de onkunde de oorlog aandeed, zoals hij de onzedelijkheid deed; zij zullen ons herinneren zijn helder, methodisch, geleerd, diep onderwijs, vol van dat gezond verstand, hetwelk het ware genie van de theologant uitmaakt; daar zullen wij hem omgeven zien van beroemde mannen, wier vriend en meester hij was, hen met die machtigen adem bezielende die hen, even als nog hun opvolgers, aan de grootheid der stad deed arbeiden; "en vraagt gij naar het geheim van die macht, een der stenen van dit college zal het u in enige Hebreeuwse woorden zeggen, die de Hervormer er deed inbeitelen. Kom hier op de plaats, ga onder het oude portiek, dat de grote trap onderschraagt en daar zult gij lezen: *"De vreeze des Heeren is het beginsel der wijsheid."*

En het is niet op de muur ook niet op een der pilaren, dat deze woorden gegraveerd zijn. Merk het wel op; het is op de sleutel van het gewelf; welk een zinnebeeld, welk een les!"

Gaan wij in gedachte het huis bezoeken waarin de Hervormer leefde en stierf, het zal op zeer aandoenlijke wijze ons van hem spreken. Het zal ons gewagen van zijn huwelijksmart, toen hij als vader zijn kinderen beweende, als echtgenoot de ogen van zijn geliefde vrouw sloot, toen hij, van haar door de dood gescheiden, zich alleen zag, zwak, lijdend, ziekelijk en al te dikwerf verbitterd, zoekende in het gebed en de gehoorzaamheid aan zijn God het enige geneesmiddel dat voor de grootheid van zijn kwalen past.

Dit huis zal ons zeggen, dat het, hoe klein ook, een herbergzaam oord was voor zijn vrienden, zijn collega's en de talrijke vreemdelingen, die door zijn faam naar Genève gelokt werden; het zal ons verhalen van de verbazing van de kardinaal Sadolet, die eens aan zijn deur kloppende iemand zag die haar voor hem opende: het was de Hervormer. Deze dacht dat Calvijn rijk was als een kardinaal, en hij was arm als een apostel. Hij die de godsdienstige beweging van het Franse protestantisme bestuurde, en wiens stem gezag had in de raadsvergadering der hervorming, had alle moeite ter wereld, zelfs in de goede jaren om "de twee einden aan elkaar te knopen," zoals hij aan Viret schreef.

Zijn meubilair zal ook tot ons spreken, en zal ons wat beters vertellen dan de prachtige meubelen van het Vaticaan; en nog behoorde dit geringe meubilair hem niet geheel, zijnde een gedeelte daarvan het eigendom der republiek, die het hein geleend had.

In de inventaris die daarvan na zijn dood gemaakt werd, leest men deze woorden: "Meubilair van Calvijn, dat aan de Raad is teruggegeven: Een ruw bewerkt ledikant van notenbomenhout; een dito vierkante tafel, een gesneden bank bij deze tafel, een notenbomen buffet met ijzer beslagen, het hout van een handenwaskom, een

notenbomen met ijzer beslagen koffer, een bewerkte notenbomen stoel met rug, een vierkanten houten tafel, een ledikant, een gesneden bank, een andere vierkanten notenbomen tafel, een dito ledikant, vier dennenhouten tafels, een dozijn voetbanken zo goede als slechte, een boekenrek."

't Kapitaal van de Hervormer was in verhouding met zijn ameublement en ging zo in sieraden als in geld de 200 kronen niet te boven, die hij bij testament aldus verdeelde: voor het college 10 kronen, voor de beurs van arme vreemdelingen 10 kronen, aan een zijner zusters 10 kronen, aan twee neven 80 kronen, aan twee nichten 60 kronen, aan een andere neef 25 kronen; tezamen 195 kronen.

Als zijn ziekte nog langer geduurd had, zou hij met schulden gestorven zijn, daar hij geen traktement wilde ontvangen van de dag af dat hij genoodzaakt was zijn bediening neder te leggen. Deze grote man achtte zich nutteloos, omdat hij niet meer predikte en niet meer onderwees; en toch, was zijn sterfbed niet de leerstoel van waar hij zijn voortreffelijkst onderwijs gaf? Zetten zijn laatste ure niet de kroon op zijn gehele leven? Verheerlijkte hij zijn Verlosser niet door tegen zijn lichaamskwalen te worstelen, zoals hij hem verheerlijkt had in het worstelen tegen de Libertijnen? zijn nederige onderwerping onder al dat lijden dat zijn Meester over hem beschikte, zijn kalmtte in het aangezicht van de naderende dood, zijn die niet te tellen onder de schoonste daden van zijn stormvol apostelschap? Gaf hij niet een Eliza op zijn sterfbed bevel, om de pijl te schieten, die de verlossing van Israël moest zijn?

Wij hebben gezegd dat Calvijn geen gedenkteken heeft te Genève, wij vergissen ons. Daar is er een dat voor hem werd opgericht, vier dagen na zijn dood. Op het door de tijd zwartbruin geworden register van het consistorie ziet men een ±; (kruisteken) onmiddellijk daarachter leest men de naam Calvijn, vervolgens de woorden: *"Hij is naar God gegaan de 27ste van dit jaar."*

Hij is naar God gegaan! Calvijn kan geen schoner lijkrede hebben. Hij is de Enige Die hij zou verlangd hebben.

Calvijn leeft en zal leven, en hoe meer men zal inzien, dat de ware grootheid is de zedelijke grootheid, des te meer zal ook de wetgever van Genève in de achting en bewondering rijzen der mannen, die zich door geen sekte en partijgeest laten beheersen. Zo hebben mannen als een Florimond van Rérond, Papyre Masson, Estienne Pasquier, Bossuet, Elie Dupin, Desmay en vele andere, alle Roomse schrijvers en tegenstanders der Hervorming, hulde gebracht aan de zedelijkheid, de rechtschapenheid en het genie van Calvijn.

Toen paus Pius IV zijn dood vernam, zei hij: "Wat de kracht van die ketter heeft uitgemaakt, is dat het geld nooit iets voor hem is geweest; met dergelijke dienstknechten zou ik meester zijn van de beide oevers van de oceaan."

5. VOORWOORD VAN CALVIJN IN ZIJN INSTITUTIE

JOHANNES CALVIJN AAN DE LEZER

Bij de eerste editie van dit werk ben ik - zoals dat bij kleinere geschriften wel vaker gebeurt - voor het merendeel niet al te grondig te werk gegaan, omdat ik in het geheel niet verwachtte dat het zoveel succes zou hebben als de Heere het naar Zijn onmetelijke goedheid gegeven heeft. Maar toen ik begreep dat het bij vrijwel alle vromen een zo gunstig onthaal verkreeg als ik nooit had durven verlangen, laat staan verwachten, vond ik niet alleen dat mij veel meer geschonken werd dan ik verdiend had, maar meende ik ook dat het van grote ondankbaarheid zou getuigen als ik niet althans zou proberen naar de maat van mijn geringe vermogen te beantwoorden aan de blijken van toegenegenheid jegens mij, die mij als vanzelf uitnodigden om aan het werk te gaan. Ik heb dat niet alleen geprobeerd in de tweede editie, maar bij elke nieuwe druk van het werk werd het met enige toevoegingen verrijkt. Hoewel ik zeker geen spijt had van de arbeid die ik er destijds aan besteed had, was ik toch pas echt tevreden over mijn werk toen het de opbouw en de indeling verkregen had waarin het nu aangeboden wordt. Ik reken erop dat ik hiermee iets gegeven heb wat de instemming van u allen verkrijgen kan.

Voorwaar, met hoeveel inzet ik mij erop heb toegelegd om dit werk ten dienste van Gods kerk te verrichten, daarvan kan ik in elk geval als lichtend bewijs aanvoeren dat ik mij in de afgelopen winter, toen ik dacht dat mij door de vierdendaagse koorts de dood werd aangezegd, naarmate de ziekte toenam te minder gespaard heb, om uiteindelijk een boek te kunnen nalaten waarmee ik enigszins die zo welwillende aansporing van de vromen kon vergelden. Ik had het wel sneller willen doen, maar het is snel genoeg als het goed genoeg is.'

Wanneer ik mag vernemen dat het voor Gods kerk nog rijker vrucht draagt dan het al gedaan heeft, zal ik dat beschouwen als een bewijs dat het op het juiste ogenblik verschenen is; dat is mijn enige wens. Het zou er stellig slecht met mij voorstaan, als ik niet genoeg zou hebben aan de goedkeuring van God alleen en mij nog iets zou aantrekken van de domme en onterechte oordelen van onkundige, of de onbillijke en boosaardige kwalificaties van verdorven lieden. Want hoewel God mijn ziel doordrongen heeft van het verlangen om Zijn koninkrijk uit te breiden en het publieke belang te dienen, en hoewel ik mijzelf er ook terdege van bewust ben en Hem en de engelen tot getuigen heb dat ik vanaf het moment dat ik het ambt van leraar in de kerk aanvaard heb, geen ander voornemen gehad heb dan de kerk te dienen door de zuivere leer van de godzaligheid te verdedigen, meen ik toch dat er niemand is die meer door laster aangevallen, gebeten en verscheurd wordt.

Toen deze brief al bij de drukker lag, kreeg ik te horen dat in Augsburg, waar de Rijksdag gehouden werd; (bedoeld is de Rijksdag van Augsburg, gehouden van 25 februari tot 28 maart 1558) het gerucht verspreid werd dat ik tot het pausdom overgegaan zou zijn, en dat dit gerucht aan de vorstelijke hoven gretiger dan verwacht mocht worden ontvangen werd. Dat is dan zeker de manier om waardering te laten blijken bij mensen aan wie stellig de vele bewijzen van standvastigheid niet ontgaan zijn die ik geleverd heb en die zo in tegenspraak met deze vuile laster zijn dat ze mij ten overstaan van alle rechtvaardige en beschaafde rechters daartegen hadden moeten beschermen. De duivel met heel zijn bende vergist zich echter als hij door me te

overstelpen met smerige leugens denkt te bereiken dat ik me door die onwaardige behandeling enigszins laat breken of trager worden zal. Want ik vertrouw erop dat God mij naar Zijn onmetelijke goedheid vergunnen zal met onverminderd geduld te volharden in de loopbaan van Zijn heilige roeping. Met deze uitgave geef ik de vrome lezers een nieuw bewijs daarvan in handen.

Mijn bedoeling met dit werk is verder geweest om kandidaten in de heilige theologie zo voor te bereiden en te instrueren voor de lezing van Gods Woord dat zij een gemakkelijke toegang daarin verkrijgen en zonder in hun schreden belemmerd te worden daarin kunnen voortgaan. Naar ik meen heb ik de kern van de religie in al zijn aspecten zo samengevat en gerangschikt dat het voor een ieder die deze kern goed begrepen heeft, niet moeilijk zal zijn om te bepalen wat hij met name in de Schrift moet zoeken en op welk doel hij alles dient te richten wat daarin vervat ligt. Nu op deze wijze de weg als het ware gebaad is, behoef ik mij in de hierna nog uit te geven commentaren op de Schrift niet meer genoodzaakt te zien lange uiteenzettingen te houden over leerstellige aangelegenheden en uit te weiden over de algemene leerstukken; die zal ik daarom steeds kort houden. Op deze manier blijft de vrome lezer veel moeite en overlast bespaard, als hij zich maar, voordat hij begint, wapent met de kennis van het voorliggende werk als een noodzakelijk middel. Maar omdat deze opzet van mijn onderricht in al mijn commentaren als het ware weerspiegeld wordt en helder aan de dag treedt, wil ik liever metterdaad duidelijk maken wat dit inhoudt dan het in woorden te verkondigen.

Vaarwel beminde lezer, en zo u enige vruchten plukt van mijn inspanningen, sta mij dan bij God onze Vader bij in uw gebeden.

Genève, 1 augustus 1559

Zij voor wie ik in een klein geschrift het pleit had willen voeren, hebben' met hun leergierigheid zelf voor dit grote boek gezorgd.³

Augustinus, Brief 7:

Ik reken mijzelf tot degenen die al lerend schrijven en al schrijvend leren.

25. BRIEF VAN CALVIJN AAN KONING FRANÇOIS 1, KONING VAN FRANKRIJK

Geplaatst voorafgaand aan de Institutie¹

AAN DE HOOGMACHTIGE EN DOORLUCHE MONARCH, FRANÇOIS, DE ALLERCHRISTELIJKSTE KONING VAN FRANKRIJK, ZIJN VORST, ZIJN SOUVEREINE PRINS EN HEER, BIDT JOHANNES CALVIJN VREDE EN ZALIGHEID IN CHRISTUS TOE.

1. DE OMSTANDIGHEDEN DIE DE AUTEUR BEWOGEN HEBBEN DIT BOEK TE SCHRIJVWEN VAN DE CHRISIELIJKE ONDERWIJZING

Toen ik de eerste hand aan dit werk legde, roemruchte koning, stond mij allesbehalve voor ogen dingen te schrijven die later aan uwe majesteit aangeboden zouden worden. Mijn bedoeling was slechts enkele elementaire zaken door te geven tot vorming in de ware vroomheid van hen die door een zekere ijver voor de godsdienst geraakt worden. Eerst en vooral zette ik mij tot dit werk ten dienste van onze Franse landgenoten, want ik besefte dat zeer velen hongerden en dorstten naar Christus, maar ik zag dat er slechts heel weinigen waren die werkelijk een iets meer dan oppervlakkige kennis van Hem bezaten. Dat dit mijn voornemen geweest is, getuigt het boek zelf, want het is opgezet om op een eenvoudige en ongeunstelde manier onderricht te geven. Maar toen ik tot het inzicht kwam dat de razernij van bepaalde verdorven lieden binnen uw koninkrijk zo de overhand gekregen heeft dat daar voor de gezonde leer geen plaats meer is, leek het mij een goede zaak als ik in een moeite door zowel mijn landgenoten onderricht zou geven als bij u een belijdenis neer zou leggen waaruit u kunt leren wat de leer inhoudt waartegen die van razernij bezeten lieden zich met zoveel verbeterheid keren dat ze uw koninkrijk vandaag de dag te vuur en te zwaard in opschudding brengen.

Ik durf namelijk wel te zeggen dat ik in dit boek ongeveer heel de kern aan de orde gesteld heb van juist die leer waarover deze lieden roepen dat ze met de kerker, ballingschap, verbeurdverklaring en de brandstapel bestraft, ja te land en ter zee uitgeroeid dient te worden. Zeker, ik weet met wat voor felle aanklachten ze uw oren en hart vervuld hebben, om onze zaak bij u zo hatelijk mogelijk voor te stellen, maar u zou in uw welwillendheid toch dit moeten overwegen, dat er geen onschuld in woorden of in daden meer zal zijn als het al voldoende is een beschuldiging te uiten.

Om haar in diskrediet te brengen zou iemand inderdaad naar voren kunnen brengen dat de leer waarover ik nu bij u verantwoording probeer af te leggen, reeds lang veroordeeld is door de kritiek uit alle lagen van de bevolking en begraven ligt onder talrijke rechterlijke vonnissen. Maar daarmee zou hij dan niets anders zeggen dan dat zij, deels door de bemoeienis en de invloed van onze tegenstanders met geweld neergeslagen en deels door leugens, listen en laster verraderlijk en bedrieglijk ten onder gehouden wordt. Geweld is het dat zonder vorm van proces bloedige vonnissen over haar geveld worden; bedrog, dat zij onverdiend van verraderij boosaardig beticht en gebrandmerkt worden.

(Toespeling op het edict van januari 1535, dat de uitroeiing van kettters verordende.)

---

¹ De noten die voorkomen in de oude versie van Dr. Abr. Kuyper en in de nieuwe uitgave van dhr. De Niet, worden hier weggelaten

Laat niemand denken dat wij ten onrechte ons beklag doen, want u zelf, Aller Edelste koning, kunt onze getuige zijn met welke leugens en laster zij elke dag bij u ervan beticht wordt niets anders te beogen dan koningen de scepter uit de handen te rukken, alle recht en gericht te verdrijven, heel de maatschappelijke orde te ontwrichten, de vrede en de rust onder het volk te verstoren, alle wetten af te schaffen, alle eigendom en bezit te vernietigen, kortom alles ondersteboven te keren. En toch hoort u dan nog maar een heel klein stukje, want onder het volk worden gruwelijke berichten rondgestrooid en als die waar zouden zijn, zou iedereen in deze wereld met recht en reden vinden dat deze leer met degenen die erachter zitten een duizendvoudige dood door vuur en foltering verdient. Wie verbaast zich er nog over dat een algemene haat jegens haar ontbrand is, wanneer men geloof hecht aan zulke volslagen onge-rechtvaardigde beschuldigingen?

Zo komt het dat alle lagen van de bevolking samenspannen en samenzweren om ons zelf en onze leer veroordeeld te krijgen. Gedreven door dit verlangen spreken zij die de rechtbank vormen als hun vonnis uit wat zij aan vooroordelen van huis meegenomen hebben, en ze denken dat ze hun taak naar behoren vervuld hebben als ze iemand slechts ter dood veroordelen wanneer die op grond van zijn eigen bekentenis of op grond van betrouwbare getuigenissen schuldig bevonden is. Maar aan welke misdaad dan? Aan die veroordeelde leer, zeggen zij. Maar met welk recht is die veroordeeld? Waar men in de verdediging altijd op terugviel, was dat men geen afstand van die leer wilde nemen, maar haar als waar beschouwde. Tegenwoordig krijgt men echter niet eens meer de gelegenheid om er fluisterend iets over te zeggen.

2. PLEIDOOI VOOR DE VERVOLGDE HERVORMINGSGEZINDEN

Het is daarom niet onbillijk, onoverwinnelijke koning, dat ik u vraag ten volle kennis te nemen van deze zaak, die tot nu toe zeer onordelijk, zonder een gebruikelijke rechtsgang en meer in onbeheerste hartstocht dan in rechtmatige ernst in behandeling genomen is - of die men hoe dan ook geen rustige behandeling gegund heeft. U moet ook niet denken dat ik hier een persoonlijk pleidooi wil voeren, om daarmee voor mijzelf een behouden terugkeer naar mijn vaderland mogelijk te maken, want hoewel ik naar mijn land blijf verlangen met de natuurlijke genegenheid die alle mensen past, valt het mij, zoals de zaken nu staan, toch niet moeilijk ervan verstoken te zijn. Nee, ik behartig de zaak van alle vromen samen, ja van Christus zelf, die thans in uw koninkrijk op allerlei manieren verscheurd en vertrapt wordt en als het ware hopeloos erbij ligt, al is dat meer door de tirannie van bepaalde farizeeërs dan dat het met uw medeweten gebeurt.

We hoeven hier niet te zeggen hoe het komt, maar dat onze zaak het zwaar te verduren heeft is zeker. De goddelozen hebben het immers zover gekregen dat de waarheid van Christus, zo al niet verdreven en uiteengeslagen als zij is ten onder gaat, dan toch even onzichtbaar is als in het graf en geen enkel aanzien geniet. En de schamele gemeente is bezweken in wrede moordpartijen, in ballingschap gejaagd of zo murw gemaakt met dreigementen en verschrikkingen dat ze geen kik meer durft te geven. Maar zelfs nu nog houden ze aan met hun gebruikelijke waanzin en wreedheid; ze blijven met alle kracht duwen tegen een wand die reeds overhelt en storten zich op de ruïne die ze gemaakt hebben. En intussen is er niemand die naar voren treedt en zich als beschermheer tegen al dit woeden en razen keert.

Sommigen willen de indruk wekken dat ze de waarheid zeer zijn toegedaan en die spreken dan als hun oordeel uit dat men onkundige mensen hun dwaling en onvoorzichtigheid moet vergeven.

Ja, zo zeggen mensen dat die zich gematigd opstellen. Ze noemen het dwaling en

onvoorzichtigheid, terwijl ze weten dat het de volkomen zekere waarheid van God is; ze spreken van onkundige mensen, terwijl ze zien dat het verstand van die mensen door Christus toch niet zo laag aangeslagen is, maar dat Hij het de verborgenheden van Zijn hemelse wijsheid waardig gekeurd heeft. Zozeer schamen zij zich allen voor het Evangelie.

Zie wat u te doen staat, zeer doorluchtige koning, en wend de oren en het hart niet af van uw zo rechtvaardige taak als beschermer, vooral niet nu het om zo'n belangrijke zaak gaat, namelijk de vraag hoe Gods eer op aarde ongeschonden blijft, hoe Gods waarheid haar waardigheid behoudt, en hoe het rijk van Christus onder ons in stand kan blijven. De zaak verdient het door u gehoord te worden, ze verdient het dat u er kennis van neemt, ze verdient het dat u als rechter een beslissing neemt. Ook deze gedachte maakt iemand immers tot een ware koning, dat hij erkent in de uitoefening van zijn koningschap Gods dienaar te zijn. En een koning die met zijn regering niet beoogt God te dienen, oefent geen koninklijk gezag uit, maar gedraagt zich als een rover.³ Hij vergist zich ook als hij langdurige voorspoed verwacht voor zijn rijk als dat niet met Gods scepter, dat is Zijn heilig Woord geregeerd wordt; aangezien de hemelse uitspraak niet zijn kracht kan verliezen waarin gezegd wordt dat een volk ten onder gaat wanneer de profetie ontbreekt.⁴

Ook minachting voor onze geringe staat mag u niet van deze opdracht weerhouden. Wij zijn ons er inderdaad terdege van bewust dat we maar schamele, verachte en kleine mensen zijn - arme zondaren voor God en in de ogen van mensen allermint geacht, het uitvaagsel en afschrapsel van de wereld, zo u wilt, of welke nog verachtelijker benaming men ons verder ook geven kan. Er blijft ons daarom niets anders over om ons bij God op te beroemen dan Zijn barmhartigheid alleen, waardoor wij zonder enige verdienste aan onze kant tot de verwachting van de eeuwige zaligheid aangenomen zijn. Het enige waarop wij ons echter bij mensen kunnen beroemen is onze zwakheid, maar die te bekennen, al is het maar door een buiging van het hoofd, geldt onder hen als de grootste schande.

Onze leer gaat evenwel alle roem van de wereld te boven; zij moet wel boven elke macht staan, zonder overwonnen te kunnen worden, omdat zij niet van ons is, maar van de levende God en van Christus, die door de Vader tot koning aangesteld is om te heersen van zee tot zee en van de rivieren tot aan de einden van de aarde. Ja, Hij heerst en wel zo dat de ganse aarde, met de kracht van haar ijzer en brons, met de glans van haar goud en zilver, wanneer ze slechts geslagen wordt door de roede van Zijn mond, verbrijzeld wordt als een aardewerken pot, zoals het luidt in de profetieën over de grootheid van Zijn koninkrijk.

Onze tegenstanders roepen daar tegenin dat wij ons ter kwader trouw beroepen op Gods Woord en het als de grootste schurken vervalsen.? Dat dit echter niet alleen een boosaardige beschuldiging, maar ook een bijzonder grove onbeschaamdheid is, zult u zelf in uw wijsheid wel kunnen uitmaken, als u leest wat wij belijden.

Toch moet hier ook nog iets gezegd worden om u tot lezen te brengen, om uw belangstelling en aandacht te trekken of in elk geval de weg daartoe te banen. Toen Paulus zei dat alle profetie conform de regel van het geloof dient te zijn, heeft hij daarmee een heel goede maatstaf aangereikt waaraan de interpretatie van de Schrift getoetst moet worden. Welnu, als wat wij leren aan deze regel van het geloof afgemeten wordt, hebben we de overwinning in handen. Wat past immers meer en beter bij het geloof dan te erkennen dat we van elke deugd ontbloot zijn, zodat we door God bekleed moeten worden? Dat wij van alle goed ontledigd zijn, zodat we

door Hem vervuld moeten worden? Dat wij slaven van de zonde zijn, zodat wij door Hem in vrijheid gesteld moeten worden? Dat we blind zijn, zodat we door Hem verlicht moeten worden? Dat wij kreupel zijn, zodat wij door Hem geleid moeten worden? Dat wij zwak zijn, zodat we door Hem ondersteund moeten worden? Dat we onszelf alle stof tot roemen benemen, zodat Hij alleen alle roem verkrijgt en wij in Hem zouden roemen?

Wanneer dit soort dingen door ons gezegd wordt, vallen ze ons in de rede en klagen ze dat er op deze manier niets meer overblijft van zulke zaken als het onzichtbare licht van de natuur, de voorbereidingen die ze bedacht hebben, de vrije wil en werken die de eeuwige zaligheid verdienen, il met de overschietende verdiensten die daar ook bij behoren, want ze kunnen het niet verdragen dat de lof en de eer voor al het goede, voor elke deugd en alle gerechtigheid en wijsheid geheel en al bij God berust. Toch lezen we niet dat er mensen berispt worden omdat ze teveel uit de fontein van levend water geput hebben; daarentegen worden wel diegenen ernstig vermaand die zich waterbakken uitgehouwen hebben, gebroken bakken, die het water niet kunnen vasthouden.

Nogmaals, wat is meer in overeenstemming met het geloof dan dat het verwacht dat God een goedgunstig Vader zal zijn waar Christus als een Broeder en Verzoener wordt gekend? Wat past er beter bij dan onbekommerd alle vreugde en voorspoed van Hem te verwachten wiens onuitsprekelijke liefde jegens ons zover gegaan is, dat Hij Zijn eigen Zoon niet gespaard heeft, maar Hem voor ons overgegeven heeft? Wat stemt er beter mee overeen dan rust te vinden in de zekere verwachting van de zaligheid en het eeuwige leven, waar men bedenkt dat Christus door de Vader gegeven is en dat in Hem al die schatten verborgen liggen? Maar dan pakken ze ons aan en roepen ze dat die zekerheid van het geloof niet vrij is van eigendunk en inbeelding. Maar zoals we enerzijds niets van onszelf te verwachten hebben, zo mogen wij anderzijds alles van God verwachten en om geen andere reden wordt ons de ijdele roem ontnomen dan opdat wij zouden leren te roemen in de Heere.

Wat moeten we nog meer zeggen? Bemerkt, en neem, grootmachtigste koning, onze zaak in al haar aspecten door en beschouw ons maar als mensen die nog erger zijn dan welke schurken ook, indien u niet geheel en al tot de conclusie kunt komen dat het enige doel waarvoor wij ons inspannen en waarom wij met smaad overladen worden, is dat wij onze hoop op de levende God stellen. Want wij geloven dat dit het eeuwige leven is, dat wij de ene ware God kennen en Jezus Christus die Hij gezonden heeft. Omwille van deze hoop worden sommigen van ons in de boeien geslagen, anderen met roeden geseld; sommigen worden de hele stad doorgevoerd om ze te laten bespotten, anderen worden verbannen; sommigen worden op zeer wrede wijze gemarteld, anderen weten daaraan te ontsnappen door te vluchten. Allen hebben wij te lijden van benarde omstandigheden; met gruwelijke vervloekingen worden wij verwenst, met laster gehekeld en op de meest onwaardige wijze behandeld.

Uw Koninklijke Majesteit bemerk nu eens onze tegenstanders - ik bedoel de orde van de priesters, (mispapen) want op hun wil en wenk oefenen anderen hun vijandigheden tegen ons uit - en ga voor een ogenblik met mij na wat hen drijft bij wat zij doen. Zonder bezwaar vergunnen zij het zichzelf en anderen om niets af te weten van de ware religie, die in de Schriften overgeleverd is en waarover onder allen zekerheid zou moeten bestaan, om ze te veronachtzamen en om ze te verachten. Ze zijn van mening dat het niet zo belangrijk is wat ieder van God en van Christus weet of niet weet, als

hij zich in zijn denken maar met een impliciet geloof - zoals zij het noemen - voegt naar het oordeel van de kerk.

Ze raken er niet erg van onder de indruk als Gods eer wel eens in openlijke godslasteringen aangetast wordt, zolang iemand maar geen vinger uitsteekt naar het primaat van de apostolische stoel en het gezag van onze moeder, de heilige kerk.

Waarom strijden ze dan toch met zoveel verbeterheid en bitterheid voor de mis, het vagevuur, pelgrimages en dat soort onbenulligheden dat er volgens hen zonder een heel uitdrukkelijk geloof- om het zomaar eens te noemen - in deze zaken geen vroomheid kan bestaan, al kunnen ze voor geen van deze zaken een bewijs uit het Woord van God leveren? Waarom? Alleen omdat de buik hun God en de keuken hun godsdienst is. Neemt men die weg, dan geloven ze dat ze niet alleen geen christenen, maar zelfs geen mensen meer zijn. Want al zwelgen sommigen in grote overvloed en voeden anderen zich met dunne korstjes, ze leven toch allemaal uit dezelfde pot en die zou zonder die middelen om het vuur brandend te houden niet alleen afkoelen, maar een grote klomp ijs worden. Wie zich het drukst maakt om zijn buik, ziet men daarom het vurigst strijden voor zijn geloof. Kortom, zonder uitzondering is voor hen dit het grootste punt van zorg, hoe zij hun macht in stand, ofwel hun buik gevuld kunnen houden. Maar niemand geeft ook maar het geringste blijk van een oprechte ijver.

3. WEERLEGGING VAN DE BESCHULDIGING DAT DE NIEUWE LEER VAN EEN TWIJFELACHTIG GEHALTE IS; DE WAARDE VAN WONDEREN

Desondanks houden ze niet op onze leer aan te randen en op alle mogelijke manieren in een kwaad daglicht te stellen en te belasteren, om haar gehaat of verdacht te maken. Ze noemen haar een nieuwe leer, die pas onlangs ontstaan is. Ze maken haar bespottelijk als een leer van twijfel en onzekerheid. Ze vragen door welke wonderen ze bevestigd is en willen weten of het wel gepast is om haar te handhaven tegen de algemene overtuiging van zoveel heilige vaders en de overoude gewoonte in.

Ze willen ons zover krijgen te verklaren dat deze leer tot scheuring leidt, omdat zij de strijd aanbindt met de kerk, of dat de kerk vele eeuwen lang dood geweest moet zijn, omdat er al die tijd nooit iets van deze aard vernomen is.

Ten slotte zeggen ze dat er helemaal geen bewijzen nodig zijn, omdat men uit de vruchten wel kan afleiden wat voor leer het is en daarmee bedoelen ze dan dat zij zo'n grote hoop sekten, zoveel twist en verwarring, zoveel bandeloosheid en zonden voortgebracht heeft.

Het is natuurlijk heel gemakkelijk om tegenover de goedgelovige en domme massa de draak te steken met een zaak die in hun ogen verloren is, maar als wij op onze beurt dan ook iets zouden mogen zeggen, zou het waarlijk wel gedaan zijn met de felheid waarmee ze ons zo met hun grote mond en even onbeheerst als onbeschaamd bespuwen.

Om te beginnen, als ze spreken van *een nieuwe Leer*, doen ze daarmee God groot onrecht aan, want Zijn heilig Woord verdient het niet ervan beticht te worden dat het nieuw is. Dat het voor hen nieuw is, daar twijfel ik in het geheel niet aan, want voor wie Christus nieuw is, is ook het Evangelie nieuw. Maar zij die weten dat het een oude boodschap is als Paulus zegt dat Jezus Christus gestorven is om onze zonden en dat Hij verrezen is om onze rechtvaardiging, zullen bij ons niets nieuws aantreffen. Dat deze leer zo lang onbekend en verstopt is geweest, is te wijten aan de goddeloosheid van de mensen, maar nu ze ons door Gods goedheid teruggegeven is, zou haar hoge ouderdom toch de erkenning moeten krijgen die haar rechtens toekomt.

Uit dezelfde bron van onwetendheid komt het dat ze haar voor twijfelachtig en

onzeker houden. Dat is nu precies waarover de Heere bij monde van Zijn profeet klaagt, dat een os zijn bezitter kent en een ezel de voerbak van zijn meesters, maar dat Hij door Zijn eigen volk niet erkend wordt. Maar hoezeer ze ook spotten dat het maar een leer zonder zekerheid is, als zij hun leer met hun eigen bloed en leven zouden moeten bezegelen, zou men er wel achter komen hoeveel die voor hen te betekenen heeft. Heel anders ligt het met het vertrouwen dat wij hebben, want dat is niet bevreesd voor de verschrikkingen van de dood en zelfs niet voor Gods rechterstoel.

Dat ze wondertekenen van ons verlangen is ook zeer onredelijk van hen, want we smeden geen nieuw Evangelie, maar houden ons aan precies hetzelfde Evangelie waarvoor alle wonderen die Christus en de apostelen ooit verricht hebben, dienden om de waarheid ervan te bevestigen.

Nu zou men kunnen zeggen dat zij dit bijzondere kenmerk op ons vóór hebben dat zij tot op de dag van vandaag hun geloof kunnen bevestigen met steeds weer nieuwe wonderen. Ja, maar men zou beter kunnen zeggen dat zij als bewijs wonderen aanvoeren die een anders toch evenwichtig gemoed nog aan het wankelen zouden kunnen brengen, zo onbeduidend en belachelijk, of inhoudsloos en leugenachtig zijn ze! En al zouden ze nog zo wonderbaarlijk zijn, tegenover Gods waarheid zou men ze van geen enkel gewicht mogen achten, aangezien het altijd en overal om de heiliging van Gods naam dient te gaan, zowel in de wonderen als in de natuurlijke orde van de dingen.

Het had misschien een heel mooie drogreden kunnen zijn, als de Schrift ons niet gewezen had op het echte doel en nut van wonderen. Immers, de tekenen die volgden op de prediking van de apostelen, dienden om die te bevestigen, zo leert Markus ons. Zo vertelt ook Lukas dat de Heere getuigenis gaf aan het woord van Zijn genade, doordat er tekenen en wonderen plaatsvonden door de handen van de apostelen. Zeer grote overeenkomst hiermee vertoont de uitspraak van de apostel dat het heil na de verkondiging van het Evangelie bevestigd is doordat de Heere mede getuigenis gaf door tekenen en wonderen en allerlei krachten. Maar als we hier horen dat het tekenen tot bewijs van het Evangelie zijn, zullen we ze dan aanwenden om het geloof in het Evangelie te ontcrachten? Zullen we wonderen die slechts bedoeld zijn om de waarheid te bezegelen, gebruiken om er leugens mee te bevestigen? Het is dan ook zaak om eerst de leer te toetsen en te onderzoeken, want de evangelist zegt dat die eerst komt. En pas als men die grondig onderzocht heeft, mag men met recht aan wonderen een bevestiging ervan ontleen. Nu is dit het kenmerk van de ware leer, volgens het getuigenis van Christus, dat zij zich niet richt op de eer van mensen, maar de eer van God zoekt. Wanneer Christus dit als criterium voor de leer aanwijst, is het onjuist wonderen als zodanig te beschouwen, wanneer die op iets anders betrokken zijn dan op de verheerlijking van de naam van God alleen.

We doen er goed aan te bedenken dat ook de satan zijn eigen wonderen heeft en al zijn dat dan meer toverkunsten dan werkelijke krachten, ze zijn toch wel van die aard dat ze onverstandige en onervaren mensen kunnen misleiden. Waarzeggers en tovenaars hebben altijd bekendgestaan om hun wonderen; verbazingwekkende wonderen hebben voedsel gegeven aan de beeldendienst. Maar dat betekent nog niet dat ze voor ons het bewijs leveren dat het bijgeloof van de waarzeggers en de beeldenvereerders een goede zaak is. Ook de donatisten beukten oudtijds op de eenvoud van het gewone volk in met deze stormram dat ze zoveel wonderen verrichtten.

Daarom moeten we onze tegenstanders vandaag maar hetzelfde antwoord geven als Augustinus toen aan de donatisten gaf, dat de Heere ons voor deze wonderdoeners

gewaarschuwd heeft toen Hij de voorzegging deed dat er valse profeten zouden komen die met bedrieglijke tekenen en allerlei wonderdaden zelfs de uitverkorenen op een dwaalspoor zouden brengen, als dat mogelijk zou zijn. En Paulus heeft erop gewezen dat het rijk van de antichrist zal bestaan in allerlei machten, tekenen en bedrieglijke wonderdaden.

'Maar,' zeggen zij, 'de wonderen die wij bedoelen worden niet door afgoden verricht, niet door kwaaddoeners en niet door valse profeten, maar door heiligen.' Alsof we niet zouden weten dat het de methode van de satan is om zich te veranderen in een engel van het licht. Vroeger brachten de Egyptenaren aan Jeremia, die in hun land begraven lag, offers en andere goddelijke eerbewijzen. Daarmee misbruikten ze toch Gods heilige profeet voor afgodendienst? Toch was het gevolg van een dergelijke verering van zijn graf dat ze de genezing van slangenbeten als een gepaste beloning voor dit eerbetoon gingen beschouwen. Wat kunnen we hier anders over zeggen dan dat het altijd een gerechte straf van God geweest is en ook altijd zijn zal, dat Hij degenen die niet de liefde tot de waarheid aangenomen hebben, een verblindende kracht zal zenden, zodat ze de leugen geloven.

Het ontbreekt ons dus zeker niet aan wonderen en ze zijn nog heel betrouwbaar ook en boven alle blaam verheven. Maar de wonderen waarmee onze tegenstanders komen aandragen zijn louter waanvoorstellingen van de satan, aangezien ze het volk van het ware dienen van zijn God brengen tot iets wat helemaal geen godsdienst is.

4. DE TEGENSTANDERS BEROEPEN ZICH VOOR HUN BESTRIJDING VAN DE LEER VAN DE HERVORMERS TEN ONRECHTE OP DE KERKVADERS

Bovendien brengen ze, om ons in een kwaad daglicht te zetten, de kerkvaders tegen ons in stelling (waaronder ik de oude kerkelijke schrijvers versta uit de tijd dat het er nog beter voorstond), alsof ze die als aanhangers van hun goddeloze standpunt zouden kunnen gebruiken! Als het pleit beslecht zou moeten worden met het gezag van deze kerkvaders, zou het beste deel van de overwinning (laat ik het nu maar heel voorzichtig zeggen) wel eens onze kant kunnen uitgaan. Maar hoe helder en inzichtelijk vele zaken ook door deze kerkvaders opgeschreven zijn, in bepaalde kwesties is hun toch ook overkomen wat bij mensen zo vaak voorkomt: die vrome nazaten van hen, aanbidden namelijk, zo soepel van verstand, oordeel en gemoed als ze zijn, alleen hun fouten en vergissingen, en wat ze goed gezegd hebben, daar letten ze niet op, daar gaan ze aan voorbij of dat verdraaien ze, zodat je wel zou kunnen zeggen dat hun enige zorg geweest is het vuil onder het goud te verzamelen.

Maar dan overladen ze ons met grove scheldpartijen alsof wij verachters en bestrijders van de kerkvaders zouden zijn.

Antwoord.

Wij verachten hen echter niet. Integendeel, als dat hier van pas zou komen, zou ik zonder enige moeite het merendeel van wat vandaag door ons gezegd wordt, kunnen bewijzen met uitspraken van de kerkvaders die het ondersteunen. Wij gaan echter op zo'n manier met hun geschriften om, dat wij altijd in gedachten houden dat alles het onze is, in die zin dat het ons moet dienen, en niet dat het over ons gaat heersen. Zelf zijn wij echter van Christus alleen en Hem dienen wij in alles, zonder uitzondering, te gehoorzamen. Wie zich niet aan dit onderscheid houdt, zal in godsdienstig opzicht niets hebben wat geheel vaststaat, aangezien deze heilige mannen van vele zaken niet afgeweten hebben, het vaak onderling niet eens zijn en soms zelfs met zichzelf in tegenspraak komen.

Niet voor niets, zeggen zij, worden wij door Salomo gewaarschuwd *om de oude*

grenzen niet te overschrijden, die onze vaders bepaald hebben.

Maar bij de afgrenzing van stukken land gaat het om een heel andere regel dan bij de gehoorzaamheid van het geloof. Met die laatste dient het zo gesteld te zijn dat zij juist niet meer denkt aan haar volk en het huis van haar vader. En als ze dan zo graag willen allegoriseren, zouden ze het woord 'vaders' dan niet beter als een aanduiding voor de apostelen kunnen opvatten dan voor welke anderen ook?

Want de grenzen die de apostelen vastgelegd hebben, mag men niet verleggen. Zo heeft Hieronymus het namelijk uitgelegd en zijn woorden hebben ze in hun kerkelijke bepalingen aangehaald. En als ze het zo willen uitleggen dat de grenzen van hen die zij bedoelen, niet overschreden mogen worden, waarom overschrijden die zelf dan zo gemakkelijk en zo vaak ze maar willen hun eigen grenzen?

1. Het waren kerkvaders, van wie de een zei dat onze God niet eet en niet drinkt en dus geen drinkbekers en schotels nodig heeft en de ander dat de sacramenten geen goud vergen: wat met goud niet gekocht kan worden, wordt volgens hem door goud niet aantrekkelijker. Ze overschrijden dus de grens wanneer ze zoveel behagen scheppen in goud, zilver, ivoor, marmer, edelgesteente en zijde bij hun ceremoniën en wanneer ze denken dat God niet naar behoren gediend wordt als niet alles baadt in een uitgezochte weelde of liever: in een dwaze overdaad.
2. Het was een kerkvader die zei dat hij juist daarom graag vlees at op een dag dat anderen zich daarvan onthielden, omdat hij christen was. Ze gaan dus een grens over als ze de banvloek uitspreken over iemand die in de vastentijd vlees gegeten heeft.
3. Het waren kerkvaders, van wie de een zei dat een monnik die niet met zijn handen werkt, gelijk te stellen is aan een geweldpleger of een struikrover, zo u wilt, en de ander dat monniken niet op kosten van een ander mogen leven, al zouden ze ook de hele dag bezig zijn met contemplatie, gebed en studie. Ook deze grens zijn ze gepasseerd, toen ze de luie en holle buiken van de monniken in bordelen en hoerententen gestopt hebben om zich daar vol te proppen met andermans middelen van bestaan.
4. Het was een kerkvader die gezegd heeft dat het een verschrikkelijke en afschuwelijke zaak is om in kerken van christenen een geschilderde afbeelding van Christus of van een heilige te zien. En het is niet door één man alleen gezegd, maar ook door een kerkelijk concilie in een besluit vastgelegd dat wat vereerd wordt niet op de wanden afgebeeld mag worden. Het is er wel zeer ver vandaan dat ze zich aan deze bepalingen houden, want ze laten geen hoekje vrij van afbeeldingen.
5. Een andere kerkvader vond het geraden dat wij, als we bij de begrafenis onze plicht als mens tegenover de doden gedaan zouden hebben, hen verder zouden laten rusten. Door deze grens breken ze heen wanneer ze erop hameren dat we altijd bezorgd moeten blijven voor de doden.
6. Het was iemand van de kerkvaders, die betuigt dat de substantie van het brood en de wijn in het heilig avondmaal zo blijft en dat daarin geen verandering komt, zoals ook in de Heere Christus de substantie en de natuur van de mens verbonden blijft aan die van de godheid. Ze gaan dus de maat te buiten als ze het zo voorstellen dat de substantie van brood en wijn ophoudt te bestaan als de woorden van de Heere uitgesproken worden, om over te gaan in Zijn lichaam en bloed.
7. Het waren kerkvaders die overal in de kerk slechts één vorm van het heilig

avondmaal in praktijk brachten en die niet alleen misdadigers en wetsovertreders daarvan afhielden, maar ook met grote ernst allen veroordeelden die er wel bij tegenwoordig waren, maar er niet aan deelnamen. Hoe ver hebben ze deze grenzen niet opgerekt? Want niet alleen de kerken, maar ook particuliere woningen vervullen ze met hun missen, ze laten iedereen toe om daarnaar te kijken, en het liefst iemand die er veel voor betaalt, al zijn het ook de grootste zondaren en schurken. Maar niemand nodigen ze tot het geloof in Christus en tot een gelovige deelname aan de sacramenten; nee, ze verkopen liever hun eigen werk als de genade en de verdienste van Christus.

8. Het waren kerkvaders, van wie de een verordende dat men allen van het heilig avondmaal van Christus helemaal zou afhouden die zich ertoe beperkten het onder een van beide gestalten te gebruiken en zich van de andere gestalte te onthouden, en de ander een krachtig pleidooi voerde om het christenvolk niet het bloed van zijn Heer te ontzeggen, terwijl het de opdracht heeft om het eigen bloed ervoor over te hebben om Hem te belijden. Ook deze grenzen hebben ze opgeheven, doordat ze in een onverbreekelijke wet juist bevel gegeven hebben tot dat wat de eerste met excommunicatie strafte en de tweede op grond van een sterk argument afkeurde.
9. Het was een kerkvader die betoogde dat het onverantwoord is om in een duistere kwestie een beslissing te nemen ten gunste van de ene of de andere kant zonder heldere en klare getuigenissen in de Schrift. Deze begrenzing zijn ze vergeten, toen ze geheel buiten Gods Woord om tot al die inzetten, al die kerkelijke bepalingen, al die leeruitspraken besloten.
10. Het was een kerkvader die Montanus behalve zijn andere ketterijen ook verweet dat hij als eerste bindende voorschriften voor het vasten gegeven had. Ook deze grens hebben zij ver overschreden, doordat ze het vasten in zeer strikte verordeningen hebben geregeld.
11. Het was een kerkvader die zei dat men dienaren van de kerk niet moest verbieden te trouwen en die het kuisheid noemde als hij bij zijn eigen vrouw sliep. Kerkvaders waren het ook die hun instemming betuigden met zijn oordeel. Deze grens hebben ze overschreden toen ze aan hun priesters de strenge eis van het celibaat hebben opgelegd.
12. Het was een kerkvader die van oordeel was dat men alleen naar Christus moest luisteren, omdat er van Hem gezegd wordt: 'Hoor naar Hem!' en dat men niet moest letten op wat anderen vóór ons gezegd of gedaan hebben, maar wat Christus voorgeschreven heeft, die de eerste van allen is. Aan deze grens houden ze zich zelf niet en ze laten anderen zich er ook niet aan houden, doordat ze voor zichzelf en anderen liever allerlei anderen tot leraar aanstellen dan Christus.
13. Het was een kerkvader die betoogde dat de kerk zichzelf niet boven Christus mag plaatsen, omdat Hij altijd naar waarheid oordeelt, terwijl kerkelijke rechters zich nogal eens vergissen, omdat zij mensen zijn. Ook door deze grens breken ze heen en zonder aarzelen verklaren ze dat heel het gezag van de Schrift afhankelijk is van het oordeel van de kerk.
14. Alle kerkvaders hebben het eenparig verfoeid en eenstemmig vervloekt dat Gods heilig Woord met de spitsvondige redeneringen van sofisten bezoedeld en in disputen van twistredenaars verpakt wordt. Maar houden zij zich aan deze grenzen? Ze zijn toch hun hele leven met niets anders bezig dan de eenvoud van de Schrift in hun eindeloze ruzies en meer dan sofistieke discussies te verhullen en te belemmeren?

Als er op dit moment kerkvaders uit de dood zouden opstaan en de methode van disputeren zouden aanhoren die deze lieden als speculatieve theologie betitelen, zouden ze allesbehalve geloven dat er over God gedisputeerd wordt!

Maar onze rede zou zich te ver over de grenzen van de haar toegemeten ruimte uitstrekken, als ik zou willen nagaan hoe eigenzinnig zij het juk van de kerkvaders van zich afschudden, terwijl ze toch hun gehoorzame zonen willen lijken. Ik zou werkelijk maanden en jaren tekort komen! En dan zijn ze ook nog zo reddeloos en hopeloos brutaal om ons te verwijten dat we zomaar de oude grenzen overschrijden.

5. HET BEROEP OP DE GEWOONTE IS ONJUIST

En dan het punt dat ze ons wijzen op de gewoonte - daar bereiken ze ook niets mee. Het zou namelijk wel heel onterecht zijn als we ons zouden moeten schikken in de gewoonte. Als hun standpunten maar juist zouden zijn, zouden we voor de geldende gebruiken nog terecht kunnen bij goede mensen. Maar al te vaak gaat het echter heel anders..Als men veel mensen iets ziet doen, verkrijgt dat namelijk al snel het recht van een vast gebruik. Maar vrijwel nooit gaat het onder mensen zo goed dat de meerderheid wat het beste is ook als zodanig aanvaardt. En zo ontstaat er uit de particuliere tekortkomingen van velen vaak een verkeerde gang van zaken in het openbare leven, of liever, groeit er een algemene instemming met die fouten. En dat willen die beste mensen dan als een wet laten gelden! Wie ogen in zijn hoofd heeft, ziet de ene zee van rampspoed na de andere over de aarde spoelen, vele dodelijke ziekten de wereld binnendringen en alles naar de ondergang snellen, zodat de mensheid reddeloos verloren is als we niet iets, of liever: al het mogelijke gaan doen tegen al die rampen. Maar het middel wordt afgewezen, om geen andere reden dan omdat we al zo lang aan het kwaad gewend zijn.

Maar al kan er in de menselijke samenleving nog een algehele dwaling voorkomen, in het koninkrijk van God mag alleen Zijn eeuwige waarheid gehoord en gezien worden, en geen lange reeks van jaren, geen gewoonte en geen onderlinge afspraak heeft daar ook maar iets over te zeggen. Zo leerde Jesaja Gods uitverkorenen eens dat ze het woord 'onderlinge afspraak' niet zouden gebruiken voor alles wat het volk een onderlinge afspraak noemde," dat wil zeggen dat ze zelf niet hun instemming zouden moeten betuigen met een verkeerd besluit van het volk, en dat ze niet voor hetzelfde zouden vrezen en sidderen als het volk. Ze moesten maar liever de Heere der legermachten heiligen en Hij moest hun vrees en hun schrik zijn.

Welnu, laten ze ons de afgelopen eeuwen maar voor de voeten werpen, als ze dat willen, de voorbeelden aandragen uit onze eigen tijd: als wij de Heere der legermachten heiligen, zullen we daarvoor niet al te bevreesd zijn. Want al zouden ook vele eeuwen eenparig besloten hebben tot dit soort goddeloosheden, Hij is machtig om wraak te oefenen tot in het derde en vierde geslacht. En al zou de hele wereld tegelijk zich tot hetzelfde kwaad verbinden, Hij heeft met een duidelijk voorbeeld laten zien hoe het afloopt met hen die met de meerderheid meezondigen, toen Hij het hele menselijke geslacht in de zondvloed vernietigde maar Noach met zijn kleine gezin behouden heeft; Noach, die met zijn geloof als enkeling de hele wereld tot een oordeel was.

Kortom, een slechte gewoonte is niets anders dan een soort algemeen heersende pest, waarin mensen evengoed omkomen, al komen ze met een grote massa ten val. Het zou bovendien goed zijn te overwegen wat Cyprianus ergens zegt, dat zij die uit onwetendheid zondigen zich weliswaar niet van alle schuld kunnen vrijpleiten, maar in zekere zin toch nog te verontschuldigen zijn, maar dat zij die hardnekkig de

waarheid blijven afwijzen die hun door Gods goedheid voorgehouden wordt, niets hebben om zich achter te verschuilen»

6. VERKEERDE OPVATTINGEN OVER DE AARD VAN DE KERK

Met hun dilemma zetten ze ons niet zo volslagen klem, dat ze ons ertoe brengen te verklaren dat de kerk al enige tijd dood is, of dat wij anders op dit moment een probleem met de kerk hebben. De kerk van Christus leeft, hoe dan ook, en zij zal leven zolang Christus als koning zal heersen aan de rechterhand van de Vader; met Zijn hand wordt zij ondersteund, in Zijn hoede vindt zij bescherming en door Zijn kracht blijft ze ongeschonden in stand. Zonder twijfel zal Hij namelijk volbrengen wat Hij eenmaal op zich genomen heeft, dat Hij bij de zijnen zal blijven tot de voleinding van de wereld. Tegen haar gaat onze strijd daarom nu ook niet, aangezien wij in eenstemmigheid met heel het volk van de gelovigen de ene God en de Heere Christus dienen en aanbidden, zoals Hij altijd door alle vromen aanbeden is. Zelf wijken ze evenwel niet weinig van de waarheid af doordat ze geen andere kerk erkennen dan die ze momenteel met het oog kunnen waarnemen en doordat ze proberen de kerk af te bakenen binnen grenzen waarbinnen zij in het geheel niet op te sluiten is.

Onze controverse draait om de volgende kardinale kwesties: *In de eerste plaats hun bewering dat de kerk altijd in een zichtbare gedaante aan de dag treedt en in de tweede plaats hun stelling dat deze zichtbare gedaante in de zetel van de roomse kerk en haar leidlieden te vinden is.*

Wij beweren daartegenover dat de kerk ook kan bestaan zonder in een bepaalde gedaante zichtbaar te zijn en dat het wezen van de kerk niet besloten ligt in die uitwendige luister waarvoor zij zo'n dwaze bewondering hebben, maar in een geheel ander kenmerk, namelijk de zuivere prediking van Gods Woord en de rechtmatige bediening van de sacramenten. Ze vinden het maar niets als de kerk niet altijd met de vinger aangewezen kan worden. Maar hoe vaak is het onder het volk der Joden niet voorgekomen dat de kerk zo in verval raakte dat er voor het oog niets meer van haar te zien was? En welke glorierijke gestalte van de kerk moeten we ons voorstellen in de tijd dat Elia klaagde dat hij als enige overgebleven was?

Hoe lang is zij sinds de komst van Christus niet zonder uitwendige gedaante verborgen gebleven? Hoe vele malen is zij sinds die tijd niet zo onder oorlogen, twisten en ketterijen gebukt gegaan dat ze in geen enkel opzicht meer enige glans vertoonde? Als ze in die tijd geleefd hadden, zouden ze dan nog wel geloofd hebben dat er een kerk was?

Maar Elia kreeg te horen dat er nog zeventuizend mannen overgebleven waren die de knieën niet voor Baal gebogen hadden. En we behoeven er ook niet aan te twifelen dat Christus vanaf het moment dat Hij naar de hemel gevaren is, altijd Zijn koninklijk gezag op aarde uitgeoefend heeft, maar indien de vromen destijds een kerk hadden willen hebben die ze met hun ogen konden waarnemen, zouden ze toch meteen de moed verloren hebben?

Hilarius beschouwde het in elk geval in zijn tijd al als een zeer grote fout dat men zo van dwaze bewondering voor de bisschoppelijke waardigheid vervuld was dat men niet doorhad dat er onder die uiterlijke vorm een heel groot gevaar schuilging. Hij zegt namelijk: 'Ik zeg u één ding, wees op uw hoede voor de antichrist.'

Het is namelijk verkeerd dat de liefde voor muren u in de greep heeft gekregen, het is verkeerd dat u uw ontzag voor de kerk van God baseert op huizen en gebouwen, het is verkeerd dat u daaraan het begrip 'vrede' verbindt. Is het soms voor tweeërlei uitleg vatbaar dat de antichrist daarin zal zitten? Voor mij zijn bergen, bossen, waterplassen,

holen en aardkloven veiliger, want daarin verbleven de profeten of waren zij verzonken toen zij profeteerden. Wat is tegenwoordig echter de reden waarom de wereld ontzag heeft voor zijn gemijterde bisschoppen? Alleen dit dat men degenen die men de leiding ziet hebben over de grote steden, beziet als heilige leidlieden in de godsdienst. Maar dat is een dwaze reden om ontzag te hebben, dus weg ermee!

Aangezien de Heere zelf alleen weet wie de zijnen zijn, kunnen we het gerust aan Hem overlaten of Hij in bepaalde tijden van Zijn kerk de uiterlijke bekendheid onder de ogen van de mensen wil wegnemen.

Het is waar, dat is een vreselijke straf van God over de aarde, maar als de goddeloosheid van de mensen dit verdiend heeft, waarom zouden wij ons dan nog proberen te verzetten tegen Gods rechtmatige straf? Zo heeft de Heere ook in vroeger eeuwen de ondankbaarheid van de mensen gestraft. Omdat zij Zijn waarheid niet hadden willen gehoorzamen en Zijn licht gedooft hadden, heeft Hij hen verblind in hun verstand, in de greep van ongerijmde verzinsels laten komen en in diepe duisternis laten verzinken, zodat er voor het oog geen ware kerk meer bestond, maar intussen heeft Hij toch de zijnen, die verstrooid en verzonken waren in dwalingen en duisternis, van de ondergang gered. Dat is niet zo vreemd, want Hij wist hen zelfs in de verwarring van Babel te behouden en in het vuur van de brandende oven.

Dat ze het wezen van de kerk willen afmeten aan de hand van weet ik wat voor onzinnig uiterlijk vertoon, hoe gevaarlijk dat is, zal ik maar met een enkel woord aangeven in plaats van een heel verhaal erover te houden, want ik wil mijn rede niet eindeloos rekken.

'De paus, die op de stoel van de apostel zit,' zeggen ze, 'en allen die door hem tot bisschop gezalfd en gewijd zijn, vertegenwoordigen, mits zij de tekenen van mijter en kromstaf dragen, de kerk en dienen als de kerk beschouwd te worden; zij kunnen dan ook niet dwalen' Hoe dat kan? Omdat ze de herders van de kerk zijn en aan de Heere gewijd. En waren Aron en de andere leidlieden van Israël dan geen herders? Aron en zijn zonen waren tot priesters aangesteld, maar toch hebben ze gedwaald toen ze het kalf vervaardigden.

Op deze manier zouden misschien ook de vierhonderd profeten die Achab leugens verkondigden, de kerk wel vertegenwoordigd hebben. Maar de kerk bevond zich aan de kant van Micha; die was wel alleen en veracht, maar uit zijn mond kwam de waarheid voort. Maakten ook de profeten geen aanspraak op de naam en het voorkomen van de kerk, toen zij zich als één man tegen Jeremia keerden en in dreigende bewoordingen verklaarden dat het onmogelijk was dat de priester ooit geen wet meer zou hebben, de wijze geen raad en de profeet geen woord?"

Als eenling tegenover een heel profetenvolk wordt Jeremia gezonden om uit Naam van de Heere te verkondigen dat de priester geen wet, de wijze geen raad en de profeet geen woord meer zou overhouden.

Was een soortgelijke uiterlijke pracht ook niet in de vergadering te zien die de priesters, de schriftgeleerden en de farizeeërs belegden om te overleggen hoe ze Christus zouden doden?

Ze gaan hun gang maar en ze moeten dan maar blijven hangen in de uiterlijke schijn, waardoor ze Christus en al Gods profeten tot scheurmakers maken en anderzijds de dienaren van satan tot werktuigen van de Heilige Geest. Maar als ze werkelijk menen wat ze zeggen, moeten ze mij eens eerlijk en oprecht antwoord geven op de vraag waar ter wereld zich volgens hen de kerk bevond nadat Eugenius door het besluit van het Concilie van Bazel uit zijn pauselijke waardigheid ontheven en afgezet was en

Amedaeus, hertog van Savoye, in zijn plaats gekozen was.

Al wringen ze zich in duizend bochten, ze kunnen niet ontkennen dat het, wat de uiterlijke ceremoniën betreft, een echt concilie geweest is, niet slechts door één paus uitgeschreven, maar zelfs door twee!

Op dat concilie is Eugenius wegens scheurmakerij, opstand en onbuigzaamheid veroordeeld, samen met heel de schare kardinalen en bisschoppen die met hem pogingen in het werk gesteld hadden het concilie onwettig te laten verklaren. Later werd hij echter met steun van de vorsten in eer hersteld en kreeg hij de pauselijke waardigheid volledig terug en die verkiezing van Amedaeus, volgens de regels tot stand gekomen op gezag van een algemene en heilige synode, ging in rook op. Om het goed te maken kreeg hij nog wel een kardinaalshoed, als een kluif die aan een blaffende hond toegeworpen wordt.

Uit de schoot van deze ketterse, opstandige en stijfhoofdige lieden is alles voortgekomen wat er daarna aan pausen, kardinalen, bisschoppen, abten en priesters geweest is. Daar lopen ze dus onvermijdelijk mee vast. Want aan welk van beide delen moeten ze nu de naam 'kerk' geven? Ze kunnen toch niet ontkennen dat het een algemeen concilie was?

Aan verhevenheid in uiterlijke zin ontbrak het niet, als men in aanmerking neemt dat het in twee bullen officieel uitgeschreven is, onder leiding van de gezant van de stoel van Rome gehouden werd en in alle opzichten wel geordend was en tot het einde toe dit officiële karakter behouden heeft.

Willen ze soms zeggen dat Eugenius met al zijn aanhangers scheurmakers waren, terwijl ze zelf allemaal door iemand van die bende gewijd zijn? Ze moeten de kerk dus op een andere wijze definiëren, of anders zullen wij allen die willens en wetens door kettters geordend zijn, voor scheurmakers moeten houden, hoeveel het er ook zijn. Al zou men nooit eerder begrepen hebben dat de kerk niet aan uiterlijk vertoon te koppelen is, dan kunnen ze zelf voor ons als overvloedig bewijs daarvoor dienen, omdat ze zich zo'n lange tijd hoogmoedig bij de wereld aangeprezen hebben onder die schone benaming van kerk, terwijl ze toch niets anders dan een dodelijke pest voor de kerk waren.

Ik zwijg maar over hun levenswandel en de dramatische wandaden waarvan heel hun leven bol staat, want ze zeggen dat ze farizeeërs zijn, en naar farizeeërs moet men wel luisteren, maar men moet ze niet navolgen. Hun leer is het, zeggen zij, waaraan zij het te danken hebben dat zij de kerk zijn. Maar dat juist die leer een dodelijke kwelling voor de zielen is, een verterend vuur, de ondergang en het einde voor de kerk, dat zal u wel duidelijk worden als u een klein deel van uw tijd uittrekt om te lezen wat wij leren.

7. HET IS EEN VALSE BESCHULDIGING DAT REFORMATORISCHE PREDIKING TOT OPSTAND EN ONGEREGELDHEDEN LEIDT

In de laatste plaats is het niet bepaald eerlijk van hen als ze hatelijk opmerken hoeveel beroering, opschudding en twist de prediking van onze leer met zich gebracht heeft en welke vruchten zij nu bij velen draagt. De schuld voor al dit kwaad wordt ten onrechte aan onze leer toegeschreven; het zou beter geweest zijn die op het conto te schrijven van de verdorvenheid van de satan. Het maakt als het ware deel uit van het bijzondere karakter van Gods Woord dat de satan nooit rustig blijft slapen als het ergens verschijnt. Dat is een niet te miskennen en hoogst betrouwbaar kenmerk van het Woord, waardoor het te onderscheiden is van de bedrieglijke leringen die zich gemakkelijk laten herkennen doordat allen ze met welwillende oren aanhoren en de

hele wereld er met instemming naar luistert. Zo waren gedurende enkele eeuwen, waarin alles in diepe duisternis verzonken lag, vrijwel alle stervelingen een speelbal en bron van vermaak voor de overste van deze wereld en als een soort Sardanapaluss⁹ hield deze zich kalm en genoot hij een diepe rust. Wat zou hij anders hebben moeten doen dan lachen en plezier maken in het rustige en ongestoorde bezit van zijn koninkrijk?

Maar toen eenmaal het licht van de hemel ging stralen en de duisternis in zijn rijk een beetje begon te verdrijven, toen die machtige zijn rijk verstoorde en het een slag toebreacht, toen begon hij de loomheid waaraan hij gewend was van zich af te schudden en de wapens te grijpen.

Eerst bracht hij groepen mensen in beweging om door middel van hen met geweld het doorbrekende licht van de waarheid te Onderdrukken en toen hij daarmee niets opschoot, zette hij een hinderlaag op: door middel van zijn wederdopers en andere gruwelijke leeghoofden bracht hij ruzies en leergeschillen teweeg, om daarmee het licht van de waarheid te verduisteren en uiteindelijk te doven.

Ook nu gaat hij er nog mee door om haar met beide werktuigen te belagen, want door het gewelddadige optreden van mensen probeert hij het goede zaad weg te halen en met zijn eigen onkruid tracht hij het zoveel mogelijk te verstikken, zodat het niet kan groeien of vrucht dragen. Toch zal hij daarin niet slagen, als wij maar luisteren naar de waarschuwingen van de Heere, die ons reeds lang geleden de listen en lagen van de satan bekend gemaakt heeft, zodat hij ons niet onverhoeds kan overvallen, en die ons van verweermiddelen voorzien heeft die sterk genoeg zijn om al zijn aanslagen af te slaan.

Van hoeveel boosaardigheid getuigt het overigens niet, om de blaam van de twist en tweedracht die verdorven en rebelse lieden teweegbrengen, of van de sekten die bedriegers in strijd met Gods Woord vormen, nu juist op dat Woord zelf te leggen? Toch is dat geen nieuw verschijnsel. Elia kreeg de vraag gesteld of hij degene was die Israël in beroering bracht. Voor de Joden was Christus een oproerkraaier. De apostelen kregen de beschuldiging aangewreven dat ze oproer onder het volk brachten.

Dat is toch niets anders dan wat heden ten dage degenen doen die ons alle beroering, opschudding en twist aanrekenen die ze tegen ons verwekken? Wat we zulke mensen moeten antwoorden, heeft Elia ons duidelijk gemaakt: niet wij zijn het die dwalingen verspreiden of oproer verwekken, maar zij zelf zijn het, die tegen Gods kracht strijden. Maar al is dit ene antwoord dan voldoende om de vermetelheid van die mensen te pareren, toch moet ook nog iets gedaan worden om tegemoet te komen aan de zwakheid van anderen, die maar al te vaak door zulke aanvallen van hun stuk gebracht worden en aan het wankelen geraten. Om te voorkomen dat zij als gevolg van deze ophef wankelmoedig worden en zich van hun stuk laten brengen, dienen ze te beseffen dat de apostelen in hun tijd hetzelfde meegemaakt hebben als wat ons nu in de praktijk overkomt.

Het waren ongeleerde en onstandvastige mensen die tot hun eigen verderf verdraaiden wat door Paulus in opdracht van God geschreven was, zoals Petrus zegt. Het waren verachters van God die, toen ze hoorden dat de zonde overvloedig geworden was opdat ook de genade overvloedig zou zijn, meteen de gevolgtrekking maakten: 'Dan zullen we maar in de zonde blijven, want dan kan de genade overvloedig worden.' En toen ze hoorden dat de gelovigen niet onder de wet zijn, galmden ze meteen daartegenin: 'Dan gaan we maar zondigen, want wij zijn niet onder de wet, maar onder de genade.'

Er waren mensen die de apostel ervan beschuldigden dat hij anderen aanspoorde

verkeerde dingen te doen. Vele valse apostelen drongen binnen en zij verwoestten de gemeenten die Paulus gesticht had. Sommigen handelden uit afgunst en naijver en predikten het Evangelie niet oprecht en zelfs met kwade bedoelingen, daar ze beoogden verdrukking toe te voegen aan zijn banden.

Elders maakte het Evangelie niet veel vorderingen. Allen zochten zij wat in hun eigen belang was, niet dat van Jezus Christus. Anderen wendden zich van hem af en keerden terug, als honden tot hun uitbraaksel en als varkens tot de modderpoe.⁹⁸ Zeer velen misbruikten de vrijheid van de Geest voor ongebondenheid van het vlees.⁹⁹ Velen drongen zich als broeders binnen van wie vervolgens vele gevaren voor de vromen dreigden. Onder de broeders zelf ontstonden verscheidene twisten.

Hoe moesten de apostelen hiermee omgaan? Hadden ze soms enige tijd geen aandacht moeten besteden aan het Evangelie of het zelfs helemaal achterwege moeten laten, omdat ze zagen dat het een kweekbak van zoveel geschillen was, zoveel gevaren opleverde en tot zoveel ophef aanleiding gaf? Nee, in zulke moeilijke omstandigheden vonden zij steun in de gedachte dat Christus een steen is waaraan men zich stoot en een rots waarover men struikelt, en dat Hij gesteld is tot een val en opstanding van velen en tot een teken dat weersproken zal worden.

Gewapend met dit geloofsvertrouwen gingen zij onverschrokken voort, ondanks al het gevaar dat dit tot oproer en ergernis zou leiden. Het is goed als ook wij ons door deze gedachte laten steunen, aangezien Paulus getuigt dat het Evangelie altijd hierdoor gekenmerkt zal zijn dat het een geur van de dood is, die leidt tot de dood voor degenen die verloren gaan, hoewel het altijd vooral deze bedoeling gehad heeft dat het voor ons als een geur van leven zou zijn die ons tot het leven leidt, en als een kracht van God tot heil van de gelovigen.

En dit zouden wij ook zeker ondervinden, als we deze zo bijzondere weldaad van God niet met onze ondankbaarheid zouden verknoeien en tot onze ondergang zouden aanwenden wat voor ons het enige middel zou moeten zijn om het heil te verwerven.

8. LAAT DE KONING NIET AFGAAN OP VALSE BESCHULDIGINGEN: WIE ONSCHULDIG IS MAG REKENEN OP GODS WREKENDE GERECHTIGHEID

Maar ik wend mij weer tot u, o Koning. Laat u zich toch niet leiden door de loze beschuldigingen waarmee onze tegenstanders u bang proberen te maken, alsof er met dit nieuwe Evangelie - zo noemen zij het immers - niets anders beoogd en nagejaagd zou worden dan een gelegenheid om in opstand te komen en een mogelijkheid om ongestraft allerlei kwaad te bedrijven. Onze God brengt namelijk geen verdeeldheid maar vrede, en Gods Zoon is geen dienaar van de zonde, maar Hij is gekomen om de werken van de duivel te verbreken.

Ten onrechte worden wij er ook van beschuldigd dergelijke verlangens te koesteren, want we hebben nooit ook maar enige aanleiding gegeven om zulke dingen van ons te denken. Zo zouden wij plannen beramen voor de omverwerping van koninkrijken, terwijl niemand ons ooit een opstandig woord heeft horen zeggen en ons leven altijd bekend gestaan heeft om zijn rust en eenvoud, toen we nog onder uw bewind leefden. En ook nu wij van huis en haard verdreven zijn, laten wij toch niet na om voor u en voor uw koninkrijk te bidden dat alles wel mag gaan.

Wij zouden er ook op uit zijn dat we maar ongestraft erop los kunnen zondigen, maar al is er veel op onze levenswandel aan te merken, toch is er niets wat een dergelijke aantijging rechtvaardigt. Dankzij Gods genade hebben wij niet zo weinig vorderingen in het Evangelie gemaakt of ons leven kan die lasteraars wel tot voorbeeld gesteld worden van kuisheid, vriendelijkheid, barmhartigheid, ingetogenheid, geduld, bescheidenheid of welke andere deugd ook. Het is hoe dan ook onmiskenbaar dat wij

God oprecht vrezen en dienen, aangezien wij in ons leven en in ons sterven Zijn naam begeren te heiligen. De afgunst zelf zag zich ook gedwongen een getuigenis van onschuld en burgerlijke rechtschapenheid af te leggen over sommigen van ons bij wie met de dood bestraft werd wat juist bij uitstek roem verdiend zou hebben. En zouden er zijn die onder de dekmantel van het Evangelie oproer stichten (maar tot op heden is niet komen vast te staan dat zulke mensen zich in uw koninkrijk bevinden), en zouden er zijn die de vrijheid van Gods genade gebruiken als verontschuldiging voor de ongebondenheid van hun overtredingen (en ik ken heel veel van zulke mensen) - er zijn wetten en wettelijke strafmaatregelen, en daarmee kunnen hun de zware straffen gegeven worden die ze verdiend hebben, als het Evangelie van God intussen maar niet door het slechte gedrag van misdadige mensen een slechte naam verkrijgt.

Uw koninklijke Majesteit, is hiermee het giftig ongelijk van onze beschuldigers u wel zo omstandig duidelijk gemaakt, dat u zich niet meer met een al te lichtgelovig oor tot hun aanklachten neigen zult.

Ik vrees zelfs dat het al te omstandig is, want deze voorrede benadert welhaast de omvang van een volwaardige apologie. Het was niet mijn bedoeling om een verweerschrift te schrijven, maar alleen om uw gemoed tot de bereidwilligheid te brengen om ons pleidooi in deze zaak aan te horen. Het staat nu wel afkerig en vijandig tegenover ons, ja, het is in woede ontstoken, maar wij vertrouwen dat wij uw gunst weer zullen kunnen verwerven, wanneer u eenmaal rustig en kalm deze verklaring van wat wij belijden gelezen zult hebben, die wij als een verweer ten overstaan van uwe Majesteit bedoelen.

Indien de influisteringen van kwaadwillige lieden de oren van uw Majesteit evenwel zo gesloten houden dat beklagden geen gelegenheid meer krijgen om voor zichzelf te spreken, maar die onbeschaamde machten van de razernij met uw goedvinden steeds blijven woeden met hun ketenen, geselslagen, folteringen op de pijnbank, vierendingen en brandstapels, dan zullen wij, als schapen voor de slachtbank bestemd, wel in de uiterste nood gebracht worden, maar toch alles geduldig dragen en uitzien naar de krachtige hand van de Heere, die ongetwijfeld op Zijn tijd zal komen en de wapens zal hanteren om de armen uit de beproeving te redden, maar ook om hen te straffen die hen nu verachten en in grote zorgeloosheid van vreugde opspringen.

De Heere, de Koning der koningen, moge uw troon, doorluchte koning, bevestigen in gerechtigheid en uw heerschappij in rechtmatigheid.

Gegeven te Bazel, 23 augustus 1535